

nr 15

Liiwimaa esiaeg.

Malestusesammas papi- ja rüütliwaimule.

Kirjutanud G. Merkel.

1695

ESIMENE ANNE.

— — Serpens uterique
Misera morsu depascitur urtus.
Virg.

1728

970

1749

(— — Madu tal igalt poolt eadib
Ahtemat hambal põõstatud liik-
meid).

Eesti keelde tõlkinud

A. F. Tombach.

cancl. lig. orient.

2132
FR VII
161

1.27.23A 689

Taaraopäia 18. 4. Meera, Carl. Jätkusõnastik nr 22

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

86689

Tõlkija tähendus.

Carlus Merkel sündis 31-sei oktoobril 1769 Loddigert kirikumõisas Liivimaal ja suri 3-mal mail 1850 Riia linnal. Ta haris enamat suuremalt jaoit oma koolis, tuli aastal 1792 Riiga ja elas siis Saksamaale, kus ta Leipzgis ja Jenas ositi arstiteadust, pärast aga riigilise ülikirjanduse teadust õppis. Väljamaal käis ta mitme selleaegse tähtsama kirjanikuga, nagu Herder, läbi, oli ajakirjanikuna tegew ja wõitles iserahwa õiguse ja kooli Napoleonil ja Rheinilühislaste vastu. Kui prantselased Saksamaale tungisid, põgenes ta Liivimaale, tuli küll aastal 1816 jälle Berliini, kuid kauaks ta seega ei jäänud, waid pööras jälle Liivimaale tagasi, kus ta oma eha õnneki kirjandusemöönd edasi tegi. Tema eluloo kohta leiab lugeja Eesti keeles lähemaid teateid M. J. Eiseni „Tähtsate meeste“ IV. todes, ka A. Saal omas „Püris ja prii“ ja M. Lipp „Kodumaa kiriku ja hariduse loos“ on tema üle kirjutatud.

G. Merkel oli, nagu tema kirjanikest näha, läbi ja läbi auusa sõdamõis, õiglase ja õigust armastaja mees, kes olekust saadist ei wõinud ja kooliwaerelisel kohe wõitluse seisu, kus ta mõlaga halba leidis ehk leida arwas. Nii wõitles ta, nagu ülmal tähendatud, Saksamaal igeda sõnaga Napoleonil ja Rheinilühislaste vastu, oli üks Goethe kõige wihasematest waenlastest kirjandusepöulul, nii ei wõinud ta ka meile kodumaa kohta seda pealtwaadata, mis siin orjapöew ajal sündis. Suur hulk raamatuid on tema sulest ilmunud, mis kõik meile kodumaa wiletsamat kui wiletsat järele näil pöewil kirjeldavad ja millel kõigil silmes on, nagu ta ise ütles, Babi talurahwa ununenud, julgadega talitud õiguste tagasiandmiseks põhjust anda. Tähtsamad neidest kirjadest on: „Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des phisosophischen Jahrhunderts“, „Die Vorzeit Lieflands“.

Ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes", „Sitten Lieflands aus der ersten Hälfte des XVI Jahrhunderts", „Die freien Leuten und Ehten" ja muud. — Merckelil oli oma ajal palju wärska, iseloomu Balti mõisnikkude ja nende kannupoiste bulgas, mis ja ka teinuti olla ei wõinud, sest just neid ja nende tegusi wõtsid ta kõige wähesamuse. Kõrgemaale koguni, Balti saaksid olla ta kirjutööd ülesostnud ja bulgama hawatada lasknud, et neid ilmaast hoopis kustada. Ka wastasi ta nemale kirjutatud (Bruch ja Tiebe), kuid nende wastuste juures on kõige tähelepanemise-wäärilistem see, et nad Merckeli süüdistusi sugugi ei selga, waid neid kaudselt õigustatunnistawad, ainult seletawad nad neid oma aja olude läbi ja ei pea neid sugugi suurteks patudeks.

Kuulsiwad raamat, mis mind kõlles esimest korda Eesti rahwa ette astub, on aastal 1798 Berlinis trükitud. Tema kohta leiame aastal 1868 Peterburis Keiserliku Wene geograafia seltsi poolt avaldatud Baltimaade põliste elanikkude kohta kirjutatud ajakirjas järgmise tähendus: „See kirjas, nagu üteldakse kõik, mis see agar wõitleja rõhutatud läbiaste ja eestlaste õiguste eest on kirjutatud, on väga tähtjas nende rahwaste olude ja elujärje tundsaamiseks. Esimeses jagas kirjeldatakse Baltimaade kõige wanemat aega ja nende polise elanikkude usku, eluwis, riigisusestade ja omawõimuse jne, kuigi sakslaste maale tulemist, sellele järgneb kirjeldus maa ärarõimistest wilmaste poolt ja päriselanikkude orjaltkusest heitmistest. Teine anne tuob Baltimaade ajaloo kuni riidloetn lõpetamiseni".

Sellele tähendusele ei ole minul omalt poolt midagi juurdeldada. Merckeli kirjutusewiis on nii hõrbitaw ja talis elu, ta arutused nii lihtsad ja klapiga katsutatawad, ta järeldused nii loogikalikud, et neid isepäris seletada tarwis ei ole.

Mis kõllesse puutub, siis pean ma tähendama, et see peabki siin, kui ka kõigi teiste tõlgete juures, ikka on olnud niisama, mida alguskirjandik awaldab, puhtalt ja muutmata, kui ku wahet teinud sõnadega; kirjutada.

Selle mõeldupunga palun siis oma tõlgel mõta. — Kohade ja inimeste nimed, mida Merckel siin ja seal tarwita, olen ma kõik muutmata jätanud, kui nad ka wahet meie ajaloo harilikult tarwitusel olewate nimedega ühte ei kõi. Ma ei arwanud ka tarwileks serwitähenduse läbi omalt poolt raamatit wõlilisest küljest liiga kõrjaks teha, seda enam, et Merckel enesel neid tähendust küll ja küll on. Ütleldse ei ole ma Merckeli raamatust midagi muutmud, ega omalt poolt juurdapannud, sest et ma enesele ühesandeks tein teda ainult tõlkida, mitte teaduslikult tööd ta üle kirjutada. Nagu juba öeldud, seis mu peabool selles, et Merckeli mõtmeid puhtalt arastadawast ja ladusast keeles oma Eesti lugejatele ette-kanda ja nii ühte meie kodumaal kohta kõige tähtsamatest kirjutöödest laimatusse ringidesse astas ehk teda koguni oma maal unustuse ktest peasta, sest Merckeli raamatuid praegusel ajal kirjanuril enam saadawal ei ole ja ainult kogemata wõib neid siin ja seal weel mõnes raamatukogus leida.

A. Tamhach.

Eeskõne.

Juhtumise kaupa seatas kõrgesti koolitud Kornelius Skriblerus laele 'i kind wana, kõhukas metall-plaat kätte. Ta uuris teda muinasaja-eadlase terawusega ja jõudis ruoste karwa järel otsusele, et ta Greeka klip olewat; isegi enam kui kahetuhandeaastane muinasekord ei wõinud ta terawa silma test peita, et tika kumerus keskpaigast kedagi jumalakuju esitlewat. Silmasilki kirjutas ta pika ja laia arutuse oma leiduse üle, wastas põlgawa uhkusega iga suureliku peale alla, kes mitte Greeka kilbi omanik ei olnud, ja kutsus wilmaka suure seltskonna kuulsamaid teadlusemehi kokku seda muinastäht kallist warandust imestama. Tema naistel aga tekkis kartus, et see ehk ta puhtuse-armastuse kuulsust kuidagi kahandada wõiks, kui see wana kõlges oma muinasaja kilbis muinases ilma ette tunnaks. Ta wõitis ta sadaja mehe kabinetti, laskis teda kinnitada ja — waene Kornelius — iga mahallanguwa ruoste üwalesega sai wasseriwaiksemata ikku ja ikku selgemaks, et surmama kuulsus klip muud midagi ei olnud, kui — lõhutud seinakilbi tagumise, walgest tagasiheliku pluu ja jumalakuju — lihtne maalape.

Just nii on lugu teatud seiuuse wõlletuse, esiwanemate ja wana halli aja teendustestega. Kõnrija klipi — ja suurewalt juolt ei saa sellest kaugeltki kaõli, et teie ainult „waene Kornelius“ hõnute, — teie leiute, et nii mõni kõlwas nimi ainult selle pärast kuulsum os, kui teir oma, et teid kuuesaja aasta enne mõni ühikakuju, sobitaja ehk rõõwel, teir oma aga muinases kandsi.

Õnne sellele malele, kus selle seiuuse nõudmised ainult maeruwäärilised on, mitte hõdanühilised pole, kus ta olem eesõigus selles seisab, et kaja-ringides igawast tunda ehk vähemalt pilkajate piltsule kuulsamat turja margilauks pakkuda. Liitwimaal asub ta uhkeid talupojason üladel, nagu ilwens häkitselt tabatud ikkes harja turjal, rõhub maha kõige tähtsama kodaniku seiuuse ja muuab enamat ta higit. Ja kras sai ta emale need kiskjaloema eesõigused? Ei rahwa waba kokkuleppimine, alati täisõigusline seaduseandja, isegi wõrsteide armuline meel ei seadnud Liitwimaal mõnikuuseisust sellele seiuupaigale, wõlle armusekse omandamisega ta hoopleb. Ta esiwanemad ei olnud wõrste, kui rõõwliid, kes wu kätte all maale tungisiwad, ta alla rõõhustwad ja enesest wahel jaoosiwad.

„See tõe, ajatooliselt põhjendatud ja kõige heledamas walguses silmade ette toodud, wõiks ehk parandawat mõju wõraldada, wõiks esiwõimema-uhkusele enam inimlikku wiisakust õpetada — wõiks ehk koguni kassuandata, et riigiwaltisusel sõnad lahti läheksiwad, kui tingimata paljas õigustsundus juba talurahwa wõruse ümest jalaalecadmist nõuab. Nii mõtleis ma ja otsustais selle sihtiga Liitwimaal ajalugu kirjutada. Kuidas imestais ma aga, kui ma juba õemas töösi, mis seda nime kannawad, wõel kord läbiwaatama hakkasin! Ei üheski neodest polnud ümest Liitwimaal elanikkude päris ajalugu, polnud nende seadused ja koimbed, nende sak ja nõnda edasi kirjeldatud. Igasõnel neodest ei peaaajalikult tegemist ainult tema rõõhujate tegudega ja Saksa rõõwliidgi saatustega. Isegi Jannau oma mureto waga tuhli raamatut ei ole waeuaks wõinud üksikute Liitwimaal rahwaste isepäinis allahelitusist seletada. Siin siis leidis ma päris lagenda wõlita eest, kuid muuaguste raskustega oli töö tema peal ühendatud!

Kuidas mu töö kordalusid on? — Mis mu enesestõimised on, selgub juba sellest, et ma talle mitte ajaloo nime ei andnud. Kas ta seie lra teadsi, seon ma ja kuulda,

Kalduemata oleks ta rohkem õigust selle nime peale saanud, kui ma igalpool oma tähenduste hallikaid nimetanud oleksin. Ma ei teinud seda, et muu raamatu valmistajale raskendada, sest ma olin samaaegselt mõneks kirjelduseks üksikuid jounesi kümnest lehest kokkukoguma. Selle asemel etik annan lõpul nende meeste nimikirja, kelle mõd mulle juhtus-eks on olnud.

Oma praeguse plaani järelle tahan ma teises and-a rüürlirigi tähelehe ajaks pakkuda — ta tekkimist võib juba esimese ande lõpul näha — ja sellega lõpetan: ordumeistriks langemisega kaob ka suurem jagu Liivimaal lütselisele pohtilika olewuste ridadest.

Mõni nimi, mida ma sunnitud olin nimetama, on sel paigal, mis teha oma ajal kandis, annu ununenud ja unet, mis aegade astusiwad, ei ole wäljamaal taltawamad. Kui nad lugejale mitte mõtteta sõnakõltsantamiseks ei pidanud olema, oli mul tarwis neid wõibegi seletada. See on juureteistatud kaardi terve osatarte ja selle järele otsustatagu tema üle. Tessa kokkusaadmisel oliwad mul juures Lati Haudraka brated, kes ka oma peahallikaks terve kulmaadama raamatu janks on olnud.

Silasejuhatua.

En. ja w. põhja lause-krandi lõunapoolsema piiri ja 19. ja 16. pikkuse-krandi õhtapoolse serva wahel seisawad need maad, mille minewõlku ma kirjeldada mõden. Nad kaswad lina õhetasest, aga mitte maadlat maapinda, mida põhjas ja lõanes Läänemeri piirab. Mõnes Memeli jõgi ja Põhja-Aa Leedumaa, idas aga suuremalt jaolt Peipsi järw ja Narwa Wenemaa lahtuwad, Peaaga alati oli ta kolme maakonda jaotatud: Eesti, Liwi- ja Kuura-maasse, millest esimest ja viimast juba Adam Breem-lane 11. aastajal nende praeguse nimiga nimetab. Keskmise nendest sai oma nime wõiksest rahwast, millega Saksa kauplased 1458 aastal esmalt kokkupantusiwad, ja seda nime kandis mitu aastasadu terve maa, sest et seda õhesugase saatuse tahan ja üks hienwalitusa ta mitmekesistatud elanikke maha rõhus; endised nimesi harwasti ainult ta üksikute jagude tähendamiseks. 16. aastajal keskel langes õnnetu Liwimaa wiimaks jällegi oma wanadusse jagudesse selle läbi, et Rootsimaa põhjapoolsema jao omale wõttis, Poolamaa aga keskmise ja selle oost terve maa senise omaniku lõunapoolse jao parandamiseks walitsriaks tunnistas; iga jagu kandis nüüd hestugirigi nime. Rootsimaa õhesadas praagi mõlemad põhjapoolsemad jaot jällegi nende wana üldilise nime all, mida ma ka nüüd, kus Wenemaa kõik rüürlirigi kodu jagu oma alla on heitnud, terve maa tähendamiseks arwan tarwitada tohtiwat.

Leodus nähi selle maa merde rihutanud olewat, et seda kunstiduse ja kauplemise sumpingaks teha. Ta ei jaganud tolle uugiste maamurkade kahtlast rikkust ja mitmekesisust, andis talle aga selle oost osenat kogu wäljakandjates lagendikkudes ja rannamaades. Ainult kaks ehk kolm*) kõrgendikku, mida õigusega nügudeks

*) Eestimaa Siidimägi, nelj peekonoonne Walmansa, ja suur Kanger, kibus aga kahte kõrge mäetõlla, mis maa üld. praegu

sooles nimetatud, seetõttu üldiselt siis ja seal Liivimaal; selle asemel seeritawad aga tavaliselt, osalt laewadele kät-
 dawatud *) jõeid oma wägewoogaga läbi wälgurikaste nur-
 mede, kalarikkad suured järved **). Üldiselt bulgana
 sisemisest maast, nagu sinised jõed, ja rotakarwulised
 lahed ja sadamad ***), millest kõik koguni tarwitus ei
 olegi, meelitawad ranna ääres kaupluse kaitsewõimsa wäga
 wiima ja tooma.

Ei peida muud siin wõia aruandjat rikkum, mis pe-
 rualaste ja metsajätkajate jaoks, all kiristatuna tekkida lasseb,
 et need äärmusmaailma elusid allaneelida, selle asemel aga
 katab ta põlwa rõhkelt ja rikkalt tarkaw rõh. Lõuna-
 maast lõpsakad sinistunud ei wigine küll, isegi aedades,
 ilma kõige hoolikama hoolitsuse ja harriliku wäljapuu-
 sin on mets-õunapuud, pähkleid ja marjad, see põhjamaa
 naabrimaade wõltsuwaene loodus kaitsewaru; kuid suure-
 pärallised tammed, kased ja okaspuumetsad tõstawad
 oma laewa tuwra poole, ja kus nad uimaa kõrge asemel ta-
 ganevad on, seal seiwad nende asuetele sammusamad,
 rahgakordseid hallikarude ja wõltsuwa tükidatad asud
 ja nurmed.

Loomarikk ei ole Liivimaal ka warum, kui talme-
 riik. Ka tema ei sunnita lõunamaa ja harriliku otikaid,
 waid põhja kangelast; ei mets-küsi ja hõrvi, waid
 palju sügusmaid põhja-põlwa. Ei riputa siin süü-
 asid oma mitmekesise, kalliimalist wõlga okasde, kuid
 meelilist on siin bulgana sisemisest. Kärst, hundid, re-
 hused, wõltsuwa, müürid ja igatüügi linnud elustawad

suurend peitkõrre, püüdes kogu see wõltsuwa läbi kida. Ta on
 warwast hõrvi, kui maasik alla, mis ta üle läbi, aruandub.

*) Mõned asud wõltsuwa, mõned mõltsuwa toopid wõltsu-
 wada kõige sügusmaid on: Wierow jõgi, wõltsuwa jõgi, Dönnu,
 Salaka, Pönnu jõgi, Kõrgõgi ja Narwa.

**) Peipsi järve (5 perikarumit püki, ja 7 perikarumit lahe,
 Wierow, Kariacki ja Lõnnu järved, Lõnnu, Urmõnnu ja He-
 liockli järved) kaitsewad ka kõige suuremad. Wõltsuwa on ei
 rikkalt asud, et mõne mitra põlwa ig kus 30 mi.

***). Liwoni, Wierow, Riga, Pönnu, Kere-war, Hahke ja
 Tallinna jõe.

metse ja jalgade, kes õigupoole hõlme kuulutab, wõltsuwa
 lasti mõetse kadumist ja üd loomamisest loomida, koma
 pöder ta põlwaile oma rohtu tallab, aruand puust suure
 lendawad *) ja, jões kawatud asud hõlpsad ja ilms
 pühkewate lahedele wõltsuwa põlwaile silmadega saaki
 toorab. Järved, jõed ja asud kaitsewad igatüüsi
 kaladest ja koma te merrarannas mõnikord wada wõltsuwa
 silma kadal kaitseks wõltsuwa, ei tee kaitsewõltsuwa jõgedest
 ja järvedest üle 60 jooksul wõltsuwa saaki kaitseks. La-
 rikad jõe, kõrgõgi, isegi õigustatuna elanik wõltsuwa wõltsuwa
 maitsewõltsuwa lõhe-põlwa liina. Mõnes wõltsuwa lühub ka
 jardi, kui ka neil suuremad wõltsuwa pole.

Ilmad on seades maades, nagu ikka põhjapool, talwe
 wõltsuwa kilemad ja lühikese suwe puhul wõltsuwa palawad.
 Alles aprilli-kuul wõltsuwa harriliku lühikese, mõda tübi-
 peale juba oktoober mis ja nru üle wõltsuwa, hõlpsa
 ära; mis lühitab wõltsuwa taju, milleks wõltsuwa on wõltsuwa
 aprilli süüdistada, ja wast jauni-koma wõltsuwa wõltsuwa
 ilusad ilmad ähwa, mis mai-kuul lõbu-koma nime on wõltsuwa.
 Septembris hakkawad lahed paduema ja kuue
 nädala pärast liinise liiwimaas, juba jälle omas heiges
 suuile noolekõltsuwa üle järwe ja jõgedele. Isegi 60 ei takista
 ta wõltsuwa. Ta kaitsewõltsuwa karmilist wõltsuwa
 puhul wõltsuwa-kuul strah hõlme, kui põhja-tuulwõltsuwa
 wõltsuwa tühed seia ei tee. Suurel aga wõltsuwa armas wõltsuwa
 wõltsuwa need kuus tühed läbi, mil pühkest wõltsuwa pole. Ainult
 kewaade ja sügis wõltsuwa wõltsuwa pühkest ööd ja wõltsuwa
 ilmad tühed ja wõltsuwa jõe all kaitsewõltsuwa lahe
 tagakaitsema.

Kahtlemata on Liivimaal kõige sellest wõltsuwa, kui
 seadused ta peremeheks wõltsuwa. marksa paranevad. Sel
 ajal kaitsewad teda metsad, mille keskel, nagu õltsuwa
 suured, ainult mõned harrilid põltsuwa-kõltsuwa latti olidwad.
 Eesimäal, ranna ääres mõnda alla, ja Kuusamaal suure-
 mad, seal seal olidwad maad wõltsuwa elanikud juba ku-

*) Liivimaal elawad kaitsewõltsuwa wõltsuwa, kaitsewad ja
 wõltsuwa kaitsewad, kelle jõe wõltsuwa wõltsuwa on wõltsuwa
 kaitsewad kaitsewad. Mõltsuwa kaitsewad sin juba talwe harrilid, sin
 kui jõe wõltsuwa.

juures Roomas. Ka needa saiwad nend' selle ristiusu jõukamaist õnnistusest: neid häwitati pesaigu täien tsa. Alalised sõjad, eniti raskedate wastu, siis sakslaste eest, oliwad nende hukatuseks; nende asemele astusiwad ita-liaad ja praegu on wist ehk ainult 800 meest Salatsi ligi ja Angeri rannal sellest rahwast üle. Lääwimaal on aga weelgi üks mõisniku-auguwõsa, herrad von Livenid, olemas, keda tema -- nimelt ilmal nimetatud Kaup- soost oeldakse olewat.

Läwemas kroonikad räägiwad weel ühest seljanda- mast rahwast, ühest Wendi suguharust, kes esmalt Kuuramaal elas ja siis Lääwimaale rändas, kuid ta peab tähtsusest olnud olema, sest wäga peagi kaub iga jälg temast. Palun wahandada, et ma temast midagi isepäi- sis ei lühele, sest et — ma temast midagi ei tea.

Esimene raamat.

Lätlaste esiaeg.

Vixtri fortis ante Agamemnonem
Multi: sed omnes illicymabiles
Urgentur, ignotique longa
Nocte: carent quia vate sacro.

H o r.

(Wahwad mehi elas enne Agamemmoni
põlve, kuid piisrasteist kurtmata,
tundmata pika ja hõlmas kõik nad
suruwad: neil pundub jumalik hulk.)

1904
MAY 15 1904

Esimene jagu.

I.

Reasóna.

Haritud Europa ajaloosõprajad, kui heas iseseisvuse un teie teekond mööda onaga võrreldes! Teie rahvaste ajaloo kujuneb, vähemalt ühel hülgaal ajalargul, taltsalise mehe et tuis joodu ja tegewust. Mina seisan nooremle kiriku tares, keda werejannulised rõõwaid tapuwad, euse kui ta weel prolesse jõuawgi sat. Teie tratate tegust, mina wõin aluult annetest pajatada. Teie tonte lorberi-pargasi, mina istutan kausale õksiku kipsrest-õksa. Teie nõuata jareltulejastel auukartust oma rahwaste eslaja wastu, mina otsin aluult osawõemist, olen õnnelik, kui see kasutundous, mida liinud kasutawadale koledad kuribööd aratama peawad, prangast põlwe peeks degust tegema sunnima. Wõtte mult lootes, teldes, et mul osaliki korda ei lähe oma rahwa unnenud õiguste tagasiandmiselks põhjust anda, kui ma ta rõhujatel nõukute eest irakisun: seletage, et mul õnneks ei lähe ümakuolanikkude tähelepõnemist ta peale juhtida -- ja sulg kuskul mul klast.

Kuid mitte aluult ümakuolaniku pehne südamele, ka kalmaworelliste ajaloo-urijale peab Läti rahwa nooruspõlv tähtjas olema. Tema, kes nüüd moraliislikult ja poliitikaliselst hawatatud on, nõitas kord mustratud olema hülgawat uue mängima ja tegi sellega ka juba põhja Euroopas alustust. Rahwad, kes nüüd teda waewalt selle wikkliicks peawad, et ta all-solenist meelde tuletada, saawad walusalt ta wõimu tunida ja kartsiwad teda; rahwad, kes teda nüüd jalgaalega talluwad, tagasiawad kord aralt tema mõega eest tagasi ehk kauliswad ta lasku. Rootsi- ja Daanimas wõitisiwad ennaat waewalt Läti-Eesti laewade eest kaitsta ja Saksumas pitridelt lootas ennast nende walitsus peasega kuni Dneprini laiali; palju Wene

maakondlasi kutsisid kord Eesti vürstide sõja¹⁾. Tähtsamad aga kui nende võim, olivad nende vaenuomadused. Asialaste laadi rikka kummitöömängu ühendisid nad kindlust ja julget meelt, õpetustööd wainu ja sõmapaistvaid andeid selleks, et ennast igas asjas tõendata. Ühendisidwad põhja kangust India taadusega. Nende rõhuga tegude kirjeldajad laimawad neid, kuid seda meeldi wad jonniksest, mis neil tahmata sülest wõnnud on, terwad nad walelikuks. Nende riimijad ise tegiwad kõik, mis aga wõimulik oli, et neid rikkuks, kuid sapadad tundemargid lasenud nüüdki weel aimata, kui launi omadustega neid teadus kord ehitoud oli. Ma waatan tagasi selle peale, milleriks nad teada tõntasiwad, ma sünnin seda, milleks nad saiwad ja — walusundmus keelab mind sõrdlemast.

II.

Läti rahwa algus.

Ennemuistest jutud on lapse teadus, muinaslaule on algaja rahwa ajalugu. Lapse talitumata kujutewõim moondab inimese ühe ennemuistseks jutuks, loetlikuks ja sekumata muinaslooleks saab iga lihtsam juhtumine meenaks rahwa poolmuistliku preestri laus. Kuid täiskasvanud mees wihib weel tihti muinaslaule nende moosutuste juures, mida lapsena ta kujutawõim tol ja mis nagu ilmutused wõnnast, nõudusidest ilmutat tal ootikult ja hülgawalt mees seisawad, — ning mis igapäewase inimesele ainult läbi teeb, pakub hingeteadlastele tihti rikkuuid ainult looge tähtsuseks uurimiseks. Kas peaks aga küll wõhem talajas, wõhem talus olema terve rahwa waimu-elu tarkamist, wõdemist ja kätka uurida, kui lapse esimest mõlemisewõim äratada kutsuda? — Ja kui eesmärgel uurimist ka üksainus läbiwale ainult ilmsiks tuleks ning ta tagajärg ainult see oleks, et ilmsina suure mehe mõtetus, nagu Eurydike wari, unustuse hõlmast tagasiikutunud saaks, siis on juba hea: kuid siis on olekohus üksik muinaslaule kujutuse üle, mis esiwõnnatete kord nii kallid olisid, kui wõimata huiusmõistuse üle pilkawalt naenda, selle pärast et nad meile ainult muinaslaule keha-

¹⁾ Leeda -vaenude sõda riisid.

kattes ilmusid wõiwad. Waene inimesesiga, mis wõib ta pealegi oma heategijatele muid (ilmsat) pakkuks, kui nende tegude poudidest järeleka — mis neile kõrwu saam ei panta? Arge pahandage siis, ahked targad, kes teie kadunud kangelaste wõnnast ainultki dokumentide järele teadate, arge pahandage inimesega, kui ma oma rahwa hällist tummalt ei souda mõeldatata ja teiega õhes ühisest sõnnuast niisja kaulema wõnnatelu, mida teie hukka mõistate, sest et te liig ahked ehk liig laiad olete neid korralikult peewima. — Laske mind kutsuda, ehk läheb mul korda neid wõnnastid porgast, alukesi, mida saatas talle jagas, häwitase prungi ja riisnõre ält wäljatama. —

Preiskman oli Läti rahwa sõnnimisepealik, Siin elasidwad Tacitus ajal geetiid ehk guttonid, rahwas, kes oma merewaigu (bernstini) läbi, teida in „gles“ nimetas, warskalt tutaw oli. Nad teistsidwad ennast põlharimisest, karjapõstamisest ja kalapõstamisest, wõnnasiwad Herthat, saklaste jumalikeks esime, in nende eha- ja wõnnimiseks ning sõjatõhiks oli mets-sea kaju. Nad olisid, wõnn nõi, üks haru suurest Germania rahwastest perikoonast ja wõnnisid jaluile õhes oma wõnnadega, et Rooma maakondade kallale tungida. Maha jäi ainult üks wõnn üks, kuid ka see jäi ikkagi weel eladesseesse wäljarändamist peakõnnuga. Ta oli Ida-Gooti kuningas Ermanarichi wõnnuse all, kelle troon Mestamere hõnes seisis ja kes aastal 576 wõnn; isegi Theodorich sai kumendamaal aastasajal Itaalias Wõnnast kallistest merewaiguna maksu.

Süski ei olnud neil mahajätnud nii palju, et nad oma inimesed laiad piirid kõik oma alla oleksidwad wõnnud wõtta. Nad kannatasidwad selle pärast rahulolelt, et met-sikuid Soome rahwad ilast ja Slaawisega rahwad huna-poolt äisatendasiwad. Preiskman oli suur kullalt, et neid ja nende kullahäi toita, kuni wõnnaks ka üks wõnn alamsi lähenes ja rannet kutsuks tegi.

Hunnidest aastal 375 oma asuajast Dnepri kalbi-kate ümbruses äratud, oleksidwad hünid aland nagi, Mõned nendest ühendisidwad ennast hünide enestega ja wõnnisid roomlaste teenistusse, teised õhnesi wad gooti-dega, teised jälle tungisidwad illespoole kuni Lakeemere

raamant ja ajastavad seda wandalidest, gutoitest ja kahestikümnest teisest rahwast kooskõlgringunud sõjaseisundist sündinud, millega kardetud Radogais lühikes ajutises katuses. Kuid Stiliko juhul seiskas selle langesse eiga wõimu ja Radogais ühes suure jaoga omast sõjavõimast sai aastal 401 Florenzi juures surmatud; Salooniaale mahajäetud wandalid ja alanid aga liksiwad üle Rheini Gulliaase, Hispaniaesse ja wiimaks Afrikamaale. Eks lühes jagu wõimusest oli aastal 411 jällegi kange kull, et oma kuningas Hiorgeri all Itaaliasse sissetungida¹⁾, kuid ka see põhja wõitlusele weeres murtult tagasi. Nad saiwad Bergamo juures täitsa löödud, liksiwad laiali ja põgenesiwad nii kaugel, kui nad aga jaksasiwad. Kas niid siin wõi endise kaotuse mõjul, kui neid Stiliko löis, ehk ka wiimaks frankide²⁾ wõitlusega wastuhakkamise tõttu nende esimestel käitel üle Rheini minna, eks puhast mõned alanidest, wist toimunud rändamisest ja wõitmisest, liksiwad tagasi kuni Weikseli jõe suhte, et wandalide ja gutoitide sõjaja elupaikari, kus nad kord lühelistsena oliwad wiibinud, omale wõtta, mitmed nende kaugewõndadest tallwad neile peagi järgi. Siis siis saiwad neid rahwast, gutoitid, alanid, soomlased ja alanid, kõike ja ikkisi nendest ei sündnud tagasada. Põhjapool loetas meri seda tegemast, idas ja lõunas surusiwad neid järele tulewad Soome ja Slaawi sugulased tagasi ning lihtes neid rahwad, kes enamat Germania laagendikkude laia tallemaise pool rändamise tulinud kureutasiwad.

Soomlased (Fenni) ütleb Tacitus, oliwad õlimetallikud ja wäesed. Nad elasiwad jalgpidamisest ja metsarohitusest; neil polnud muud sõjariistu, kui kottidega teritatud wiskulad, polnud hobuseid, polnud isegi hoonet. Nad ei oskanud oma lastele ja wanadele andud palgapaiska haldada ja kiskja loomadest erist jultuda, kogu jaksu lehtpuid oksade ühnikult. Nad wõisiwad selle pärast hoolimata inimeste ja

¹⁾ Paulus Diaconus in con. Europa. Ma ei mäleta, et kogu selle kirjutise selles osas ühtsust ei järele.

²⁾ Kujalawet kirjutab, nad olawad Stiliko sõda — kaubriid — wõitluses murend, kus niid — skotilised — oli juba ammu kord ära löödud, Stiliko sõda oli alle — tundu rahwast — katus ajale — waga waga kerge ja arwama wõitluse — ei wõitluse.

jumalate wõit — sõda; neil ei pöndunud midagi, sest nad ei arwitanud midagi. Nendel, alasti, nagu nad oliwad, ei olnud tarwis oma wälisti karta, need aga pidawad nende — seet hirmu tundma.

Aastid elasiwad ennast, nagu me ülemalpool nägime, enamasti kalapüüdmisest ja põlluharimisest. Slaawid oliwad karjapadajad; neil oli palju hobuseid, kotte pilu ja wesi nende arusaam järele, kuid ka põlluharimine ei olnud nendel päris tundmata olnud olnud. Alasti, wiimaks, oliwad ennast oma arwajades Rooma piiride ligi ja selles riigis — wõimusest arwast tundeid ja niid, kus nad, rändamisest wõimast jällegi kindlat elupaika olnud, pöörasiwad nad ta juurde tagasi. Nendad oliwad selle kalli hõnaga lunastatud omadele põldele wõitlusest, et nad oma sõjakäikudel ja ründamisest toomisest kõige suurem tundeid ja tundmist enesele kogunud ja ühtlasi — oma sõjariistadega harjunud olnud; kõik see pidi neid kindlasti teistest ülemaks tegema, kui sõda tuli, ja ta ei olnud ühemata jätta, wist põlluharijad, karjased ja kottid — wõimusest rahwusest, kuidas wõimast need katta katta sõda, ilma et muidagi nende kotte oleks tekitanud? Need ülid oliwad selle wõimusest ja sagadumad olnud, et ükski rahwas iseenesest midagi teist ei osanud ja sellega siis kogu nendest arwastumata wõiduga oma elu ühtlasi teise keskel walitsema panna ei osanud. Igal rahwal oli nii palju lühes harusi, kui tal perekondas oli, sest iga wesi oli kitsendamata walitseja enese omaksete keskel. Mahatallatud oras, rööwitud karjanim, üli jahisungi jagunetud pidi wõimast kogu — wõimuse suguharu wahel sündinud. Wõidude põmetatud wiitaja ja wõim arwaga saadud wõitluse järele oli ümari ikka ainult üks wähe selleks, sest ära rööwitud, et kotte järele teise wõimuse wõimusest kõigepealt, ja wõim, wõi oli ainult ettevalmistusks tulewasele kaotusele. Üldine sõda ühtlasi wahel, kui niisama wahel loomuliku tagajärg, niilks Aestia metsades tule ja tagumaga. Igaüks kirjutas nendes teist ilma püüda, ainult et kõrbe enesest ümber kuu, kus ta takistamata wõimust tunda wõis, ja ikka need rahwahalvad kogusiwad ennast weel igast küljest kokku, kes wõitluse teadumata teistest wõimustis-

riigirahale riigi kodanikkudeks nimelikuks. Ünniks ei puudunud tal selleks aegsused. Ta oli oma rahva sõjajätkudes Rooma piiridel oot, võitnud ja seal juures oli tal kordalainud kaardiliku riigi-vaadeid — olime vana, tal olivad tead ümestunud, mis teda oma vendade sõjamaa muudatuseks ja wendlastele kardetawaks teginud. Ta sõnal oli selle parast suure mõju, ja mis sõna ei suutnud, seda realiseeris kätust ja hante mõeldakse — see, et Widewut oli armuolika parakuksa pea ja selle tõttu sel ajal wigew mees.

Ta pidas oma sõprade ja nimehitega nõu, ja kollet nendest wesi soovi parasta elajärele järele ei olnud, selles aegs ta silmad. Kui ta tarwilise hulga ühendustel kas leidnud ehk kogunud oli, kutsus ta kõrbe metsikud pejad kokku. Alased, aetid, sõnawid ja soomlased ümestwad. Widewut astus nende keskile, ta rääkis ja ta karm kõnawad pidas nende tahtmist, nagu suurel waimulid liha wõlksimad juhtisid. Ta kirjutas neile nende praeguse elu-ku wõltsu, kaitset ja hõda mis elawalt, et kõige armastatum, kõige wõltsimamgi kaitseks, seda kirjeldatud kuldies, mis ta wõltsi rahulikult oli karmatunud. Ta lisas nende wõltsimisele armastatava ühildu parastat sissewõltsid juurde, nõitis neile meilaste kallid, mis seal igapäew silmale ees olivad, kuidas ka kõige suuremas tunges kord julgus, rahu wõltsimise on, kuidas nende linakaste pere ainult selle tõttu aheliseks, et kõik elate meilaste oma kaitsewad, ainult hite juhti, kelle tahtmine seadus on ja kellele wõid on astud igatagu nimehitega tugewamat takistada, nõrgemat kaitsta ja igapäew rahulikku, julget pilwe muuta lasta. „Poleks teie mitte mõistmatumad, kui need linakused, te peaksite ammu wesi saama, mis sulle tarwis läheb.“

„Mõistagi oleks see marmatim ülgatim ühendada, et Widewut just seda ja just nii rääkis. Kuid see hõbe, millest Kojakid wõltsimise karmika kirjutasid järele järele, läbi mis kaitse postitawale linakete armastatuse ja Widewut wõltsimise, ei parastat wõltsimise on olnud, ta oleks teinud karmika wõltsimise. Nite postitawale meil ajis hõltsimise olnud, kui karmika ja wõltsi Rooma wõltsimise karmika juurde, kes meil ja ka karmika karmika wõltsimise, kes wõltsimise astud oma wõltsimise?“

Taima imestusega kuulati teda, taltsutatama rõõmiksaga hõltsimise rahwahulke: „Widewut oligu meil Bojote, ras, meil meilaste wõltsi.“ See hõltsi sõnitas uue rahwa ja wõltsat wõltsi, karmika ja oma Astia metsade üle wõltsi wõltsi, kui kus juht selle wõltsimise wõltsimise nii, mida wõltsida tal wõltsimise oli olnud.

IV.

Seadused, mis Widewut andis.

Widewut oli seda. Ta aburades kõiki, leegi rahdawad soomlase, kui ka alased, järelewõtmise elupäradesse astuma ja põhku hõltsimise ta jagas nad suguharadesse ja juhatas igaleolile nendest oma piiri, iga wõltsimisele oma poliitilise karmika ja marmika karmika, kes wõltsi wõltsi armastatim takistama ja mõltsimisele wõltsimise pidawad. Oli teie poolst wõltsi teie ahilise tarwis oma wõltsi kodanikkude armastatim wõltsi ja selle looja wõltsi astuda, kui need julge ja rahulise eba magusust marmika lasta? Juba see ta ettewõtmise tagajäre, see kodaniku elu tahtimise õnnisus, mille suurust wõltsi alles siis oleks wõltsimise, kui ta meil poudab, juba see äksi pidi talle kõigi teiste seaduste karmikast karmika tegema, kus wõltsid mõned nendest ka olivad.

Wõltsimise, karmika, karmika ta, wõltsimisele karmika kindlustates, selle eest hõltsi, et iga liige tema riigis legeg eelks teie oma postitawale teemata. Kes teie teie ei tahtnud, oli wõltsimise oma põhku wõltsi andma ja aeti marmika wõltsi. Et ta karmika haiged, kelle parastatim loota ei olnud, suurata, et ta leegi lastele, juba andis — kui seda wõltsi meil teie teie uskuda wõltsi — raugenud wõltsimisele oma teie, kui teie teie wõltsimise karmika liks, pead emmeline karmikastimise tema rahwa teemata ja wõltsimise wõltsi, kui pahamõelst selle wõltsi meil eest teie astuma. Metsalite pead mõltsimise ainult karmika ja karmikastimise marmika. Nagu Moosese meil, kes pühajawad pausid karmika, karmika wõltsimise karmika ja iga karmika marmika wõltsimise meil karmika poudawid oleks tarwilis karmikastimise postitawale wõltsi astuda, nii andis ka Widewut, wõltsi olla, seda loha ainult ehk, et uma wõltsimisele teie nime all nimehite karmikast

ri Mauriciuse este. Tema ja ta toren koda inestasiwad nende meeste kaba saanuse ja nende ligite kolleda kangase üle; neil torkatol looluseporgadel aga polnud sõjariistugi. Kaikamised olivad kõik nende reisinud: „meie oleme slawid, mitešiwad nad, ja elame läine ilmanere rannal“. Meie maal ei ole si randa ega sõda, meie elame alalises rahus ja ei tunne parimat ajawidet kui muusika“. Hinnutratav wälterus hiige tasuda, sega ühendatud on nii aruldane ja filitsoi nii meeldiv nähtus, et ta ka sin kähge armastat mõju awaldama pidi. Mauriciusele saiwad need tüüsilanega lõukoerad armuaks, ta wõttis nad armastu wastu, andis neile kingitus ja saatis nad siis Heraklesisse.

Üldised need Slawo rannalänikud, mis praezega kindel on, widuerialaste maast, siis toob see jutustus ühtsa selgituse selle aga kohta, mül Widenut tegew oli äärmel liiuendama austasja algul. Et nad nül raha sees elasiwad nähtu, et nül juha oma riik oli, et nad ennast aga alles slawideks tunnistasiwad, siis ei wõinud see riik veel wana olla. Praegi aga jüstwad need ühendatud rahwad järele ennast kõllegi teise rahwa liiki lugemast. Heabingudega oli Widenut nad oma alla heitnud, rahulise, juge eta ja wõimalilise lübuude meelitusel kõitis ta neid igaweseks ajaks. Nad appiwiwad aru saama, et nende praegune nut wate slawidele alalhoidmisega ühenduses seisis ja et selle pärast igawes hooldi kindma pidi, et maki seda nut korda ümber ei tõukaks. Kõige ühis ole waim, liitli Kõjalomex, Ml nende kaikel loegitsemu ja slawid, alaniel, guttoniel ja rannabised saiwad nileks wõnnatrahwaks, kelle kwi kull ja nädäki weel wastuwaadlennata selgijid jälgesi tema wargad slawest ilmutab, kes aga praegi seid rahwast, kelle kannun ta wõnnand oli, ainult weel wõnnatrahwa tunde ja oredaga kuli wõnnatrahga ümberkõitis ning oma perisi nende wastukõwasti kindlastas.

* Mliliga nad wõnnatrahwa annuli. Esiwõnnatli ühendatsewad, sest et Mliliga-Sak-sarret Järe Slawo rahwast ei eestwõnnat — Theophtolus, Theophtolus ja Antiochus kühelwaid eelise jahanimeid.

VI.

Widenut asutab usu.

Wasa mehega oli Widenut oma asutuse tööd alganud. Kumu ja õnnelisel edenes see töö, kuni oma saja ja kuuseteistkümmendatal eluastal oli ta saanud ka selle peale mailema, et oma töowilja edasikõutumise pärast peale surma sureta olla. Ta jättas selle pärast, et pärastist tühima puugade *) wahel wõimatus teha, oma oma eluajal nende kaskelara ja nimetas wõnnatrahwast, kaskide rahulolemisel, ülemaks waltsejaks, kes aga asus ta lihe tüheda tamme liirasse pükkele, kuni kooch oma armastatud rahwa eest ei jätanud ta ka seelgi maha. Oma saawõõri ehe wõimuseid astasid tarwitas ta selleks, et oma riigikoosele nut tuge leida, nut wõnnatrahwa tuge, mis teha kaseid kaskelara, kuli wõnnatrahwa wõnnatrahwa, ja pärast kõiki tema suust waltsejaid weel kama jatal seisis.

Ükski sissewõtte ei ole kaskelara kuu see, mülilaluseks inimlikku eestkõst teha osati. Kask on muulik inimesest: ta elukord, ta wõnnatrahwa, ta mõistad, taeg ja wõnnatrahwa ja ehaawõnnatrahwa eestkõst teha muuta, ainult andes selleks kõllegi. Ta wõnnatrahwa, ja wad igawesti üheks ja sellekaskelara ja nende omaduse kaskelara on üks kõige wõnnatrahwa wad ja alalhoidmisest see — wõnnatrahwa ilma asutata ja temaga ühenduses seisis tahta. See imelik tung on nül lahutatuna meie olemise põimitud, et meie temast ühelgi hariduse asemel lahtisada ei suudi. Eelawõnnatrahwa hoopis wad mõtetark toob weelgi algharidusest et eestkõst teha wõnnatrahwa kaskelara, mida inimene looluseporgade abil, selle temak wõnnatrahwa on seletada kaskelara. Isikuid on olnud, kes selle ümgi üldlusest arwasiwad pärilärla wõnnatrahwa, ta olemat mähtratud inimesi ühe tingimata tarwilete teha jolihoma: nad leidsiwad temaj kindlama tunnistase jumala olemise kohta. Oli nül õigus? Ma ei tea; seda aga tean ma, et ühegi inimese waimi nohest igawes teetad nül liitli ja nül õnnelikuks oma kaskelara pade tarwitatud, kuli just seda. Ükski ehaawõnnatrahwa ei lii-

*) Järelejäetud teaduse wad et nül need kaskelara wõnnatrahwa, kaskelara. Praegim mähtratud ja kaskelara wad nül nül wõnnatrahwa. Et see ühessest nül, et kaskelara nül seisis pärilärla.

mul temast hoolinuta mõnda, wad igakües nendest oli, kui ta wõis, ühtlasi ka wõrdpühajaja.

Ka Widewu wõitis seda nõuke.¹⁾ Mõned kirjanikud jätustawad, ta olwast oma wõrdpühast naalritel²⁾ laenanud (nagu Mösser omad egiptlastelt). Et lätlaste esal tõesti mõnda sarnasust wana Skandinaavia omaga on, siis wõiks seda tõendust õige kergesti wale-malt tõendada. Nõu, kui seda waeuwa rõhmu pöörituste juures ühtlasi näha maksaks. Küll sellest, et Widewu nad teatud süsteemides korraldas, mis tal tublisti kuusaltas oma riiki alalhoida.

Ümäs hiles seadis ta kolme: peajumala kuuld tamme okste wahel üles, käskis neile ohwrid tuua ja auustamist näidata, asutas ordu, misse ja naispreestritest neid teenima ja hakatasse Kriiwe Kiru ei to nime all nende ilimeks. Oma sõjakäikudel oli ta wist Roomast kui tuntud muudra pealinnast kuulnud; tema elukoht pidi tema mas peapik olema, ta nimetas ta selle pärast ka Romwe ehk Rommaw ja seda nime kandis ta weel, kui Poola Poleslone ta üheteiskümneenda aastaja ajal lüüti, kindis Kriiwele asupaik ka sakslaste siinsetingimise palud, ehk ta küll siis juba Luedomale ülewõidud oli.

Omast Rommowest seadis ta poegade jätust, kit, wendas nende wägiwolda, üendas nende talinaid ja ta kistas neid oma wõimust kurjasti teuritamast. Seda ta sandawat mõju päris ka tema järeltulijale, mis Widewu oma ühikud lugupidamise tõttu suutnud oli, seadis ta järeltulija jumalate wae ja wõimu peale omast teetates loorda. Nii olwad siis widohtalastel wärsid, kelle wõimud ülempeester kätseandas, ja waimulik ülem, kes neid ainult kaista wõis, mitte rõhuda, sest et ta maksusi mõnda egi seda pidada ei tahtnud. Pühja autuslike teurde ülewõimustus oli nii siis ümõelikult selle ülesandega toime saanud, mis kõhikidele haritud rahwaste seadusandajatele igalpool nii palju raskust tegi: ta seadis ümõetide wõimusele jändawad piirid, ilms et seda ümõgendada.

¹⁾ „Ja talis“ ka natselene u-ku ille-seada“, nagu selgubas Widewu oma wäimse Preisi hionituse paluist.

²⁾ Kramm: Neils ilch öng: Aetig, Berastan, Widewu alla nat andawastatit, u. a. itahjähind gontredeli asend.

Ja üle pooldest ei paku meile isegi selle rahwa waenlaste ajaloo-kirjad, mis hooliga iga asja ta kõige polastast arutawanaas walguses esitlewad, ühtegi sõitust, et mõni lätis wüst rahwarõhaja ehk et ta alamaid massajaid oleksiwad olnud. Iga maakonna wüst ei olnud siud midagi, kui tema kõige enne lugupeetud pereisa, esistuja nõupidamistel ja esiwõidaja sõjakäigul. Ei tundnud nad narkaid auustajata, ei orjameelsete asukartuse awaldusi, mis nii mõndagi sõrga ajudega ümõpõega ta eluneg aru seada ei lase, et õieti tema selle õniga pärast, mis ta ümber roomah, ohmason ja mitte see haik tema pärast. Ühtegi suustawat teadust polnud nendel, ühtegi teodet aastakondal ja selle tõttu siis ei olnud ka mitte olekohut, mitte maksusi, mitte ühikuid, kelle korralduse teel sõrk kroomikandja ühu karmatama peab, ning mitte — massajaid! Wüst oli oma rahwa nõuandja, siud midagi, ja kusa ta aidata ei oskand, wal tegi seda wõimata Rommwe tammeõies. Nii täieline ühikuguse ja wabadus walitus widohtalaste maades, et Preisimaale siinsetingimind saksalased alles sõjas ja läbi-rakimiste palud aru saiwad, et neil wüstid olwad.

Nõuõguse auu- ja kiiduwõimusele egi järele kuri Widewu kõrge wõimaduses. Nagu mõned kroomikad tõendawad, laskis ta ennast awalikalt arapõletada, et rahwale, keda ta siinsetasid oli, jumalate armu wõita, ning ümõks selle teet seadis see teda. Ischwambrotase nime all, oma alampumalate ehk pühade meeste etteotsa ja andis temale sellega auu, mida peale tema wist küll kaks trist aurõkku üu suure õigusega enesele seada ei wõinud.

VII.

Lätlaste pärastpoole talalililagunemine.

Suuremat auu, kui see jumalduis, mõ temale aga ta wüide jändaw õnn. See ümõidne õnn peab kindel, peab suur olnud olema, ehk Roussou õnneliku rahwa tunnemärk on wale. Nad kaswasiwad nimel nii jõndasti, et nende maakuse meile peagi kitsaks läks. Igasse kõige suutsiwad nad ümõnikka wälja. Kõige peab wõtsiwad nad wõrre praeguse Preisimaa ümõ alu, siin tungisiwad nad lätispeole Pommernisse ja isegi Mecklenburisse sisse, kus wesi mitae

wal aastasaajal wana Preisi kooli jäinud nende asumaude olemisest tunnetust olla andnud. Idapool wõitswad nad esteiki Sehamäeni^{*)} ja üheksaosalmaid wõi kümneosalmaid aastasaajal kõik muu Leedumaa ning jarwingide maa all. Podlachia oma alla. Siit läksiwad mõned aasnikud põhjapoolle ja jäiwad sisemises Kuura ja Liiwimaa paigale. Kuhu nad aga tuliwad, taganesiwad rüüdsajad slaawid ja soomlased eest; seimesed oma metsade loompoika, wiimased mererannale, et oma kalapüüdmist ja mererüümitist edasijada võida. Igalpool raiusiwad need aasnikud metsad maha, tegiwad metsaluse maa põlluks ja saiwad sellest nime „metsalaastajad“, Latwenechi ja Lintawepiki sõnadest Lata ja Liidum, mis tähistatud kohta tähendawad^{**)}. Igalpoolle wõitsiwad nad enesega oma patriarhaliku riigisestluse, oma usu ja oma austuse Kriiwe wasta ühes, Mehele, kes tema kepi ehk mõne muu tema suudetuse tõendusegi ühes tõi, arweldati kõige suuremat aupaklust, nagu Üliisestele Ildas, kui ta, Agnemononi sheptrist kinniboides, nagu tema mõjuga rahwale künnet pidas.

Mitte abiti aga ei õnnestunud nende Cereae (põlluvõitjumaalane) apostlitele rahulikult elama seada. Pomernis põrkasiwad nad sõjakate germaanidega kokku, Podlachias ja Leedumaa satusiwad nad üheksandalma ja kümneandalma aastasaajal tekitlud uue Poola ja Wene riikide peale; sin sin sai ka nende riigisisestende wõllemise heurumise läbi kõneleaks korastatud. Alaline sõda nõudis sõjajäde-estwadajal wahetpidamata ametisse jömmist, mille pärast laidsiwad Saksa rüüdlid Pomernis ja Leedumaa juba terve uue hertsogis eest. Preiismaal, Kuura ja Liiwimaa aga, kus elu rahulise oli olnud, ainult wäiksemate maakondade wõitelsi.

^{*)} Krijdlowicz räägib Wolowen poja Lintaw wälgarändamist wana põlde järele. Ma pole sihtligust selle kohta midagi tähendatu.

^{**)} Saramaist nähtakse, et sõnadet oma nime kas oma postagromest ehk oma maa hertsogist saanud. Idris Sazeti ja Seome rahwastest nähti. Nii sõnadet postagromest oma nime sõnadet Ede, tagraditi, eestwadid omast Esce, järe. Soomlased Lapi ja Soome maad nimetawad ne wõitlud Soomala laiaid ehk Soomeladeti, omast laiaid, nagu Dorra järe omast Lõ, mis, Liwa laiaid, liwa-ladidid. — Latwenechi nimega ehk emast latwised aasnikud seel.

Ka lülaste iseloom muutis ennast ühes nende elundega. Osa kirjanik ehetistkõnnendama aastasaajast, Adam Breemlane, kirjeldab Lati aasikaid kui kõige laastundlikumaid, tawemad, alandajaid (mimesi^{*)}), kuid ühe teine kaheistkõnnendama aastasaajast jutustab juba, kuidas maabirahwad waawalt wäikestest külakestes nende ühe elada jalgasid ja kuidas sõjandad nendest, mõnda aegust lülast nühkes, kui arglikud ja naised kättide eest põgenesiwad. Nad oliwad enestele juba rauast sõjariistad soetanud, läksiwad lüppudega sõtta ja ehtusiwad kindlusi, ning kui poolakad aastal 1265 jarwinglased arawõtsiwad, kui see rahwas alust selle läbi hoopis hukka ja nende maa kirbeke, et ükski wõitleja põgeneda ehk allaheita ei tahtnud.

Preiismaal olli kõige esmalt ristiusku pööranise tööd läidiste kallal tegema hakatud. Põhja Adalbert, Praga akenpiiskop, sõnnidus põlmlane, oli missionarina nende järele läinud, kui aga kui wana usukõrgete seutaja, aastal 947 tapetud. Põhja kuningas Gotefrans Chraboi ei teinud esteke aruud, kda. Nüüdsele, seutakeha nii palju hõbedat eest wälja, kui ta kaalus, ja laskis ta pühallikoh mahamatta, siis aga, keiser ja paawsti assistent, wõitis ta nõuka käitemaksa, tungselt Preiismaale ja laastas ta ilmi ära. Et ta isegi Roomasse arahwitas, oli ta preiistate kõige hellamat külge puudotatud ja neid leppimata käitemaksaile kinnanud. Sellest ajast peale mõlles siis alaline, ainult arwa lühikeseks ajaks wahulepingute läbi takistatud sõda preiistate ja poolakate wahel, millest isegi mitmed Rooma keisrid osa wõtsiwad. Wiimaks aga saiwad Preisi lülastad nii tapetaks, et nad täitsa oma pead Masowia hertsogi Konradi maal talusiwad ja enestele maksu riistena^{**)} jne. tema poolt maksta laskesiwad. Liaks jõueta, et emast ise laibata, seutata, Liiwimaa seutawendade eeskujul, aastal 1227 Dehrazini rüütlite order, ja kui need

^{*)} Seembi heurumise karmustajad, ütleb Adam Breemlane ja ühe aasne Helmski Prum — — — karmustajad ühe seutawendade puhul.

^{**)} Kord, kui tal eest ühele wõitlule ei olnud maksta, kutsus ta kõik oma maa hertsogid ühele wõitlule, ja kutsus nad pide pühkewad, laskis ta nende eestkõhta jömmid sõnnidus preiistatele anda.

ka veel liinaka nurgad olivad, kutsus ta Saksa ordu appi, kellele ta Kulmi maakonnas anda töötas ja kõike seda peale kaasa toonks lubas, mida ta paganastelt nende hingehõimistuse heaks riisema saaks, mille peale rüüdlid siis ka raawauku rüütsasid — nii nimetatiwad nad Preisiimaad oma eht neelude nahtajaks. — Nüüd siis algasidwad aastal 1226 need ristiusku pöörmise koledused, mis põhu nelisi Maarja ja ristiusu auks wiimas wiimaks selle ma endiste elanikkode, kõigiti lugupidatava rahwa, täielise häwitusega lõppesidwad.

Kuusikümme aastat *) wägem oldi nendega juba Lõwimaal alustatud teatud. Siin elustasidwad linnased kateheetikümneandamal aastajal, kui õhujutised sissetõudajad alles lahus. Nad olivad küll juha suurema ja wäsimat maad põldeks harinud, kuid neil põinud veel küllagi, nad elasidwad äärmiselt heaolulises ja saaksidwad Wene wäimele, kelle maksumused endised elanikud, eestlased ja liwised, olivad, niisama maksu. See oli siis Läti riigi kõige nõrgem jago ja tema suttas kõige enam Saksa rüütelite tee peale ette. Siin portas ennast esiteks poppide salakawalus sisse, ja kui te omale lipistest asuajaks oli saanud, heiskas ta oma abelisi, weneid ja rüütelid, et oma lahkuid järelehi urjades nende eeste kõledat teha.

Kaasimine kõigist Läti riikidest teisis juba Loodumaa, sest sin oli rahwuse peajõud kogutud; sin põgenesidwad Preisi ja Liwi piiritarsetest maakondadest kõik hädalised, kellel wabadus armast oli, kui isaisode parandus, sin liksidwad ka wahetpidamata sõjased wälja oma rõhutat wendadele abiks. Loodumaa, mis enesele warakult olema ehk suurwärsiti walis, wõitles mitu aastatada õnnelikult sakslaste, poolakate ja weneastega ja wõitis iseloomis wiimastel esiu wõitwõitri ara. Ta elanikud jätwad oma

*) Sõlti si omad sõlased weneid, kes omadmaid riidude pöördi lausidwad. Adam Brumeloni ötleb omal Lät, de Säu Denise Kõnnele kätte: „Das kaspische woenwägenheit, keda endasale kinnasiga rahwa kinnasite läti wõitis, on need woenwägen kirk aastad.“ Adam omi aastad 1200. Arwamuseni eilistest kinnasid wõit aastad, sin wõitid palju hädalima, ja ni Voppele isereest — Ehk oli tein 1227. Karmama peepere Karmat.

isade usule truudis, kui kõik ümberkaubed maad ennast juba õnnistust kuulutawate hoopajatele ikke alla olivad alandanud. Kui wiimaks isegi wiimane Kriwe, Allups, argtuse pärast, suuremat jagel aga auukartuse poolest ristiusu wastuwõtmisest olivad, tegiwad nende alamad ristjatekümneandama aastajaks lõpe poolis nende eeskujul sedasama, mitte nõrkusest, waid et hiljuti ristiusku pöördud Poola kuningas iga ristlale walge wiilase kuue kinkis *).

Lõwimaal aptoos mängisidwad leelalised wäga tegewat osa, kuid, enne kui ma sellest rääkima, enne kui ma kohutawat püti asjata heitlemisest wahaduse ja isamaa seel looma, enne kui ma oma rahwa armawõitlust kirjeldama hakkian, olgu mul lubatud kirjutada, mis te elus oli. Lastele iseloomu, õhujutisi ja usu kirjeldus kõigi nende häwitamise loo ees.

Läti.

Imelik lugu on inimese sammatusesga, selle õhukerge wiimatusesga, millele arwata inimesi õnn ja elu õhwenlastesid, mida asuma tegudega ja kurisõudega kätseasale katsutakse ja mida ta kõige õnnelikum taganandja omel omal mõttekujutusel ainult omaks nimetada tahab? Mis on siis põhjusiks? Kas wõib algusega loota teda äratõrjend alla? Kurjategijatele, tõlkijatele ainetat teda inimesesega, kins ta tihti oma suuremaid strateegijaid enam ei mäleta, nii jaa kui neid onam olemas ei ole. Juttumises, ainsast koedafinud mõttewäldisest maab tihtilugu küllalt, et teda omandada, ja teisekord ei alla terve kasutoor, kõige kõrgemaat põldele pühadatud elu usustuse kiest peats. Taaruw juttumiselantab kerberi-pürgasid niisama kindlasti kõige laiali, nagu ta krunnisi jagab. Kas peaks, kõige selle peale waadata,

*) See oli peennarwus, mis wiimase aastaja kristlaste kerkel alhama mõju oli, kui sin paganuse jures. Julian Apostata loolis oma sõjawäele kirginal wäljajagada, aga igatki, kus kinnasid wastawõtmis esis, püti mõõdemisena mõne tera wiimast hoopse jomulale shardid pühama, alg mõned wabadid isagastid sel wõitil õnn miki kahetsiwa ristiusu, millele nad püsi ei trauks olekileid jäänud.

mis Wadewut tegi, küll arwama, et veel waja oleks sel-
gelas teha, ta olewat ääpema olemas olnud?

Kuid ajaloo-uurija nõuandised selles asjas on tingi-
mata ja paljast mõttearutusest ei saa temale küllalt.
Meie peame siin nõudmisi täitma, ehk meil tuleb ta pil-
kanist kinnitada ja tugevdada, et meie ennemuistestest
juttusi sepihõnu oleme. Hea küll siis! ma tahan tun-
nistusi teha selle kohta, millest ma kirjutanin.

Lahus ja bakitselt ilmuwad lütlased, nagu Deus ex
machina, põhjamaa ajaloo. Iken et nende päritolimisest,
nende sinna asumisest aru anda wõiks. Mõnugaue en-
dise ümberkaudse rahwa hulgast oliwad nad? Ei ühegi.
Mite nagu ei ilmutaks nende keel saanud mõne teise
rahwa keelega: ei! just ümberpööratud, seiles, et kõik
naabrirahwad, soomlased, slaawid ja gootid, siimantha-
walt ühekorra teada lusa ütasiwad ja et lütlased, selle
peale wõtanud, nii pra kui nad teg-waks hakkasiwad,
ilma erandita kõigi arabitte waenlasteks asiwad, selles
seisab just raskus. —

Preisimaal leiame indusi esmalt; meie usame selle
maa endiselt elanikks ja teame kindlasti, et nad mitte
lütlased ei olnud: kust ümanurgast siis ümberaustat
teed ei need sinna ründanud? Asjata ootame wastust
teist rahwast ajaloo-uurijalt. Nad saadudwad maak-
sharide ehk ungariaste jälgesi Jämerel ja sõda-Asias
jälleleida, nad rüüwad meile wandalide tungi Lääseme-
rest Karlingoni, kuid lütlastest ei leia meie peale selle
maa, mis senini veel suuremalt jaolt nende päralt on,
kusagil ühtegi jälge, kusagil ühtegi tunnusmärki. Mite
seda ei leia meie, kust nad Preisimaale tuliwad, wad sõda,
kuha nad ennast sealt igawse kõige kaalibastasiwad; sel-
lega peab siis see nende sündimisepaik, nende päris
usama olema, seal peab nad nad — sest et wanemad
elanikud, nagu Seldid, mitte lütlased ei olnud — mõne
rahwuse segist tekkinud olema. Siinane järeldus on
wähemalt põhja ajaloo tundjale tarwiselt arusaadaw —
ja kuhu ta wih, sinna johatudwad meid wähemalt üksiud
näpauitid, Kusime emmiks Rooma ja Greeka kirjanikkudest
nõu; sinult teeme enne kindlaks, mis nad meile pakkuda
wõiwad. Rahwale, kes paarastu penikoorast Italia

ja Greekamaa wallisemast piiridest eemal wäliselt elame-
asus ja rahu sees oma põlde harris, koma teised põhja
rahwad metsika mässuga lõunamaa jõweta saagi kallale
hommastid, wõis see rahwale küll waga tutawaks sa-
nud olla sellawagu wähenete õpetlastele, kelle keskel
maadetsus alles nii tõdemata oli? On see ületõde
wõimalik, et nad ta wõistusest midagi teawad? Et mõnel
wastel, mida meie nende kirjades teiste suuremate rah-
waste kohta leiame, Preisi ajaloo-kirjutajate tähenduswiga
üheteiswaj ja et nad wõimaliks paljalt selle rahwa olemas
olemisest tunnistust annawad, on kõik, mis me õigusega
nendelt oodata wõime, ja seda me leiame ka.

Tacitus junnab, nagu juba ülemalpool tähendatud,
et aastid ehk guttunid Läänemere rannal Weikoli jõe
suus elasiwad ja et woomised nende lähemad naabrid
oliwad, kes, nii pea kui gootid eestlasiwad, kahtlemata
nendele järelehiikusiwad. Wiiskümmend aastat pärast
Tatistust nimetab meie Proletius juba wendid ehk sla-
wisi nende naabrukside peremestana, aga ka guttunid
elasiwad veel seal, nagu espool tähendatud maksud tun-
nustawad, mida Ermanrichile ja Theodorichile (wasta
Grotti Prolegom. tema Historia Gothorum juurde, lük. 3
ja 4) meremaisus makseti. — Alade ajaloo kohta wõ-
ime, nagu nende lähingute kaustud, nende kokkusa-
himine wandalidoga jne., nende asumine Läänemere ran-
da jae, ei ole miski kaheldud, kuigi de Guignesel, (Göt-
terl.) ja kirjanikkudel, kelle järele nad käiswad, Ammii-

... "Lühike ajaloo ümberaustat: "Teine Aasi sündinud
sündinud ühe suurema pilguga Läänemere kallaste poolde, ühen-
da ennast põhjapoolse Germaania ümberaustiga ja jagas endale
miski jae" ja see jälle ümberaustat: "nende (sündinud) pilguga
miski oli wõimalik ja ümberaustat: "nende (sündinud) pilguga
miski ümberaustat ühe Läänemere poolde, — — — Wist wõ-
iwad nende meele elanikud wõiks. — — — Ümberaustat
Rooma riigi maakondade kallale ümberaustat. — — — Ümberaustat
jaga Germaania põhja-äärast teele, Wandilid, sündinud ja bürgerli-
sed olid selle wõimega sõjake kogus, alad aga, kes oma üm-
konnast kühk ümberaustat olid ümberaustat, ümberaustat üm-
konnast ümberaustat jae. — — — Pärast nende barbaride ümberaustat
ühe nende ümberaustat (Läänemere rannal) mõne põhja jõe kallale
ja kühkide kühkide, kuigi — — — ümberaustat ümberaustat selle

and tegaduse jutustawad. Ma arwan, et vähemalt make on mõlemi kirjanduse jaores ilutulemas kõnet leidu, mis nii wäga kõnleja ja kuulajate wahel oleks, nii selgeid tõsiduse tõdemäärkusi kasutaks, kui see kõne Alani targa suust. —

Ajaloo- ja puutustata peab ajaloo-uurijale see sealne olema: mitte midagi ilma põhjusega õigeks tunnustada, kuid niisama tähtis on ta ise aruand mitte midagi ilma kõlalist põhjusega kõrwaleheita. Esimene nõudest usubestest teeb wiimajärelis tõuse ehk ka ainult enesemõeldud mõtteerawusega hiilgata, wiimase parlastaks tihit! usupõlga aruandega küsi, kas see tehti tihit! hoopis lihtsalt ka seda arajustama, mis tema enese kawas-õiduse ei mahu. Kui magus on aga suurstawad iseteel-ruusel mõllegi üle kuhut mõista, oleks see ka ainult wana rahwa-matnawõtt! Selle pärast on ajaloo-uurijad wäga walmis esimesest aruandest kinnipidama ja teist oma heakawramise järele tähelepanemata jätta, selle pärast palustawad nad ka tihit! Wilewutle koha laulekujutuste seas, ilma neile mõistetust läti rahwa ja tema korraldatud usupõetuse tekkimisest teisel wiisil aruandmata. Ma arwan, ma olen tähtsust põhjuseid selle laulekujutuste seas, ilma neile mõistetust läti rahwa ja tema korraldatud usupõetuse tekkimisest teisel wiisil aruandmata. Ma arwan, ma olen tähtsust põhjuseid selle laulekujutuste seas, ilma neile mõistetust läti rahwa ja tema korraldatud usupõetuse tekkimisest teisel wiisil aruandmata.

Teine jagu.

Lätlaste kirjeldus kaheteistkümnendal aastasajal.

I.

Eessõna.

Kust tuleb see latsugane igitas kodu järele, mis igitas walekuse ja rikkumata südamesse asub tihit rah-
waat ta loomakolekus allus? Kust tuleb see kõlge-
haw mõju, mida lihtsa, loomuliku eluwine kirjeldus meie
peale avaldab ja mida kuningalinnade toredus ilalgi
ilmutada ei suuda? Miks sammume meie kõrjaniku laan-
dul enesemise ja rõõtsama melega loomuseinimese ar-
stikuse, kui hiilgawa seltskonna ühtesil ehitad koojasse?
Olgu awalinnad, kultura ja pilnawa toreduse orjad! Kui
wäga need teid ka rikkunud on, siiski näitate teie osama
õhku hingama, lüü ajutugu ehk laule teid sümpalgiks selle
õhku järele tugisawile, milleks latsugane õiguse püstit wän-
dinud on ja milles teki — meie wõime seda salata, nii
palju kui tahame — ta seda teists olla wõib, mis ta olema
peab. Siis tunnete teie, et teie heilitatud pälewawargus
teie õhawus, teie suurhus wõetimas hiilgaw wiletus on
selle meilise tugewuse-sundmise kõrwal, milles loomusepõet-
teie ees seisab, kui oma peremets ja peremets selle ma-
ile, mis teid pühib! Te tunnete seda ja salajane kahet-
sus oma tahtmata olekumiseleku pärast seub teie põlme,
usjata katsub teie wale mõtteurkuse teid selles tahtsida.
Teie kunstlikult loodud tarmidused, teie loomuwatilisid
lõbusid, teie sunnitud rõõmud, mis teie rahjust ei tule, kui
nad teid ei juuwa ja waimata, kõik nad ei suuda teie

wifetuse-tundmust täitas kirmatada; isegi nende kõige loharikkam ja inimikam eestkostja wiisake — keset oma kii-dukõnet pillawa ühkustase ja hariduse kasust heame-lega kõik need hiitgawad hilbud enesest ja pööraks tagasi loomusimees: kunstia terwe tõlde, toreduseta, urtsiku, kausameelse lihtsuse ja uh! nii õndsa oma wali juurde — kui ta ennat mitte juha lig nõrga ei taaneks olewat wi- simeh õnnelik olla.

Kas hariduse aste on oluline, millel inime kõiki oma jõudusi takistamata, aga ka moonutamata tarwitab ning otasugustega sundumata, nii et sellest weel kütkeid ei tekki, wenna ka saab ja nõnda loomuleks ja seltskondliku elu kasulikumaid omadusi eesest õendab. Ta selja taga on to-ruus, ta ees olukõpau — s. o. algaw mädanemine. Sellel astmel ainult on inime tõesti inime, sellel astmel saab mõtte- tark teda uurima, kui ta inimese sõidame ja waimu tõelele tundmisele eikramata olekus jorda talib; parastpoole leiab ta ainult ebawoorust, nõrkuse ja wietsuse põimi- tuse. Sellel astmel on tarwis teda kõige pealt kirjeldada, kui toreduse hellitused olukaid vähemalt silmapilguseki tabetaks ponnistama panna, neile pildikestest sellest näidates, mis nad olla wõiksid ja mis nad annu juha olema on jätanud. Sellel astmel seisawad Põhja-Amerika kõr-gehingilised, mehed ja amsameesest rahwad, keda meie meeswõimet upsakas meelstakse nimetab, sellel ast- mel seiswad ka lätlased küheliskõnnendusel aastas- jol, kui waimulik saates sakstased nende rannale uhutas.

II.

Lätlaste haridus, kebakate ja terwis.

Wanad lätlased olivad pika kausuga ja tugewa ke- haga, nende niojume oli punakas tõmmu, silmad olivad sinised, sillelad pruunid juukset nappiswad üle alade alla ja lubeme laskewad nad nii pikale algude, kui ta aga kaawat: nende juures oli lahe, nagu nõidki wene- laste alama kiltide juures, meeluse ja elukõpau- tan- demarik, mille peab nad suurt rõhku panemad. Ainult

sellel, keda nad naitoids, keda nad autaks tunnistada tahtsiwad, lõkusiwad nad habeme maha ja mis ei tolti- nud ta ennat nende koostekutel ilmod: teda nimetati narritud meheks.

Mebed ja naised kandisiwad talwel laiu kauskaid ja awal enam pinesit linaseid ehk willaseid riideid, mida nad wõoga püusa peal koondasiwad. Kinga ponniswad nad pojukoortest ja kinnitasiwad neid paeltega, nagu greekiswel oma aadlaks. Naised kandisiwad linaseid mõnne, neilud pikki patisi, kirja willaseid pürgasi ja kulluseid wõo küljes. Ka noortele naistele jai pürg seniks alles, kuni nad poja sennistamise läbi eide-elite peale õigtau saiwad; ainult nende lähimiste juustest ja pouduruse kulluste järele wõis neid tunda.

Nende lapsed käisiwad suwe ja talwe läbi peaargu alasti ja talasiwad nõ röömsasti paljajalu läbi lume, nagu kargakiwad nad õitsawatel aasadet, alles sugulise kühuse ligenemisel, kui sidrukul wõngutasi peita tuli ja poisid isade tõest wõisawad oma wõtta, hakati neid kee- rapraliselt rüüdesse panema.

Sarnaselt karastawale kaitwatusel järgnes tugewa joo- kias elu. Mebed harisiwad pikki, kumisiwad metsaleoma, peletaswad karu ta talwelagrist ja humli ta pesast, püü- siwad kulu oma arwukastes järwedes ja jõgedes. Nai- sed õies tütarlaste ja lastega hooldiswad karja, palisilwad meelasi, walmistasiwad toidulisi ja tarbeasjafeks meste- toodud naaki. Oleldine tugewa õendas oleldist terwis. Ilma raskusest tahtiswad naised oma mälust ja kaks ehk kolm paewa pärast sennimist olivad nad juha jällegi selle wõera koanud, et nad oma tole tagasi ponnatsi astsiwad. Tihtingi johtus koguni, et nad see peal sennitawad, lapse põlluse mähkiwad ja siu penikõorma kaususel jala kaja tagasiwõitawad. Mebed elasiwad enamasti märksa wunaks ja mõnigi, kes oma kühelaskõnnendamis austani oma rahms lühingutes oli õieswõideldud, oli weel kõnnitummes kuni selkikõnnend aastas pärast woti oma wendade juhrajaks nende läbirääkimistel ja nõupidamiste- tel. Mõnigi Lati Nestor raskendat sakstaste edasitõr- mist siis weel, kui nooremad wõitlajad juha jalku jõi- dud olivad. Kõlgehakkawatust tõbelest isekannis tead-

siwad lütlased äige wihne, kuni wäkslased oma tapmisega waljasi surmukehadega sõdiswad ja nii ühtipeale kasku lauldustasiwad; ühtlase ei tõlnud nad peasegu misiksugugi kausist, peale kauside ja wäkselate mõruse. Naisuguseid haigusi aga rawitsetiwad nad mitu lauld suure hooliga ja nende naised ja preestrid pidiwad palawatasa saunades kühke oma oskamist ärakutsuma, et neid terweks teha. Oli aga see arg midagi, ilma et paranemist oleks märgata olnud, siis tussutati haigus paranemistaks ja kühkidele nõudiswad siis kawatutajad ise eneseliurma. Siis kutsuti kõik sõbrad ja omakared kooltsa ja peeti haige sängi ääres leinapäida, mille puhul trütsitiwad ja kallistatiwad sõnadel oma ei olnud, ning pärast seda pididwad kaks wõhke walitud meest haige lühikesel matruuna: mõrwas, mille tagajärjel meie sõbrad erkusi kohkuma paneti. Kik on ta aga inimslikum, kui need wõhkekomsti ühinevad, mis parandamata kannatust aastakaua olekus hoiawad, milles surma wõimetust kõigi ees walidesse õhewad, ilma et nad inimesele raimse taimust ja waimse rõõmuse jagaksiwad.

III

Nende iseloomu tasadus.

Selle peale waatamata, et praegu kirjeldatud kombes iseloomu hõrrast wõiks järeldada, õhewad omati kõik kirjanikud, kes lütlastest enne wäkslaste sissetungimist elagiwad, sellis, et nad neid kui tassat, inimliku rahulust rahumist kirjeldawad ja neid „omnino pacatum genus“¹⁾ üldiselt rahuliseks jäänud inimesewõhke nimetawad. Nad sõjawad niikui, sest et nad peale selle, mis neil oli, midagi enam ei wõinunud, olnud õnnelikud, sest et nad ühtselt wõlnud ja omad wõid rakistamata terwisega oma elu maitsta wõisiwad, ning selle järele olnud, nad ka kaastundlikud ja ohimüjad üga hästi wõtsu. See wõeras laew nende raskel tormist aetud,

¹⁾ Jommeses Loh. de rebus. Gmias. v. V. Ka selle kirjelduse ümber wõib tõendada, et omadik, kes wõhke ümari saarest kühkidele wõhkearwast olnud.

alls tõttasiwad nad oma lootsikates temale appi 'k tungidud Eesti ja Läbi merewõhkeid ta kallide, koke oliwad nad walmis wapralt ja kaitsmisest oma wõitma ja wiisidwad siis suure rõwuga penistatud omi ütsikutuse sõbralise süngile. Palju kiitwat, ütleb Adam Breemlane, wõhke selle inimesewarmustaja rahwa kombetest jutustada, kui — nad ühtlasi kristlased oleksiwad. Nii mõttes tema terwe ristiusklik aastasada. Mis mitte Rooma penkarjase lambakarja hulka ei käinud, oli pädgusele ja liwitsusele pühendatud. Meeldumad' Mis on siis teie isa siht ja otstarbe, kui teie wõimite, et teie mitte paljalt ütle näesrawõhkeste põimimuseks pidama ei pea? Mis omad wõh see olla, kui inimesi inimesmaks teha, selle teadust ja wõndumastust õpetada? Siis teiekiue teie sõnaga, kes teie juhe oli, milleks teie isa õpetused teid tegema pidawad ja teie teie häwitatise ühe jõe tõmud ja liwitsa teie jõe ajakultuurest, selle pärast ei oleegi preester teie wõngu õskatunud ei olnud, et ta oma sõnaga mitte teie, waid oma püüdakajale ees püütaks.

Amul sõnades Saksa röömlase wasta õmatus see rahwas waljust, püehindumast, wõimjuse, kuid kas wõh seda temale paluks püema? Kuidas teie ta inimslikku õnnest wõeraste wasta õnniklata, kes äritamata, ilma miski põhjusega kogem, kaugele tuliwad, et ta ütsikuid wõhiklata, ta omadid põhema püma, karjasi röömla ja ta jumalate pühimust paluks teetada, rümla selle sihiga, et teie arniti kumbeid tähelepanema sunnida? Ja kes need kumbeid wõimawõhke, ei kumbeid selle ühe õnnelikumast majastine põhjuse tema orjaks. Kus ei pidanud selle ühte sis see rahwas ilma ja hingus neid wõerastid wõhikuma, kes teie maal peitluse wõimawad, kes rahu teie ei kumbeid, enne kui nad wõimetuske sõ-

¹⁾ Adam Breemlane ütleb „Kõrgeimadest aetud, mida Saksiaad kutsusid,“

Ümari Saare wõh Prusi, ühe inimslikud inimesed, kes teie aaga tõmud, ka kauge aetud kumbeid üts merewõhke kumbe. Kirjeldad: „Kõrgeid teie jõe jõe üts merewõhke kumbe.“ — Teie teie aetud sihtu ei otstarbe, aga, aga seewaste kirjeld ütleb, aetud palawatid teie ja ütskude ja wõimawad wõerastid aetud aetud, aetud wõhke aetud wõhkeste ei kumbeid nad oma jõe teie.

gratitud olivad, ja kes seda rahu ainult nii kuuu pida-
stivad, kuni nad uuteks jõuleks-eks jõuda olivad luge-
nud, kas ei pidanud ta neid kiskpate loomade luifas
lugema, kelle hiiwitamine ainult teemale jõustum ja rahu
tuu wõis?

Siiiki leijame meie, et ka olimeis neidugi waetu
lühikesi tihupile nende loodus inimeses ohtuawale tuli
ja ei nad, mis pra kui wõiswad, krõbe jälle oma endist
tasulust ümbrastuivad. Kuume määgaenda langesiwad
koel Wiljandi kauda lühese kätte wangi, tehti otse-
seks neid nälga surra lasta ja nad pandi selle püsti
õhte ma-ahusse loosturini kiini. „Miks pealstiwad
omati need kurdid sakslased nii kuuu -kõne jüma?“
süis üks lüti naine. „Ma seiskan nad kiiridega war-
waks“. Kiiride asemel aga pildus ta tolmumena alla.
See heasüdameline peetus lüti wimaks meeliluks ja sai -
nõhkeks? Ei! lühased polnud ja kiiridwad. Nad hake-
nesiwad oma õlekohut ja lühesiwad wangi wõrdle.

IV.

Lühaste auusus ja lahkus wõeraste wastu.

Kõige armsamalt küüsi iluwad nad mehe omas de-
mises iluhoiuse wastu. Nende lühed polnud waseid,
keda rikkamad mitte jalg- minnud ei oleks, polnud kar-
paga, sest kellel nälgi ei olund, oli igalpool lühesid
wastuastetud lüheliste. Nendele, kellel oma hoiust ehk oma
karja ei olund, andis iga jalgum naine, et ei nad jalgus-
wad, kas mitte, k-kuu wõs nende emalpoisa tarwitada ja
annem polnud wõimast lewata waga neid taga-annu, kui
nad kodus korda poegunud oluwad. Kellel polnud ei olund,
mis emade metsas lühedele annud, emad püsti pealt
naine ja tegi ta pühiku, mida agneta oma pühastis
mütelus-eks tunnistas, wagi wõ, kelle akse oia ta jalgus
demu. Ni rühmista oli neil iga karta ja ka iga karta
üks olewate wastu, et nad kad midagi luku tahu ei pui-
and. Eelneute, lühed, wõid, kelle wõiswad lühid mõnes
lühemad nurgas on see loomne iluise päännugi wõel
nälgi-õrerd. Ilu-aga olewate inimese, lühemad-õrerd pidi
see olema, kes midagi warastada oleks lühemad sest oma

tarwituse iluhoiuse ei olund tal nende armaste suru-
lühedele juurest midagi waja, kui aga wõlkehast wõisid
awaldada.

Amult a hel korral oli kühlik wõerast waga tarwi-
tusele wõerast kui seda küllalise wõerastuhoiuseks waja läks.
Sii mindi kartusest lühemasse peresse ja toodi, mis tar-
wis oli, isegi kui peremest ennast koda ei olund; temale
seda tema tagastulekul teatada oli aimatuna oma peale
seotud kolus. Ja neil inimesi täis õendawat lühast,
täis annust ja wõimameelt lühesiwad kolwamused, rik-
tud mungad ja munga-õelimehed parandada, harida?
Nad nägawad waga kullat, enne kui neil korda läks
selle rahwale oma õlekohut, armast, wõlkehast ja oma
wõr-jõutu kattu-õpetada. Ja kui see wilmaks õnnestas,
süis nühlesiwad nad neid inimesi nende õpetuse-õelime-
dest wõlgeu, et nad neid kõige algawana alustae, õr-
meelsumeni alandasiwad.

Lahkus wõerast wastu oli tähtsam seadus lühaste
juures, nagu iga rahwa juures, kes wõel wõeraste poolt
pole täksatud, rõõwitad ja rõõmutud saanud; seles oma-
duses iluhoiuse ennast kõige silmapaistwam, kõige meel-
dawa wõerast, mis lühesimeinimist loomast lühast. Kui
ka loom, kui ka hunt, loer, tiger omatõuga nälgi-õleki
gaese kühiku kühik, mida ta te sata ei püksi, pühawat
silma-õega emade pealt, inimese pealek oma pühast
kannatava wõerast oma katusel all, oma sõnmaand lah-
kust wastuwõtmu, armastusega ta kühemist lühemad
ja rohket lühid seles inimese hoidma, mis talle wõeldu ja
joudetu paljus wastuwõtmu. Selle poolt ja ann temale
mütelus-õelime, et teise lühid nühes emad lühid lühemad
tal meelide lühesiwad, ann temale lühid lühid, et
ta teise waga ja rõõmu juures mitte kühikuks ei jaks, et
ta lühid emes nühes wõerast waga wõlgeidada, teise-
õelime segamata alühidada. Seesama inimes-armastus-
joudas, kellel lahkus wõeraste wastu nimeks on, waga-
tud ja ka kannatuse sütemeest, tal-õelime lühemad-
all, eraldane lühid ja waga saklaste lühemad-õrerd war-
jalt wõel wõerast silmalühid waga, nagu kord lühid
kühik. Ja erakõrjed on igalpool nühkewad, igalpool
lühawad, sest wõlgeu ei kirjutas nad sõdamasse. Kui-

ära peab tarviliksi juba otsusta rahkondanud olema, kui inimene enese ligi waele tunneb olevat, et midagi kätkest saanda. Oh, te linnelised rahwad! Mässugune mõistuse tühjus, mida te nii wägewasti kätkestasite põlgate ja sellega te nii hoopiselt, wõib teile tundu anda selle ühe kaituse — oma südame kaitset — eest?

Kes linnase ühest sisseastetus, seda terwitata rõõmuga. Peremees ise valmistas talle istumiskoha, kändis talle toidud ette; peretädi või kassitšik möda ja jõi temaga sõprust. Kes ta on, kust tuleb, kuhu läheb? seda ei küsinud keegi, aga kui wõeras ennast ise ilmutada tahtis, siis wõis ta julgelt olla osawõtmist teida ja igatsuga abi, mis ta aga soovida wõis. Teda toideti, kuni tagawara jätkus, ja siis wiis teda peremees ise lähemasse peresse, kus juba nõiamaasagase wassuwoitmine teda ootas. Tehti temale mõnes loulus liiga, siis pidas wõõrime peremees, ehk ka teine ja mõnda edasi, omaks pühimaks kodusaks teda kaitsta, talle tulu nõuda, talle eest kättemaksta. Ta ei wõinud oma enese kodumal rahulolevalt ja julgelt elada, kui siin inimeste juures, keda ta wõimast ja ehk ka wiimast korda elus nägi.

See suuremõeldne olek aga tõi ka mõni neile hukast. Nii katusiwad kord riitlilid lahingus linlaste wastu ja üks Saksa põgenemise peastis ennast ühe linlaste talle. Ta wõeti lahinguga wastu ja peremees ise lüks teda järgmisel päeval Üksiklause wäinam: üks ümberhulkuw Läwi wõis aga sattus nende peale ja tappis wõõra ära. Sellest tekkis wõõrme sõda mõlmi rahwa wahel, mille puhul sakslased kummalgi pool oma rüüwimisestid tegiwad.

Kui wõõra teinud walguks ilmsiks aga linlaste truuseelised, wõõra lahingus kõrwal istetamis järeline juhtumised! Oos Nartangen ja Brunelandi kohtuwõimad kutsus kord palju ingupõlled Preisi linnas oma juurde Lenzbergi lossi linnasse. Sõdema ajal aga ühisus ta illes, panti kõik aknad hoolega lukka, panti lossile tule oota ning see pöles kõigi ta kolinistega maha; nad olawat salaja sõda pidanud tein surmata, üli ta wõltpühuseks «te. Võltsid oli selle kolmi nimis: õigusega, ütleb Dunsburg, anti talle sõjavõimaks Kentsakus ja see nimi — oli kogu ta suhtes selle truudusega teo eest.

V.

Lätlaste elumüis.

Lätlaste elumüisid oliwad seda, mis nad nõudki weel on: onnid kooritud pakkidest, mille wõltsi sammudega täidet. Olekatus ulatas põikerguse neljainurga laimastel pooltel praegugi maani, põrand oli kõrwasti tammitud saunest, aknad ja kooritud nad ei wõinud. Käimiste asemel olidwad nõi lihtsast augud seinte sees, wõõra puust lunkidega kaitsepuuna wõis. Poole igast elumüisast wõitis suut eeskoda oma alla, milles para kiti hoiti, teine pool temast oli ruumikas tuba, kus teinse perekond talwel elas; suwel aga magasiwad nad lakkades ehk kus nad järele koha leidisiwad. Tagapool too wõõras seisiwad kaitsealtari sarnasel kõrgendusel nende kodumajad. Eespool oli päratu abi ilma kooritust. Selles kooritud nad oma tõltu ja kooritustundid leiba: talwel suendas ta nende tuba, täitis teda aga õhklus nii wõõra wõõruga, et nad alati laugid lahti pidasiwad. Sellestastast on lätlaste elumüisid weel praegugi peawõõra kõõgis Lätimaas nurkades. Kuna teinse Euroopa elu avarustes, nagu ka lauduses, edasi jõudnud on, kuna teinse nende agar-mõistkute riistuskas pööraste järelelajad nii wõõra ennast muutsind, nii wõõra igapidi pööranud on, et nad — peale rõhujameele — wõõrmaale jälge oma piiritlemistest enam ei õhnutu, ei ole linlastel ise elu muutmise läbudes sammugi edasi astunud. Kõik, mis nende endises tooruses nende elu talitas, mis neil rõhus, on weel alles; ainult, nagu ma juba ülmalpool tähendasin, elu kallim wõõra, wõõrmeel, iseteadus ja wõõradus, rüüsti nendele.

Toiduks tarwitiwad wõõrad linlastel kõige pealt seda, mis nendele põld, küttimine, kari ja kalapüük pakkusiwad. Aespidamisest ei mõita nendel suurt almu omand olewat. Kõikist wiipajad on wõõra wahle ja nende wõõra pole just kõige parem. Kooruwiija aga ei tundnud nad sugugi. Üks Preisi linlane, keda nimis Rütiga lossi wõõrasti, et wõõrmaale wõõrasti rüüdma õppida, sõdis, lüksid need kaaunid, wõõrasti ja wõõra sellisarnast sõiwad. Kukkunud tolli ta oma wõõraste juurde tagasi. „Meie ohime kuulunud, ütles ta. Nendest wõõrastest ei saa me

isegi sõjaga jagu; nad võivad rüüta, nagu lüriid ja hobused*.

Kuulda oli igalpool ja igalpool lüüatud, sest, ütlesid nad, et keegi metskurja snii nimetatavad nad metsloomis kasvatamisel aga hoitud ei ole, siis ei ole ka kellegil õigust võtta tema tarvitamist korda; ta on selle pärast, kes teda tahab. Kõik, mis nad põõsli kätte saavad, sõivad nad ka karo, lund, rebuse ja müra õlu võtma, nagu pööra ja jänes lühki. Oma lüüatõusi valmistasiwad nad pealegi puust mõdes, millesse nad tülisid kura seiskasid; niisugasi pruulitakse praegugi veel mitmes paigas õht. Kulu kutsisid nad kasvatust rüütades, mis tuld külge ei võtta, nii kaus kui neil vedelik sees on; see keeduvõis annab tema kalalised hea maitse, mida tal rüütas, võetakse ehk saame mõdes leetud tal ei ole. Rõugede maastikes tarvitasiwad nad prale sööda, mida nad arvatavasti saabritist kauplemise teel saavad, isegi rüütades kasepi-veinid ja kasepi-piima, a. o. kottadest lüüatud seennetradest valjamine teel saadud vedelikku; veel praegugi loevad nad mõlevaid oma himuroogide hulka.

Joojiks oli neil mitmel ajal elanud hobuse-piim ja lohus-veini, esimesest oskasiwad nad, nii nagu tatarlasedki, uht joovastawat jooki, kumissi, teha. Pärastpoole õppasiwad nad kuse- ja vahteravõhla koguma; selle tarvis püüasid nad aprilli-kuul paade võrdsele aegade ja loevad väljapüümitavat mahla reovide-kaudu allapanelud mõndesse voolu. Õlu müüasid nad alles suksaste khest sundina õppinud olevat. Kellest paha Tacitus kirjeldab, et nad viinjal käärinud weni võina sarnaseks joojiks rikkude oskasiwad. Mõde*) selle eest oli Wäiwutist saadik nende

* Nõuema Throedokine saadikud, Nivimant ja Vigiñat, kes Anila jures, kirjavad, pöödnud nende teel arvat 48 hoburid mõduva ja ühe teise joojaga, mida Pödra kama naka mõetab. Ka see on ühe sõjapöörde vana, kuni lõpetas oma kura sõjavad. Lõuna-pöördele süksaste, mõde D. Anten, oli mõde (mõde) kabeleto-kumessidaval pöödsel rüütata. Mõitavard pöde ümme-saava-kine kirjeldab mõde, mida nad Pömmenit saadik mõitavardat ka rüütasid joojki, mis pömmenit mõitavard rüütas olevat. Vt. S. G. m. — W. H. Schiffovi, Pömmenit W. H. Schiffovi.

rahvusline jook, nende valmistaja ja õnnestaja pidusõn-
kidel. Isegi awalikkudel õhviripõudel mängis ta pea-
osa ja nad ei unustanud rõõmsatõuade mälasse edene-
mist ühe isepäisi jumalase hoolde anda. Üks vanaem
ajalo-kirjutaja, kes lüüad austuselade harjunud kome-
jude igalpool Greeka ja Rooma jumalaid jalleleida
arvas, peab seda jumalast Bacchuseks; kuid kussagi ei
ole sarnan: nappus nappus kirjilismaks saanud, kui sin.
Sweetais Usingel, selle jumala nimi, tähendab — põha
peakske, selle kollase kihi järele, mida mesilased oma
sette külles asadele loju kammavad.

Joojiksõudeks olivad neil puust kausid ja sarved,
mille all otsas panna oli; see see puust eest arvatud,
võeti neid ka pulkpillideks arvatada, mis nende põhi-
mõkisi lõbustasiwad ning jahi ja sõja warmomale
kõikokutsusiwad. Nende rahuliseks tantsudeks, mis —
ilma ühegi korra — mõnd ei olnud kur rõõmsavalde-
sed, mis ennat tegewas trampimises lõbustasiwad, õr-
gas tantsulagasi turupil, see kõigi Nivari, Wendi- ja
Soom-õu rahvaste armum mänguriist.

Sõjariistadeks tarvitiwad lüüased amhusi, odasi,
mõkusi ja väikesed tantsupöid mõist, mis mõnikord
tinaga ristitud olivad. Iga mees kandis mita ni-
sugust mita woi rabel, et neid waralasele, kui mõk
enam ei olnud, järelewikata. Kilpi õppinud nel
alles saadud: kase tantsu; nad tegivad nad kerge-
puust ja nii saadud, et nad neid oma ette püsti panna ja
nende talu peita pageda viisiwad.

Nad sõjariista valmistat igatks omale ise, niisama
nagu kõiki majariistagi. Kuna niisid talvel rist kutsi-
siwad ja ketrasiwad, müüsiwad mehed tule sõber ja
austasiwad puid, kui neid küttes ehk sõda kodakol-
dele omale ei kutsunud. Lõunamandel müütiwad sin
kupatõkka, kelle 1000-ale saadud ümme-mõitavard,
Kõik, mis nad neid valmistama sağıwad, tegivad nad
imekergesti järele ja lüüsiwad tihti oma mäliristest etagi.

Isegi kati ei müta nende jumes, preestritele wähe-
mali, mitte tundmata olnud olevat. Ümme-mõitav
häingata eõõlile vana kumessidavad nad lõpu peal kirja-
sõrvisõrises: „Jumal Kurto! ole wähe kassajate

wastu! Iga noid! Teiste lippude peal oliwad nende kolme peajumala kujad, mis tunnistab, et neil wähe-mist siustas ka maailmiskunstis tehtud oli.

Kahju, see iga tawetüüp ja iga hinda wäteleja, ilma et ta ise tarbeks ja hinnakandja oleks, peab lülastele tingimata taotud olnud olema, sest neil on isegi tema jaoks ja nad kauplesiwad äge warakult teiste rahwastega. Et nad aga mitte rahas kinkisi oma jumalatele ei teinud, näitama ka Lõwimail oma maksusi wene-lastele mitte rahas ei maksanud, siis on näha, et nad teinud oma keskel on tarwitanud ja et neil isepäinis oma raha ei olnud. Hõbenäetega kaunistatud orawa kõrwad, mida nad, Neustõlti teadete järele, wäikelaste emase kaupluse puhul pakkusiwad, olisid wist ainult ehtsused, milleks nad ju ka kogemata wõisid rahastuskid sel teel muutunud, et neil neil aegad lühipärisiwad ja siis nad pealgi korda riputasiwad. —

Pärastpoolsel kaewad kõik kunstisünnu- tähed lülaste-keskel. Mida uuemad teatud, seda suuremad ja harutamatad kujunewad nad aegade, seda wahem jalgasi kombustest ja lastiduse poole pühkwest asuwest ilmutawad nad¹⁾. Kõik see on wiiga arusaadaw. Lõhustake riik tähest Ara, siis läheb tingimata ka rahwas metsiku-maks; ainult raha ja wahaduse hõlmus puhkeb inimese waimu äärmiselt, kunstisünnust. Nauri-alkoholus oleks selle pärast wahude lülaste üle selle järele otsustada, milleks nad pärastpoolsel saiwad ja mis nad wõlgi on. Riitlud häwatasiwad nende waimu, näitama naga nende arisikud ja nende rugi. Aastasadade kaupa taotsewad nad kõik Liti rahwa asupaigad kaustamise ja alustusega. Oleks üritik, mis selle wahuama rahwa pärast oli, ei saanud silmapilkugi julge rääkida eest, kes ennast seda pühakuse pidasiwad, mida riikluse nad ennast koritudõega koormata wõisiwad, ja kes iga silmapilgu kaarduniks tunnistasiwad, mille poel nad mitte ei tapnud. Igas paganas nägimad nad oma wõrejanu

¹⁾ Tein sellest üldiseltõrrega ligut on esimene Parii pühk. Kõikidele oma kaustamise-Beitah lastel alustasiwad. Tein on see, kes Rahwa meid appokryptisimele kaustasiwad.

saaki; mitte ristitud olla oli küll wõleks, et wõrnah-pahandatud saada. „Et meister Dierich, atleb üks kross-nika, Lõwimail waatamas käinud ja rühelapannud oli, et tein ligi suur maa täis paganausulisi seisid, kogus ta palju rahwast kokku ja tungis jumala nimel Kuu-ramaste, kui inimesi sammoks, teigi suuri riwutuid ja jõi male!...“ Õigusega wadustake põlwas inkwisiitsioni peale, kuid ta oli ainult wõlkel mõeldud seda, mis riitlõ-ordul suund mõeldud olisid, nimelt: pehmetud mure-kaetud igashe wastu, kes mitte õlnud mureka Roomas ei kumardanud. Inkwisiitsion tappis õiskuid, need murt-kuksid aga kõigistasiwad terwad rahwad looraga.

VL

Politikaline seisund.

Lülaste politikaline seisund, nii kui ka nende kombelik haridus ilmutawad ühetekstikõnnendama ja kahe-teistkõnnendama maa-aegad just ülemineku-aastad keda-niisest loomul-kust sellesse olekusse, milles Greeka waharugid oma suuremaid ümhi, kangelasi, näitama kui ka mõtetariksi ja kunstnikke, sinestasiwad. Iga loomu-õludust piiridest piiratud maakond oli riik oma ette, kuid kõikidel neudel lahus riikidel, kui ka nad wahast wahluses ja sõjas üksteisega olisid, oli ühine põdam-park, olisid ühised jumalad ja preestrid ning kuni sak-laste sissetungimiseni asustasiwad nad alati üheskoos wälimiste waralastele wastu ja tunnistasiwad emast wendadega.

Nagu iga maakond, nii oli ka iga perekond tema piirides riik oma ette, mille wahast peresid oli, kes kitsen-damata oma naise ja laste üle wahluses, ennast aga kok-kupuutumisel teiste perekondadega ühena wahast otusse alle alandas. See elas harilikult wallidest ja põrassikkud-dest piiratud kastis kowigil ju keldil ehk mae harjal. Ta oli rahu ajal kohtunek ja sõjas juht, kui ta se-lleks wahwust kõlale oli, küll mõlemil korral ei olnud tal kättendamata woli. Et kohtuotsust mõista, kogus ta teat-ud ju wahemaid perreasi kokku ja pidas nendega pühas hites kohtu, ja kui sõja ehk rahu üle otsuse teha tuli, kut-

tus ta tulega, mis kassagil kassika harjal põlema pandi, terwerahvakese sügupidamiseks. Igaljuhul oli sarnasel koostekel hääleõigus, igameest võeti kuulidele vast kass kõik nii julgelt selles os, et kellegi õigust jalgadega ei tallata, kus iganes nina õigust nii lorgestil kassata võin, seal ei tule kellegilgi meele teid ümasegust mitte illelilise koguduse liikmeks tunnistada. See õiguseallus peab juha võtga eeldada olema, kus mitte aga mees tase vnt loomad ei saa, ja sarnast wiga nii meel rikitud veel külles ei ole. Iganeks kõneles otsekohe koldenugunad rahwaga ja iganeks oli kõnners, sest ta rääkis tõise meesõnimega. Oli viimaks otus teatud, siis anti tema talonile wursi hoolde. Ta walis kaadikud, kes rahwa nimel odasi wõnnusega wahutasid, kui rahw pidi teatud saama; ta walis rahwahulga wnt need, kes wõitluseks kühkikud olivad, kes rahwa tahumise sõda müüdas. Sõjawägi walis see ja omale juhataja ja toetuse tallo, kass pönnatund kukla peale pannes, truudust ja sõnakuulmist: aga ni paa kus sõjakõik lõppes, nii ka tema nnn otus ja kõik pönnatund tagasi wanaale korrale, endisele õlesõnnatusele. Siis ka rahwal nii palja auukarust ja lugupidamist selle kalgelise wasta, kes teia nnn korda wõndu oli wiinud, et enamalt jasti kõik rahumata ta järiläipateks saiwad ja ta esmähgi järele tegiwad. Kui Tõreida wüsti Kaugo esimese esmasõnnatuse, tegiwad seda ka peenaga kõik tema nurga mehed.

Kui suured tead jultunud awaliku ühilepõnnatuse ja rahwa hõlme puja peale ning hõlme poeg peaks te waga austa olema, kui esmasõnnat ja ualdustest küll ei saa ka teia wahwate ettewõtetelle julgusamuse, et seda lugupidamist traweremida, mida tõnale juba vnt ualdata. See on pönnatustise ouu esmasõnnat algus aga ualdata rahwa juures olud, kus viimaks saadud ta pönnatustiseks kinnitawad ja nnnõn õhukõnnatiga suure wnt äratõnnat, wnt nad wahastasiwad suure meeste järil tulejaid wawast is sarnaks saadi kassula ja sünnitawad sel teel, ilma et nad tahtnud oleksiwad, haleda wahu nadelase ja suure wnt walel; see eksisamm wõnnatuse praagi rahwa pönnatuse poegale teguõnnat ja kassus õhukõnnat õhuse, mis aastatuhandleid wälkha

Lõhaste juures walituse alles esmasõnnat kord, mitte aga veel wiimane. Isaga wüsti-ouu ei olud veel igalpool pönnatustine, ta oli wõlles alles Saksa sõdade ajal. Aadeliõnnatuse aga ei nnnõn juures iganeks, kelle pool amused olivad.

VII.

Kodused olud.

Onu perekonna ile walituse aga mees wälise peremehena. Tal oli õigus ouu hõkkawarmise järle igalpool äratõnnat, wõnnatust ta lastes, keda ta nnnõn pille sünnatustine, ulekkawatata tallo; kõik tõnõk, isatõnnat kõik wigast sõnnatud, hukasi jra. Sellest ajast peale aga, kui lõpud esmasõnnat olewamena toimetama hakkasiwad, ei takistatud ka wawastad nende pönnat ja veel nnnõnki selles lütkse mõnnõppud wntest poegast: „Kui õnn nnnõn ou teia wõnnatida? Ta on nnnõnõn nnnõn nnnõnõn“¹⁾. Et see mõnnõnnat, see ouu kaasõnnatuse wahastat õnnõnnatustine, orjakõnnat nnnõnnat sõnnatuse ill nnnõn ouu teia wõnnatida? Ta on nnnõnõn nnnõn nnnõnnat nnnõnnat ouu selle rahwa õnnõnnat sõnnatust meeleolust, ja tõnnat, et nnnõnnat kassatata, kes wawastat wawastatust oleksiwad, peab neid sõda wawastat juba kassatõnnat nnnõnnat jastat ja sõnnat pönnatustise teel, wälise nnnõnnat kassat, neid juhataja. Pönnatuse aga, kes kassatata nnnõnnat ill wawastatust ja wõnnat lütkse kassat ja nnnõnnat ei saa, seda — telke nnnõnnat wüstiõnnatust, wnt keegi ei kassat ouu nnnõnnat pönnatise selles, et nnnõnnat sõnnat lütkse lütkse nnnõnnat. — Mõnnatustid pönnatustid kassatustine ajast lütkseõnnat nnnõnnat ouu kassat ouu pönnatustine wawastat sõnnatida, kus ouu „Contrat wüsti“ tallo. Sellest kirjastatust nnnõnnat ja nnnõnnat rahwa õnnõnnat nnnõnnat, kassat ta esmasõnnat teel meeste kassatustiseks kassatustine, kassat jastat küll oli neid õnnõnnat nnnõnnat teia.

Nii paa kui nnnõnnat selle ealduks sõnnat, et ouu ouu kassatust, sel ta lütkse wawastat ouu jra nnnõnnat, kassat

¹⁾ „Aga wnt kassatustid teia jra lütkse ouu kassatust, kes kassatust. — Mõnnatustid nnnõnnat, wawastat ta, wnt wawastat, mida nnnõnnat ouu nnnõnnat nnnõnnat“

toia hohustel. Iga soo aares, iga hallika juures, iga ristisel, millest nad meeldasidistwad, pildus ta puntrakesi punaseil wiija uucha, kuna saajad tema juurde waljust laulsiwad. Kus ta peigmehe kodule lähenes, tuli talle mees vastu, keda siin khes kaunistas nõiudu, teises põlvera puuhala kandis. Ta juolis kolmkoorda ümber wankri ja pakis praandile siis kausi meenutusega: „Nagu sa wane-mate kodu tulid hoidsid, nii toia teda tulewikus oma kausi kodusi!“ Siis hüppas kutsar, kes anubute Kello-Woesse*); kandis wankrit ja tihitas tappa. Siis seisis kõige, wal-padega ja padjadega kartel isse. Läks tal korda mawo ühe hõppega ta oota karata, siis oli kõik, mis seda lüet kuttis, truu päralt; kui mitte, siis aeti Kello-Woesse ho-ligo minema. Nüüd weidi pruut sellesama istmele, pesti ta jalgu ja riputati siis seda pesawest iga asja peale majas, kuna teda ennast kinniste silmadega ringitalutati, kus juures ta iga ast jalaga aetama ja sead, aidas ja lautas, isegi pühikelmuniku otsa, mõned rahatükid malawiakama pidi, et kõik seal elustawad waimusi omale armaliseks teha.

Oli see ringlikult lõpetatud, mis aeti laulu ja siin, sii kui ka üheskoos terwe pütu ajat, ei wõinud üldgi wallata pööse ja tühikute laubmine, olgu siis, et aeg ajalt pidiwad olew waleloet ehk munk oma hants tõetis, et ühelaikawale nende aini kolmele meele tulebda ehk mõnda korrapäralisemat laulu oma käsikandle saatei kandis. Paari tunni pärast läks üheskoos seingi; pruut wõeti talle järele, ta tõukas wasta ja tõugati kükilõuga ja hoopidega asumele. Siis sõiwad mõlemad kõpa-taust karu ehk alkumuresti (testitusest) ja aiaida oli kõleu-lilidud. Järgmisel hommikul hügati noori naitel juu-seid maha, mille eest ta kingitusi wäljajagas ja kallimaid wasta sai. Seesamile wõttis ta ilma heiduliste kombet-ta oma pildist, mis weel mõne päewa kestis.

Tühi ja õigusega üheslõppine, et õnema soogu ümberelmine rahwa taruuse ehk hariduse kõige kindlam tasendärk on, sest ainult hariduse läbi omandab inimene teaduse selle elisowuse kilaadest kogu täiuses ja selle

*; Kell Zent-Woesse, wõetud.

häälsuse ümbruse omad hinges, mis selles tarwis läheb, et isikut ainult selle pärast austata, et ta lõbu tuua wõib, ja ennast tema ees alandada, selle pärast et ta — mõrk oo, kema ja mõrkas öieti sinult õigust antab halas-tamist nõuda.

Laulaste taarides oli, nagu ma ütlesin, alles algamas, selle pärast ei olnud naistega ümberkäimine nende juu-res, nagu kõigi sellelaoliste rahwaste juures, mitte just kõige õrnem. Et pruuti ta isalt osteti, pärast seda kas ta silmadriaks riistatud oli, siis oli loomulik, et naiste peale kui otsa ja rõõwimise teel saadud wäpanduse oia peale waadati. Ta teenis meest, et sõnitud koguni temaga üheski, ta pesti tema jalgu, pidi igas asjas tema sõna kuulma ja peeti nii täitsa oma mehe omanduseks, et wõerast-oma pärast isse surma poja naiste hulka loeti, nii-gama nagu kõik muu ise wõn teinole sai. Astelemlõhed oli koguni õigus mõnel korral oma naist surmata.

Astelemlõhedajad näisid põletat kusagil kõrwalistes paikades ühes oma wõerastajatega ära ja nende tulle põl-luti tundi, isegi nende lapsed pidiwad nende soo all kamaatama, nad ei wõinud ügi peestrikski saada. See-gama saatus sai ka nendele naistele osaks, kes oma meeste vastu abasid kuhuseid tihita ja raitanud, miski olla seda süüdi waga arwa rittalmist.

Waremal oli riisiks, et naistel surmad meeste tule-rittade! ennast surmaswad, nagu baniandide kassad Indias, Pärastpõlde aga paniswad lastased pehmema kumbe les-kade loobu maksima. Kes olnesid lastetema oh, sellele anti kaks jalle mehele minna, teisei wõiswad noortele meestele „cupam xui hachet“, misli Hartmanni, kuni naide-laps sündis. Siis astuswad nad naiswaleloetide orduisse, see tähendab, olisid panalate — ja peestri-piralt.

Omast nainei antasid naised lüüste naiste kerli-kult lindudele, mehed seljalajestest kumadele, seda mõnda lenitas nende naitoon pralikandest wärskest selle ehk teise looma omadusega ilmasat. Se-lasuma priuki leib mõiiti weel Ameria metselajikkude juu-res ja wõi waremme, ühtemalt wärsimedes, peanega kõige harwad rahwaste juures leida. Ta pöidab mid

mõistlikum olewat, kui kumme inimest nimega nimetada, mis mõistusele midagi kindlat aru ei anna ja ka tähendatava isikuga midagi mõisteki ühenduses ei seisa. Alles kui seltskondliku elude segimiseniisega tavaliselt perekonnad enesete isemajal asuajaduseid moodustavad, kui päritoluline enam tähendama hakkas, kui isiklik väärus, siis alles hakati selle eest huult kandes, et oma nimega meelde tuleb, mis ligist inime päritolu; see on üks näitus enam, kuidas iga kõrvaldajadumise loomulikkusest ikka inimliku seltskonna rikkimisele peal selles ette teinud tihke põhjend.

IX.

Kombed surmakordadel.

Nimega iselikuks olivad kombad, mis tähtsate surmakordade järele wiisiks olivad.

Nii pea kui keegi mees suri, pesti ta keha puhtaks, tõmmati temale ta püramid riided selga ja siis pandi ta laua ülemisele otsa istuma, mille ümber kõik sugulased ja sõbrad kokkukogusid. Koige wana mehest wõttis kausilise mahu, jõi ta aurua poole tühjaks ning kõik tegiwad tema eeskujul sedasama. Siis tõusis hädakäsi: „Oh, sa ei wõi enam terveist wastawõtta! Miks surid sa emeti! Miks kurawõtsid sa meid! Kas ei olnud sa mine kaunis küll!“ Kus ei armanud meid kõik sind sõnadest? „Oh, ka wõtsid anda ei wõi ta enam“, jne.

Mõni päew pärast seda talbi ülesti kokku. Sõnnaga aga algas jällegi pidu, mille wõistujateks aga surma asemel sekkord paar tülissuoni olivad. Need olivad mehed, keda meil pärisep järele privilegium wastas 1249 täielise leina-kõnemehestena ja jultumuse-karistajana kirjeldab, sest ta tunnustab neid kõige hõlbema-taotseks wõltsikudeks, kes kurja heaks nimetasid ja wõnnud kõigi enarjatu ja kolwata tegude eest kiitsid, mida need eina kord tõinud olwad. Need tunnustid siis piluawad süügi puhul kõige kõneme surmale ja piluallikus wõltsuse kirjeldid neid. Siis kanti surmalohu wälja, et teda tüerilale panna. Oli ta mees, siis pandi ta selja- ja põltsu-riistad ta kõrw;

wõnnamisel segadel ei saanud sellest kugugi külli, et ta kallist hobune ja loer temaga ühes arapõletati, waid ka, nagu see õlemalpool tähendab, ta armsam naine, ja kui ta wõttis oli, pidi ka ta asaldatavam prosser ehk wõltsik wõltsiks wõtta seda trübe ilma saata. Naisele aga anti tüerilal ainult naine-mõrised ümberingsi kähja kõrw. Puul riides pandi päema ja tülissuoni hõlbistwad wälja hõlbega hõlbis laadima, mis sellega lõppedis, et nad siinli teawa poole pööritas ja wõnnatult kinnitasid, nad nägawat hõlbikust tõrjastid riitud hõlbis seljas. Hõlbikase sõjariistadega ja suure saatkonna kordel läbi pilwete teise ilma lästawat.

Põltsuata jäänud luud ühes lähema tuhaga pandi sissest nõudesse, mille sarnasid weel minewal aastajal Preisimaal hõlbikudest wäljakaranti. Need nõud mueti pidulikele kessaj legelid hõlbis maha. Naisugulased saatsidwad surra riismid kätt pürideni, mehed aga, kõik hõlbis seljas, kuni meemierpagan, mille palud nad wahetpidamata paljaste mõrkadega õhus wõltsisid ja hõlbisidwad: „Nõgenega, põrgu wõnnud, põrguõrgu põrgusse tagasi!“ Hana ligidil seisis sommas püsti, mille otas tuha ette mõni uuu hõlbiline asi pandi. Kõik tantsulid ajasidwad tahumõlja. Kõllele see õnn jaitus rahakõlli hõlbis, natus teia hõlbis teistele ja sai selle läbi auu osaliseks, kui pidu eeskõlja, tahumõ mulla matto. Kui kõik kuhjatu oli, pöördi pidule tagasi. Kord aastas aga weel küsivad lapud ja lähemad sugulased mulla pünnid surra tüerelid kurtmas.

Pärastpõue on maha, et isemants Liwõmaal, wõnnud mitte enam õltsilistid ei pöritatud, waid tihti ainult mahamanti.

Pereisa järelejäetud jagati tema laste wahel õheras ära, aga enne kui need seda jagamist ettewõtsidwad, pidiwad nad wõltsilistidega ehk õhweripreestritega toime saama, s. o. nalle tublisti kingitust andma; see oli kord ja kohus, mille üle Pikkoll, allhima jama, ise wõljuti wõltsas, nagu me allpool näha saame.

Ei jättnud surmast lapu maha, siis kütatati ta terwe wõnnandis wõnnis: peale ära. Preti püts maha püwa wõltsidit arga wõltsimõngudega jae.

x.

Algarwamine.

lgasestised kurnupõlud, mida lüüesid oma summed umakiste aulade pilvelaual, käivad mine lõunakita tõenduse vastu. Igal ei oleks üril korrapäraseid ajavarumist olnud. Tõsi on, et me kuskil õhtugi jälge ei oleks ei leid, et nad oma aegade mõnest tühisest jätumisest peale oleksivad arvanud. Pääst Wideswathi ei olnud seliote ümbristele rahvale midagi jätunud, mis oleksidki rähgas oles olnud; tema põlvil aga ei olnud neil esiteks üheltugi päti aega, teiseks polnud nad seliote veel kippud küll, et oma aastaid oleksidki üritäheleluda, ka polnud nende waidelotid veel nii targad, et seda wäljaarwama hakanud. Millist neil miski aega polnud, ehk nad ei olnud veel ahiud küll, et maailma sagnimised üll keldaks teha ja sellest põlgust peale oma suguwõsa tulebada. Iga aasta õhtu- wad nad midagi oma ette tähtsist; ta algas, meesiti oma kaju ja tõttas mõnda, nagu pööras kaljundageste laugel, ilma muud märki oma olemisele mahajätetuna, kui õn- nistust, mida ta mõnud oli ja needa aulemud olnud. Kuni teine määsawõnne aasta jällegi määma armuiseel nende atari ja kütusele läbis.

Näidajaid seal ei olnud, sest kinnitas võeti ka see juttude seadusemaja sissestades nende juttude elatavaks ollu? Tähtsivad nad ühte päeva mõneks etevõtteks, vti nupulamineks hantlensada, siis tegivad nad sõda nende pölvade arvuga, mis seniks veel mõlamine-ma pidavud. Ning igaleis arvas üsi aluslaid päevi sõltada järele, mida ta iga hommiku oma vti sisse tegi. Ehk ka lõpetage järele pua kure sisse. Siiski elutavad nad ka pikke kaku hanti tähepõnnid olavat, sest kewe-de-põhi pühivestavad nad iga aasta kewe-de tõnise algusel, aas-ele märtel. Waremne veel iga puaad, tingimata kuuksid meenutavad nende tähepõnnimist paelumise-olena. Nad jagasivad ka hanti aasta kudekse ja igale kuule andisivad nad mõne kõige enna sõmpaistava nüh-tase järele tomas oma mine.

Januari nimetatü talvekuuks, sest et sel kuul
Läänemere äärestes muides kolm harilikult kõige kõre.

dam on. Siis ainult on olemasvõetud pakased kilmad
juba suure peniksoormate kaugusest jäega karmud ja see t-
kistab laeneid tihedat maad soodustamast.

Webuuriat saavad koolilapsed koolilaste nimeks, kuid see nimi näitab mul valituid ja uutest sin sepi-
sust olewat, sest et wanaid lühendeid koolilaste ei tunnud,
waid ainult peergust, ja et katoliiklaste kirjandusest just
sellise kuuks lühend.

Māruš nimenati kūrasiņi – ir

Aprilli mahlaaueke; wiimane sai oma nime sellest, et isetunnis sai ajal kase oksad täwi kaudu ülesse gleskerkiwat mahla tülguwad, mille pärast poudie angurisse piseriti, et nii oma armastust juoki, kase-mahla, saada.

Mac niamhaidh léibhe

igoni (figs.

Julij 1889.

Augusti koerikuuks, sest ei selle kuu jooksul maru-
kõhi kõige sagedamini koerte seas möllah ja kõige har-
eldavam on.

Septembris hõlmab nämmekuuks, sest siis nämmekad
või nämmed püüa, et tulevasel aastal heid karja-
muid anda.

Oktoabri nimetasinud nad waimeloumde: kogu aega
sõnastanud sõnast, mis on kogu aeg.

Detsember hunkid, sest et siis hakkate kihu-aja

Need nimec isconestat aurt midagi ei tshenda, kaid

At the end of the day, the group of people, including the children, were taken to a nearby beach and the children were given a small amount of money to buy some food and drink. The group then returned to the boat and the children were given a small amount of money to buy some food and drink. The group then returned to the boat and the children were given a small amount of money to buy some food and drink.

1997. *Winn-Dixie*, 2001. *King*
2002. *Winn-Dixie*, 2001. *King*

nimeest, mis anteksi kumardadele neile õhlgast aru-
samatat oliwad, samast- kirjeldate nimele jaurde ta-
gasi pööranud. Looduseinimese otsekohane, rahaline

neelamistatus leiab suuremi hulga inimesi suurel määral immuunsüsteemi nõrgenemise tõttu. Kõhu kirjetarvise ja hülgese järele elustab ta tein, kord aastatuhandate järele suks ja jalle selleksaale püüale tükasi, kust ta teele läks. Nii kui inu hulga tähtsamate asjadele olnud, kui need nimed, näit, kosmosega, kosmoloogide, olnud, riigis-
 1998

8⁺

seadega jne. Igalpool jätk kõrgeima, tõsisema hariduse tundemärgiks — tingimata tagasihoidlik looduse hülma. Mõistagi aga, et tagasihoidlike põlvkondade ajal arda teeb, milleks loodusepõega instinkt sünnib, ja selle vahu pärast sinult ei ole veel paaritubande austusest kõrgemat kühmisest tõesti mitte kahju.

Kolmas jagu.

Wanade lätlaste usk.

1.

Usu ja preestrite tekkimisest üldiselt.

Mõne kehalik ilm ukaj, ka esimene ilm awab ennat inimesele enamalt idas ja nii hästi terve rahwastele, kui üksikule ahenjale näitab kerkimise põhite koidu unenagusi tooma. Kõik see luulekujutused — Kadruuse- määnsajutused peale kuni Mahometi ja ristluse omadest — wõtsid siinid ühele üle Euraia ja mõnastiwarat siis pikemalt läne waimuwalgustuse seel järe tagasi. Iga Odis ja Manko Cagale tähendasid idanna kui oma teadmisel hallika ja selle poiga peale, kust nende ettekuulutuste ja ilmutuste rütmiline tulema pidi. Ka lätlastele näitab ta wäga sülijas eland olema. Kas nende usk ehk ka selle teiste uskude hallis tekkis wõi pidi- siwad nad seda ilmutaast ainult selle pärast unustamis- wärtsides, et hõlpsalt püüawalgustaja iga püüw sealt poolt oma õnnestawat trekkonda algas ja selle tõttu seal tema kodu olema paistis, wõi waevalt osaltid kindlaks tehtud saada. Wististi oliwad mõlemad põhjused ühe- wõrra mõjused, et Austria-Semmes, idamaa nende silmas pühaks sai. See oli tallema, kuhu nad kõik oma kaju- tuswõimu sünnitused asuma panidwad. Seal istus auu- järjel püüw oma kaasa kuugu, seal oliwad nad mõlemad oma arwata hulga lapsi, sülijasi, sünnitanud ja siis nendele eluajalad teadma elitanud; seal sünnitawad nende sülijasi sünnitawad lapsed kuld-, hõbe- ja teemantist hõhust seijas läbi ilma ja riputawad, ainult wahel arwa preestritele sülijalgiks nähtawaks saades, õnnist kaset, wõhma,

tati maksuga ka teise abitarvitajate eest ohverdama ja palama, s. o. ta sai peostriki ja nõuka, sest need kaks seisust on täiesti üks. Mõlemate ainet on kõrgema olemuse peale mõjuda, et nad omu võimu suurendamiseks tahinist mõkõda tarvitaksivad, selle pärast leiame ka kõigi metsikute rahvaste juures need kaks ainet ühes isikus ühendatud.

Peostriki seisusega ühes tekkis teine jumalate õpetuse, sõda-tembuluse ja inimese võitluse, sest, et lugupidamist enese vastu kratah ja nii omu võimu ühtsega suurendada, et inimesi omu mõju sisse jumalate peale usuma panna, pööris see seisuslik asi nõukata, kui oleks tal kõige selgem teadmiste loomusest ja tema õpetusvõimast. Ta louletas omast peast teatud loomulike oleku jumalate kohta, et kui iguhtle nende isemiste omaduste, paiste ja soostidega, rühkendas nende olemuse arvu, nii palju kui võimalik oli, ja pidi imetegusi teinud, sõda nemad ta paluste peale pidulaval teinud olema. Ta oli sellega alustanud, et ta kõigi oma inimeste ja jumalate vahel müis, omad aga teadmisest ja võimast arvavõimiliselt võimaste kasutajateks eelimesse juures ja maailm oli tema pärast, nii laisk kui ta jumalate mõju ulatas.

Ser on tee, mida esimesed kaks ja teinistestende iga rahva juures igal ilmasaarel kasutavad. Igalpool rühkivad nad õhesugustel põhjustel ja kausaalsel õhesugust tingimiste all, nad pööravad selle pärast ka igalpool õhesuguseks kujunema. Igal rahval, olgu ta Islandi elanik või samojedlane, skandinaavlane või hiinlane, oli omu kõrgus, naga grüvhaasi ja teinistestelgi, mitte selle pärast, et tal viinaste Zevist miki omu oleks olnud, vaid et tema juures kogu rahva lahkis, nagu teinist. Ta ohverdas, sest see oli kõige kergem viis omu andeid õhuke muuta. Tal olivad peostriid ja ta komsis nende ainu, sest igalpool on inimesi, kes arukamad ja kavalamad on, kui suur hulk, ja kes omadusi, mille poolst nad teistest omu on, selleks tarvitavad, et viimale ja rikkusele jõuda. Kõik wale mõlemate wastakaitse teinistest walel peitub ainult teinistines, mõõduka rahvaste eluwiis ja selle ilmasaaga loomuse, milles nad elawad, põhjust annavad. Ka hiinaste

õpetus jumalatest peab tingimata umbes teinistines tunde märkeks loomata, mida me igalpool muud leiame. Enne aga kui teda tarvituse alla võtta, lubatage mulle silmapilguks selle mõju juures peatada, mida mitme-jumala teinistus inimeste heoluks peale avaldama peab. Olek, millesse inimese tema võim astub, on nii imeline, et teda wale teinistines talitajana maksta.

II.

Ühe- ja mitme-jumala teinistus.

Inimesed loowad omale jumala ja see jumal loob neilele omu heoluks. Nende suurimad tagajärjed õhesugust ilmas annavad teinistest sellest, mis nad nähtawas ilmas on. Kes omad omu jumalusest aru ja omu sellekohase mõttekujutuse rahva juures, kelle kriitil ta elab, maksma panna suudab, wõtab selle rahvale mõnigi omu ette, mida siht vastatahanded ei lasta. Tõsi on, et loomeloomad ilmasaam kõigi enese omadustest ainult wastupäiste on sellest, kes teda louletas, kuid see paiste protektid omast ka kõigi ta auustajate wadumetes. Abrahami jumal sai omu waju, täwimõnise, sõda heoluks sellelt sõjapõltsikult, kes teda Arabia kõrbeses kuulutas; selle tõttu sõjast ka isegi, et wägisi neile pealepõltsud andendi armastad olla, teine muu inimestesoo wõrrepluudeks, leppimata ja kõrgles wõrrepluudeks, loomest-põrg maailm oma Taewase ka nii inimese-armastawal, armurikkal, heategewal ja kausatawal kujul teinistele ette, nagu ta ise oli, ning tema poolehoidjad olivad ka kõik tema armastad inimesed aastatel pärast tema surma; nad oleksiwad wististi kauemine selleks jäänud, kui ta mitte ise neid nii tihti maanistunud ei oleks peale selle weel õnnust teinistest otsida, mis ta ise metsikult jumalat kuulustaswad. Et riistusk jõudmiste peale rajanes, see loomistis tema juha alguses. —

Awaldab see jumalate sõnades juba nii suurt mõju ühe-jumala auustaja peale, kui wõrrewasti peab ta ette weel mitme-jumala auustajase mõjuma, kellel ta jumalat alati nii wõrrewast on. Ajata kinnitab te ühe-jumala

jumalate meele püüas talts olla, seda tegema pidi, mis õige on, ning seble õige tee leidmise järeleand nad oma tundete hooldeks, usaldasid nad seelaga usaldama jahi kätte, kui loomadehoidajate arusaad. See oli nende usunditega terve süda ja seelast sai küllalt rõõwale, kes peale wõltskondide läbiakimise trivi wõimuse ja tarwi ära ei tundnud.

Jumalad oli talwete ettekuulutusel ligi kõrgeloomu line sellises, et wiinse wahela mahutatud saada. Nad aawatsiwad iga jumalat sead, kus nad järges ta olemisest ja ta wõimust leidisid: kõrgjumalad pikenooleidat iliti kõrwetatud tangude all, murejumalad hiietes, merejumalad ruuna sinos, lohwede-haigut põludel, mille pin-nalt nad parajasti teina ümiste seega koristanud olisid. Iga peresid oli ise seal juures preestrid. Ainult nende ülemistel jumaladest olisid peale selle weel teatud loomad, kus neid loomade seelaga määrasid wõimad terve rahwa nimel teenisid.

Näimused paigud olisid Roomowes Nadrazenis, Marmenburis, Heiligenbells ja Welan juures. Esimesel paigul, Roomowes, wõisid tanna, mis kaiserekkünnend jalg olewat läbiõõsta olisid ja isegi talweid talpaks pöönd olid, wõib olla sammude ja lihi talwe loomade wõit-kawade, wõib olla mõne preestri isikulis isanisi kaitsta tanna. Teada järeleand teatud kõrgelad kaitsekordeid waiwad; nii tekkis pöha paik, mida suuremalt jada ainult ohwite wõri mõnitas, mis pühitsemata halga sõnadete algema-taks jui ning millesse isegi Kriwe ja kõige ülemad wõile-tonid mõida astuda ei tohtinud, kui usukohete läbiisides. Ainsat wäga pühalikusel kaitsealgetel sõlled langes see kohata wõimuseid talwa ja teina ümiste wõit. Waiwad uuretsiwad rest ja wõimete sõotis talwas kõrgest asjak-Nõit ja muretsiwad omad pilgid oma saatuse jehlijate, kor kõrgema ilma, pöde. Kõrges kolme suure tammekata wõit, mis löwi ligidalt kais kumruks lahulikisidwad ja talwa poole jalle kokkusaad, pausiwad lehtede tammekas wilus Perkon, Põrniopa ja Pikoli rinnakojad. Nende jalgade ees all wõisid nende pühad riistad ja nende wõit järele talwa Kriwe kummuli maas. Pikad rest wõitlitsid ühesiwad omad hääle pikalikide, jaha-

likudeks kiidulauludeks ja talwa poole kerkisid püle-mapööndid ohwiteude kergid ja muretsiwad walgustasidwad sõõndiselt sunniprostalt ralekõngu, wahete wõit kor-d kumruks, kord jalle lõõndama liius.

Parku n. kõrgjumal, kelle nimiga Läti herdes weelge kōust ühendatakse, oli keskalisel mehena wiinse, ahwar-dewa nanga kujutatud. Tal oli krasa tuleleekidest ja must kühaw hale rippus rinnast alla. Tema oli isanamis ilmade arendaja ja walitses teiste jumalate üle. Temale olisid kõige pealt tammed pühadatud ja igawene tuli selle puu lahgalet põles alatus teina ainsat Roomowes pühas paigas. Kõu oli jumala hääle. „Wanaisa sõrelehe“, ütles niidki weel liinse, kui õues muretsis. Et aga aellenegete inimesse mõistmaks wõimem tume oli, ütlesiwad wõmad: „Ta räägib Kriwega“. Siis astasidwad preestrid oma usukohet wõitja, kandsidwad, wõikelt wõma pühades, asjad wõitke iluga õladel õmber oma pillu-pilide, ja kui wõit kaitsta mõnda liks, sõwad nad jumalale pühadatud anded rõõmsalt terve perega ära.

Paremat kait Perkonist wõisid Põrniopa rõõms, muretsiwad noormees, kelle peal wõitpööndid pünastud pürg elitis. Arewatsiwad oli ta pühajumal, kes wõit-kaswa edeneks. Temale olisid wõitkõod pühadatud, mille all talwa usust, kui kodusid kiiluse soojaid, piis sees pühaga jessid. Kristallid mungad sõõndisidwad seda lahket jumalat, et ta lapsi õõndisid sõõndwad, kuid hõitidud kingitused, mida talte taad, olisid wilruk ja waha. Tema pühaks wõitlitsasidwad preestrid ennast kolmepeawase pausamõega ette, mille puhul nad palja-ma peal muretsiwad: wõib olla, et nad pauside kanna-tamiste läbi eesast suuremate õuude küllandja wõit-susidida tehisidwad, etä aga pöde nende eõk pausamise puhul wõit wõitust kaitstama, millese inimesed ilma teina armata langeksiwad.

Kõn-kõrgasiga pühastat kait omad Pikoli ning peajumala wiinse pilk riivas teda, kahwatasid wõa-must, wõit muretsiwad sõõga, peia hõli hõbemaga ja wõit-narmiduga õmber pea; ta oli allima jumal, kes mitte armastust ei oetunud, wõit ainult hõitidud kōde-mist igat sõõndidud nõudis. Teina tühaks sõõwad murets-

ni ei neid kõigi siin nimetata jätsaks. Paigutame selle pärast kolmandama liigi poole, kelle esimeses Wäitemuuse Ischwambrotaxe ehk Zeemnekesi, peremehes, nime all seisid; noma oli siinuke nende jumalate hulgas; kellele veel päidnikult ohverdati.

Tema kui Lät põllumäe esimese algataja hoolde usaldati veel wiisnada aastat hiljem ühtlase põllumäe ja terve majapidamise kaitse. Tal oli müüra kohas oma püha paik majades, kuhu talle mett ja piima kuuli. Igal-pool peeti teda aga vähemalt põluskäikidel moos. Nende põhul mõletati teda isepäinis joogichutitega, waluti igast mõduga, mida tähendama hakati, mõni tük tema muks maha ja wiisid igast laule kantud toidust toiti suutis nurga. Kõige suuremat omu aga anti temale kawa- ja paksupõul, millest mõlemist ta altpool pikemalt kõneleb.

Sellestomane liiki käwad ka karistukid, markopetid ja pillwaadid, waimud, kes enamasti haigete ja tueta walwajate juurde õhwa kuukitiga tappa libe-siwad ja mähkones laste kaela nende silgi ehe astuwad. Nende külmakõik ei olnud kõlgegi wäsimusest, aga nad olid küllust kaitnikesse ja keldritesse ja koweminiwad iga wana inimesel wäsi. Ka nendele kanti pöödsingule ja aluseks teatud mõel wäikesel lühisel toiduga ja oidi waga rüud, kus mõlgi sõõdud wäita, seni see tõnne õnnistat.

Wool üks liik koljapomaliid oliwad wäsi, see koma-wing, mis kõigi kahelpoisete hulgas inimesele kõlge-allelata on ja ometi peanegu iga wäsioluga tähtsana on määgimud. Lätlased peawad ühe taltsa tui mää-dest oma majades, sõltuwad need uskliku hooliga ja oli-wad nii wäimud wendega, et lapud tühilõuga wendega õhest sõõgimust olid. Nad peawad karistõks, mis teraw majapidamisele hukatus tui wäsi, kui õhwa meist tapet. Ka õhhuusi wäimastel nad, wäimast naise, kes teile püksti pilnuga wäimast püude aisse pami-wad ja seal juures oma wäimast aliein-lüheludele jäänud püuwad.

Peale selle loeti ka veel päris muid ja wäimast hooluseid, potru, karimõnami ja muid loomi teatud mõt-

tes põhaks, ka sõwad pühad metsad, jõed, ojad ja mää-olemas, mida mähkumada, wäimast kütida, kulu püude ekk põhul kütida ei tolnud; iga aasta toodi neile õhhuusi ja sõõdki weel käikse: need salaja wäimast. Iskaranis pühaks aga loeti esiwäimast haidasi ja sornute linge-dele peeti isepäinis püü.

V.

Lätlaste pühad.

Teatud päewal wäimast kütis nimels peremehes ise oma elumaja paewa tui, mis kirjilikult suunatuba oli, soojaks, kütistas ta oma kõega pühaks ja kütis kõige wäimast rool laule. Suis suutis ta oma terve perekonna wäimast, astus peergudega, mis kütistat aset täitsiwad, eke li-wele ja kutsus pidulikult kõik surnud sugulaste hinged, keda ta nimepidi nimetas, lauda, mille juurde ta siis ise mõneks tunniks astu tolmata jät, peerg kites ja palweta-tes. Arwas ta, et ta õnnemata külalised juba kühud tuis wäimastiwad sõõdud olla, siis purutas ta peetu liwe peal ja andis hingedele aga noid rahulikult kogu müüra, aga kütist määntee kanda, et mui õraseid taltsa.

Lätlaste päris põhade hulgas oli kõige tähtsam esi-mene, mida iskaranis helde Pergruubal, pargasudaja, anaks peeti. Et teda kawaol põhastiti, on kõrgesti aru-sandaw. Nii pea kui ilmad õhuks läikiswad ja pühela-pus pargad pakatama hakkasiwad, kutsus wäimastkütis, ülem palwemõis, oma nurga rahwa püha hilisse loodes. Laidi esõks pühalikule kütistele, siis tapeti taltsan-rike, mida määred, algsust ehitud titatlopped püga-le tõiwad, ja põletati mui weel wiljakandwate wiljapüude ümber tui: nuga näha, kõik selged loomuse tähed. Wäimast-õnastis jät kaitstite mõde taltsas, wäimast kanti oma selja talts ja kõneles: „Wäimast Pergruubas, kõgi elawate isa! Su peletad talts, sa wäimast mui-õnnistat ja rohi räk-ka, tarkawad ka lilled. Õnnista meie püüda ja wäimast unbrohtu! Õnnista mui ja andsi! Iga oksake wäimast oksake, et inimesed ja karjaloomad wäimast leikawad; iga parg pühake õnnista, iga õhhu wäimast wiljak, et inimesed, määstused ja lindud tohu õksa ja nad siud teda wäimast kiidaksiwad“.

sugune Liigo-öö terwel laial maal trikwale hõõdis. Tantsimine, laul, ringiküübid kausid, magus jutt, aasaka ja lüh kõik weel magusamaks, weel joowastumaks teatud, waheldasid, kuni koidu esimesed kiired kogu-rikkule maanitsesid. Üksteisega sõbralikult jumalaga jättes pöörasid siis Liigo lapsed karastatud sõnameelega oma töö juurde tagasi.

Kõiki jumalaid ja pühi wõis preestri- ja mõisniku-ike lütlastelt võetada, ainult armastuse- ja rõõmijumalat ei lastud nad emestl tühja kirstu wõtta. Mungad se-aitasid tundnud olema, et see wõimaine liig oli. Nad jätisid selle pärast püha sões, ainult panid nad püha Amori asemele — ristija Johanne. Peanagu kõiki wana Liigo-pidu kombeid tühjeldi selle juudi paigalse auuks ja ei loetud nõud mitte enam rõõmsaks. Nend kaurisid, nagu kergesti arwata wõib, omi nimi Liigi pidulestus, kuigi kirkusoni on ta üldagi weel rõõmutuwaile jumalusele jätma pidanud. Üks, näituseks, laulab:

„Jumala pojake, taane Johannes! Mis tuud sa teile koormaga? Lilledpõrgusi teiudele, paludele wõngemütsa.“
Siis aga laulab kogudus hõisates wähele: „Liigo, Liigo, Hamsuke, Liigo!“²⁾

Sellest näeme, et need sõnad wõid lütlaste jures seisisama on, mis greeklastel wende In. Ewan Ewe! oli. Mitu wäga khaast kinnikandja Liiti keeles talwud sõnast „Liigo“, näituseks, „liigt“ ja „liigawing.“ Eimene nendest tähendab „süütemaalt hõiskama“ ja mis mase sõmaga nimetab nose poisi oma kallakest, kui ta teda lõge südamestest kallistada tahab. Ma ei tanne tar-
nast sõna ta tõlkimiseks. „Püha lõhjumalus“ oleks um-
bee ta mõte, kuigi selles talloes ei ilmu kuugeltki see sõ-
damelik õnne, mis „liigawing“ sees on.

Kolmandama püha peeti augusti-kulilõikuse nel. Ka selleks piduks kogus omast terven ümberkaudse nurga rahwas kokku. Kusagil kingu otas tehti paarist kiwist

²⁾ Nend on wana pariderra wesisajaks Liigo-pühal püha kalwi lõpetus. Ta sõttab weelgi harilikul sõbrastigi wõetud wõnn ja annab selle wõnn paar wõltsine lõikemist õnn. Wastu Liigo lapsed Liigimaal,“ 186. jh.

ohwripük ja ohwrikoos, harilikult mõni watsikas, talo-
tati paigale. Witschskaitis püdas rahwale kõne, kütis
jumalase arnu, kui wõh ilus oli, maanitses lgaimeest ju-
malastele ja nende preestritele selle eest timulik olla ning
uhmeesles, aasalt ja sõbralikult teistega koostetada. Siis
tageti ohwrikoos ja püetati ära. Oli aga lõikuse loomus
paha, siis heitis preester kooalejatele nende patud ette,
palus jumalaid nende nende eksimisi andeks anda ja terwe
rihwast ühesdas enast kurdetas ja paluwises. Selle peale
lõikas kõige enam luugupeetud peremees oma wäljalit ka-
malutuse wilja, mida pödelikult teinud kulge wõiti ja ko-
sagil ühtewäl aasal püti pandi. Igatki tõi nüüd, aas
ta piduks tuus wõis, ning kes midagi kurja teinud oli,
püti sel püewal oma sõdi kahewõrde toodega heaks te-
gema: kõik aasid siis suurel pidusõõgil ära. Psew pa-
rast seda nimis lõikusele ja nimelt eamalt üheskoos selle
peremhe wahjale. Kelle wiljast pidol ülespandud tuust
oli tehtud.

Parast lõikuse lõppu panti sikuühitsemise pidu; see
oli püha, mille kombel Olaus Rudbekile, kui ta neid
tundnud oleks, kahlemata küla oleks teinud lütlaste te-
kimist wanaat Israeli rahwast niasama pödelikult ära-
letada, nagu ta seda soomlaste kohta tegi. Tõe poolest
on neil kombel nii silmatorkaw sarnasus israeliide pa-
tunise tagamise ja kooelikeste pöhimise kombetega, et
tõesti küsustist tunda wõiks terwelt pidu wõimta aja sün-
niseks pidada, kui mitte preelised juba Lintsihi pöis-
kopi Jakobit priwileegianis aastast 1247 thotuse andnud
ei oleks sikuühitsemist mahajätta. Kuid, nagu näha, ei
pidanud nad aga sõna, sest weel umbes aastal 1320 wõ-
tis Simon Grannu eelarwetawa hädalõhu sarnasest wä-
laja peetud pidust pealtwaatamise aas ja temale olemas
suurema jaa lähemate teadete: sest tema kombete kohta
tänu wõlgu; mõistagi wõis sel ajal nende kombete hul-
gas juba pallugi neid olla, mis raiusust wõrtud olidwad.

Pöhimises talutasidwad küla³⁾ mehed pikkaajani ja
pödelikult sõis kuuigale rühne, kanna naised ja tüdrukud
jahu, õlut ja müda kokkukandisid, kui terwe kogudus

³⁾ See oli Pöhimaa; Lõhimaal ei ole Lõhimaal

koos oli, pani waidelott püüd ahjas teatud saladuslikusse korda ja pistis nad põlema. Siis asus ta kõrgendatult istumele ja pidas koosolejatele kõne, milles ta neid nende rahwa eesalguse, muistse aja juhtimise ja võimaks jume late käskudega tutvustas ning sellega lõpetas, et ta alandlikumalt kui katoliik meenad — enamat nende kõs- lunde mitmekordseks ülevastajaks tunnistab. Kõik koos- olejad tegiwad tema eeskujul sedasama ja tunnistasiwad äärmiselt oma eksimisi; selle peale tõuseti sikk files, kanti rõugikäigus ringi, mille puhul mõeldi, wõib olla, putuka- hetsemise laulu lauldi, ja pandi siis tapapungile. Kõlletud keistega astus waidelott ta juurde ja muuolles kõiki seda oma esimestelt esivanemamelt päritud kombet alati mee- kartusega tähta ja hoolt kandis, et ta ka tulewase soo juu- res mitte muustusse ei satuks. Ta andis sikule sur- makoobi ja igamees pöödis noolega piisakese ohwri- luoma wõrd kinni, et teda wõistse, maha ja murtusade peale lõpetada. Lühia teiguti selle peale tükidreks ja pandi kõrgema. Kuna teda niisama wadmistati ja kuna noised kaastööd juba eelneks sõtkusiwad, langesi- wad need waidelotti ette põlwili ja salmas igüks te- malt mõne loogiga oma pattude andeksandest; siis aga tõmmasiwad nad kõik tema kallale, lõksusiwad teda kar- wust ja pekasiwad teda, et ka teda tehud ühekohtu eest karistust kanda lasta; see oli komme, mis kristlikoole preestritele kõigist kõige inetum näis «olema. Nii pea kui wuuk oma wõlmuse jällegi kordlaidana oli, pööras ta ennast naiste poole ja muuolles neid oma mees- lene trüüd olla, alati nende sõna kuulda ning hoolt kanda pere ja laste eest, mehed aga muusiwad tule dastar maha ja põlusiwad wälkidele tagu- tükkesi nii kuuks täis tule, kuni nad neid kõpseks kõlbi-ki pidiwad, et ühes ohwri- lühaga ärasõna. Wõimaks mure siin kordid wäljapoolt kella piirisi pidulikult maha.

Terve aasta pidust ja tööd lõpetas wõimaks alago- ristik palupidu, seda oktoobri lõput, kui põllutöö- mees oma suwise waewatägemise ülja mähkma hakkas, kõigi selle aasta toodreda karted lüüdi pühitseti. Iga tüugu ko- daloomadest toodi üks kane ja teine emane, mida wai- delott pühalikul palwe järel uuisa surnuks lõi. „Zem-

nik, hõadis kogudus, seda ohwrit toome sulle, sest et sa selle kulla andnud oled, tee seda ka edaspidi, meie palume sind.“ Siis hakati sõõmanega walmistama, mis igal pidul ja peal oli, ja selle wahel peol, kus toidud küpsesiwad, wõetis wana ja noor tammepalku ümber kula piiride ja iga üksiku ertsiku õmber lauludega, mis laitud aastaga raskuseid ja talwelõhu, kui nihtud war- wa palka, kirjeldasiwad. Pidulikult pisteti siis selle wana esitelega ahju ja asuti tema tule paiseril ja soendusel söö- gile; igast toidust aga loobiti mõni suutäis maha, sõna- dega: „Wõta seda andi armulisele wastu, Zemmik, ja muistse rõõmuga!“

VI.

Preestrid.

Korrapärast ühikombeid ilma inim- wõtta, kellele nende alalhoidmine tähtjas oleks, s. o. ilma preestriteta, ei wõi olla ehk vähemalt ei kosta nad niisugusel korral kasa. Preestrite- seisusele on osaks määratud algajad rahwa- tel kändlaks keskpaigaks olla, mille ümber nad en- nast koguda wõiwad; ta on nagu hoidesahel, mis inimese waimu kultura algamisel tähtsana peab toorusest ta- gasi wõetremast, ... poleks ainult mitte nii raske seda koi- dikut kaardutada, kui inime juba tipule jõudnud on ja temal waba häälesti tarwis läheb? Sest just selle oma- duse tõttu, mille poolest waimulik seisus rahwaste läne- põlwele nendele nii kasulik on, nimele selle ühel kohal palgalpustamise läbi saab ta parasepoole kahjulikuks, kui üks iga kärejõuab.

Ka lülaste juures oliwad preestrid päris oma eris- lahuse seisus, kelle pea asagedasti nimetatud Kriwe oli. Et ta Rooma- wne pühast hõies elustas, et ta lüli peameeste tülinad Peest, Leeda, Kuura- ja Liwimaal õendats, et ta nende wõimuse tihti tarwitamise üle wabwas, et tema sunditud, kui nad ainult ta kogu ehk mõne muu murgi tema käest ettenähkida wõisiwad, oma wan laided pöi- des igalpool tema nimele ja tema mõjuga teimetsi- wad, ütlesin ma juba ülemalpool. Mul jääb selle pärast siin- lahke nende püüdlustest teadetest, mis meil selle Li- ja jumalate- asemiku kohta on, lisaks wõtta.

Tema peateguruseks oli rahvale jumalate õnnistust paluda ja nende tähtsust kuulutada. Pühalikult tõeti teda selles kõrgel positsioonis, kus ta endal aeg palvetas ja mõeltes viibis ja siis jumalatele saadud ihuutusi preestritele avaldas, kes need rahvale teada andsid. Tema juurde tult, kui sõda nõuks oli võetud; tema otsustas selle üle, kas see nõu õige oli; tema kuulutas heidetud kostaku järele võitluse lõpetamiseks ette ja sai selle eest pärast sõjakõngu lõppu kolmandama ja viimase osale. Suri ta, sõda õnnitas terve rahvas nagu talvavõit oleks. Midagi ei rühitud teha, isegi midagi nõuks võtta. Kuni vaidelotid kolmepäevase paustumise ja pühalikult õhutamise järele tema järelhüüja valitud ja rahvale esitletud olid. See ta liiga vana, nii et tal võitlusest oli aega oma ametil kauem elastajada, siis astus ta puuridale, mille otsast ta lausunud oli jumalate nõuandmise kuulutamiseks; sealt aruandis ta võitluse kohta rahvale jumalate sõnu kuulamiseks, seletas, ta tahavad nüüd arvotada, et saameas ligilõhes tarvivate õnnetust oma heale paluda, ja nimetas oma järelhüüja. — Puurilt tõi pööras ja valmikuks ilmsa eluteekonnad oli lõpetatud.

Pärast seda kui õhustekünnendama arstusjal Boleslaus Chrabri Rommow Preiskaul arukeritand oli taganes Kriiwe Lordi sünniseltsi naale ja astus seal uue Rommow. Siin oligi, kus Allupe, viimane Kriiwe, viitrisikünnendama aastasaja algul seletas, ta jumalad olewat teda kutsunud kristlaseks saaks, sest et nad teda kauem elatada ei võetud.

Kriiwe ühised olid vaidelotid ja sõnnitid; ordu, mõlled meede- ja naistesseost liikmed olid, kes ühtlasi elada ei tahtnud ja wäli karskust pidanud pidama, sest aga lõhkelõhkelatust nüheldi sarnaga. Lastased olid aga targemad, kui ristiinu kirik; nad võitsid sellesse orduisse ainult elatand mehi wäsi ja kaks, kes juba lapsi kasutanud olid.

Ordu liikmed wäliswad vaidelotid ise rahwa kaudu. Isktrands wist alamate sortlaste kaskel, kellel allpool juht on. Nad elasiwad suurelalt jooks Rommowas ühes Kriiwega, daskidud nende seast saadeti aga ka

wahast rahwa mitmekesiste suguharude juurde mõndasuguseid usukombeid tütma. Nad olidwad ilmselt õhwrne teimepaejatriks³⁾, tawustasidwad rahwast usutõpetustega ja wäliswad kombluse üle; nad palusidwad jumalad lümmestele enamat ilmutada, õnnistusiwad kogudust ja olidwad tema esipalwemajad, andsidwad nõu ja heitsidwad kostakut, õnnestiswad tühimä, teadustasidwad rahwal pöödupilevi ning küllat- ja liikuseaga ja kutsusidwad tema ükskutes maasarkides kokku, kui mõni jumalate, s. o. Kriiwe, otses kuulutada oli. Üksikutele kordadele pöörasidwad enamat mehed ja naised igaliks enamat soost waidelotide poole.

Alamate preestritena nimetab Pritorius Hignusseni ja Hignusseni; wõimalik aga on, et nagu Hardinoo kinnitab, waidelotid ise mõlemate isa, s. o. litlaste rõmu- ja koolaululike, Lati hordide kolmest tütusest⁴⁾. Nende isa matmiselõudel, nii kui ka õhwekohtade täitmisel kirjeldasid ma juha ülmalpool. Kostakut heitsidwad nad mitmesugusel wiisil. Kord pidi were wõnamine ehk niisamine tulewikku ilmutama, kord jälle see, misuguses korras katkineitud õhwrilooma üksikud tükid mahalahgeiswad. Kahtlased korrad pandi igas pihas hies peetawa walge mürale otsustamiseks ette. Pühalikult talutati teda wäsi maas seest targadud nõi juurde, ja tühita ta esmal paluma jala üle, siis oli ta jaatawa wastuse andmed. Nende andmed arwata kõige wõimasesse liiki langemist otsekohesed sortlastel, keda waga mitmetaseme oli, nagu: haawalauajad, trummimised, mehed, kes palja pealõpulumisega terweks tegiwad, teised, kes waha ja õlle järele tulewikku otsekuulutasidwad ja mõnda edasi⁵⁾.

³⁾ Martynus & Amaltheus püüasid: „Arhaid rahwa teed- kergid tühita Nõu wäsi, ja krigid jooks wõnamist nõi wäsi- taw, wäsiwad ta ena ta õhwrilooma wäsiwad kaskel. Preest- ter aga, nagu kolme õnnituse, hoi mõnend hõnand“ Amale- wõnamistest Hignus, Tem. XX, p. 223.

⁴⁾ Nime „Hignusseni“ tuleb Hardinoo sõnast Hignus. Laste krigid wõnamine, pööramine, sest et need preestrid usukom- beid tütma palusid pööramist. „Hignusseni“ nimis wäsi pal- wimise sõnast Hign, õnnitab hõnima ehk kaskel, hõnand.

⁵⁾ Üks wäsi kirjeldi Adam Brundani, kelle ma ei oska, tõendab, Kriiweas olid elanud üs kaskel sõnast, et hõnand

Huvitavam, kui nende meeste vägitõlku tundemärgi, oleks mõeldagi, kui meile midagi liigussõnade ja sõltussõnade lauludest oleks allesjäänud, kuid kristlikest jumalate kuulustajate sisetungimise¹⁾ laulest ja lõunast purustas Lati riigi nii tühja, et eige varsti peaaegu midagi ta sisetundeist ja koostest järele ei jätanud, kuidas oleksid nad siis lauludele alalehanda võinud? Lätlased Preisi- ja Liivimaa põgenesidwad koostestesse ja metsadesse, kus nad wiltsuse ja näljaga wõitlesiwad, ja tulimad nad awalt wõita, mis sindis see ainult selle sihiga, et ehk kumba, kas meelisteis wõimaste rõõwile mõkade all surma otsida, ehk oma kaelad wabatahtlikult nende ikkuse ajada — ja niisuguses tujos ei laulda laulusi.

Preisimaal tegi Siegfried von Feuchtwangen, esimene Saksa kergemeister, kes sinna paigale amas, kõõk, mis ta aga mõis, et Lati keelt kuulada, ja see läks tal koorla. Ta lõi siis peresalus selle üle wahwata, et nende teenijad Saksa keelt räägikiwad, laskis jumalateenistuse Saksa keeles pidada ja ei andnud pärislauludele ühtegi teenistust; mõeldagi mõista, kasnuse selle pärast igatses ihust ja hingest wälisteks peetud saada. Liivimaa otteks teatavalt abinõuks ei turwitatud, et sarnase igawesti wõitawa tundemärgi läbi saaki niisuguste lahus pidada ja nii teha nendele jätakawalt allashoida, kuid siin on lätlased läiks wõimaste rahwastega segi lausud, kui et äratunda wõiks, niisugune nende keel esimestel aegadel oli, ehk et trumal palju nende enaste muinasaja jälgesi otsida tohiks. On arid jälgesi kuusigi weel leida, siis wõib see ainult loodamata olla.

Tohiksimise mure praeguse Lati keele järele otsustada, siis kõiks järeldus waga wanema keele kasuks. Lati keel on wõime, mis rõõmusest ja kasutusse puutub, kuid äks kõige rikkamatrat keelest tundid awaldawate ütrebust ja luuletawate kõnekannude poolest. Kaa kõla ja rõõksimata rääki, teeb arda kohane sõna niitaa; kus loom

ehk niitlus millegi läbi mõistes laulamis kujutuse aratawad, kääb ka nimi selle kohta. Weel äkagi niitatakse sõbraltse jutupuhumises rebast lalliwat-mehet, kaa pütarajaks, hunti metsametsajaks ja tulisõnaks (sama sõnade põlenukest oleks), wirmaliti walmude wehklemisteks jne. Lätlaste lihtne, kõigi looduse ihutusele awatud waim, nende erk kujutusewõim leab peaaegu tähtmata iga asja kohta koke kohase tähenduse, kama haritud rahwaste luuletajad summitud on oma keeles tihti suure wawwaga parajat sõna otsima, ning nende keelekaunis kõla toetab neid selles. Peaaegu iga sõna wõiwad nad oma tahtmist mõnda wäisatlikuga lõpetada ja nende kalandawatel sõnadel on enamast joost lõpuks ita ja inga, nagu paljudel itaalekeelsetel etto ja ino²⁾. Ka ei juhta wist ühelegi rahwale ühemine, et ta tahtnuta ja taadnuta sõnadest kõneleb. Sellest näeme, et muinasajasse ulatavate suguwõrude elusajaste kirjeldaja arwus, l. juos. lkk. 72: „Lati keel olewat juba pooleks laule,“ täitsa põhjendatud on.

Kas niisugune keel olemas oli, sarnased wõimanded ja sarnane mytoloogia, nagu waradel lätlastel, seal ei wõinud ka ilaldi luuletajatest puudta olla. Kõik laulis, kõik lauletas, siiski aga oliwad, nagu me ölemalpool nägime, need ka oma pärislaulud, kes püha hime wõlus oma rahwale õpetuse andiwad ja läbi löiwad. Kõik laulud langesiwad kolme paariku: *steeemad* (leedulane ötleb giesmads, laulud tõuse siinga, õpetlikud laulud ja sõjalaulud), *singel*, leedulaste jures *dama*, eilemalaadid, ja rauded, karte- ja leimalaulud. Kõigist seestist lauludest on praegu ainult mõised siinusest alles ja needki on waga uudisloost perekondade wana-wara-kõigudes warjul; nende häwitamise põhjus puuriti ajaloo.

¹⁾ Lätlaste wõib oma kalandawast sõnu mõte sõnawarustusest kama laua, lüüme aga sarnas arda weel kõlme- ja neilakordeks. Nii ühemend, niimõks, hawaks wanda, hawaks wendaks, hawaks wõlaks wendaks, hawaks wõlaks wendaks, hawaks wõlaks wendaks ja hawaks wõlaks wendaks. Weel otte koka hawaks wendaks wendaks. H. H.

1) preiklased seiti sio kōdima kōdwan. Lätlased arwawad aga meenwad Hapaa Sõnastikiks, Leetla kōdōks, ja greetlased wendatiks.

Katse wistusega rüüelid tunnistasiwad omagad lühete jumalaid korradeliks ja nende kornelid ja laulad kurnuoks. Kui lühel ehk esilast mõne wana usukumbe tittimisel tabati, siis mõisteti teda wawawalt tulestuma, pärastpoole aga niheldi teda kirikupostis ja tihhilaga andis jaha mõne wana laulu laulmine waljuleks kuristuseks põõsust. Oodatud tagajärg ei wõinud tulemata jätta. Rahwas, keda käsiti seda kõlwatuks pidada, mis tal paha ole, kellel koledama rõhuwuse all ka wõimene tugi, oma eetilikkuse ja aumuse rawnemata mellest, kises ärawõeti, niisuguse rahwas pidi, oma õnnestumast olekus äratundes ja sonnituks waimuwaseks saades, wimaks almuwase lungea. Misewik riisiti temalt, kust pidi ta jalgast saama õnnelikuma tulewiku jaoks tead teha? Tuimalt ja tinnestatult kandis ta olewiku raskused, nagu karg adra es owa äket, ja niitas peagi selleski ainult loomad olma.

Nii pea kui see rahwas orjailikuseks sattus, walitses ta; outes põgenes ta kaitsesumil ja — kasta jaha, pool aastarubandist juha, outab ta asjata õnnelikumaid aega, mis temale jällegi lubaks tagasitulla. Mes rahwa enese sees weel paremasti ajast on õlelõmud, on wiheldased jätised, tähtsusega armulaulad ja muinasjutukesed. Wismustes niimisi, nagu õlelõmud teatud markustest näha, wanaide riikwõimudele pentsugawad seisnud olewat. Ma pean oma kolmuseks lugejale wihemalt õhe nendest weel allejätanud jutudest ettepanema ja jätan osustamise ta enese hooldeks.

„Kui Perkun, kuulisin ma lood õhe piwetat wana meest oma pujaupugadele jutustawat, tranilma silmistatud oli, nägi Pilelil kadestusega, et kõik ilus ja hea oli. Clepõline õnn tegi talle taska, ta lii mitsanordja (hundi) lugewad kundiid ja laumad andis ta temale, palen kasuta ja alati tädja kolu, ainult et ei suitset ta talle asti. Siis tuli ta Perkuni juurde ja ütles: „Naaber, sa oleid nii palju ja nii õnnast asju teinud, tee mulle seda head meelt ja lase mind ka midagi teha. Ma poeg asti on ämra ja astu, aga ma tahan teha siiski armastada. Anna talle elu.“ Perkun naeratas: „Sul on minu armastallekaste hukatus mõtet; kuid sinu himuist saab põh-

juseks olma, et rüüad hulga wäesid teitma, palju wäesid lapsi karjasteks kaswatama saawud. Elagu ta siis!“ — Anna waimuses ei lümanud ühtegi kornbeepõust juurde, kuid lapsed mõtlesiwad järele ja lerdasiwad ta wistati, — ehk küll mõnigi kumistõdele arwustaja selle jutu kohta wist oma pead wõngutaks.

Liti laulud, mis praegu weel rahwa seas liiguwad, lungewad kolme akseisest hoopis lahus liiki. Edimesse liigi hulka kätsead jaha simetatud muinasaja jätised, liirilikult ainult kaks ehk neli rida ilma rümita, mis enam wanasõnade, kui laulude kujul sinist suhu kiliwad. Need wõib tunda jumalapoegudest, päikesetähtedest, maaymalatest jae, kellest nendes juttu on. Midagi liielikku ja pikemat nendest kokkuseada on wist küll jaha wõimata. Kes lühaste wana laulutamise wõisi tahab tundma õppada, on mõnitad ainult seda uurima, mis nende allarõhujad kogemata allejätanud.

Teise liigi hulgas on Saksa keelest wõetatud laulud. Auwõimelise praeit Seender talits oma hingekarja wõimudele enam haritud rahwaste waimustamistestega mõjuda. Ta tõlkis ja nimist õige tea õnnega, mitu Saksa laulu Liti keelde. Nad mohlidistwad rahwale mõnes juukomas nurgas ja reisija leia nendes päikesele liigi hoopis wõimata lõhu, kui ta Liti karjatõdeksat jutawat wõisi liirõõmaga kuulab, kuulutama jaha ja mõne Weisse ehk Hölty õna laulakese Liti madrisse teetleab. Siiski annawad sõrased sünnitused, kui liinid nad ka korraldunud on, enam tunnistust Liti keele päendamisest, kui rahwa waimust. Ainult õnnema soo huulitel ilmatab sen waim enust weel sõnades ja wõitides. Liuwimas Parnassil on ainult mused, tal pole Apollot. Täiskaswanud mees ja noormees, isegi naine, kunnawad tanna sõidusega wäenelise saatuse koormat, ainult tüdrukutele jätib nende kergem õhe wõit sellesõnema julgust, et noorena ergu huldaga noosi oma kihuwitakroonise palnada.

Neimil on praegu ainult rahwalaulutamist, see jagab lühiliste lauludele korraga kindla iseloomu. Nad kereõwad peawegu kõik täiskasnute juhtumiste ümber selle soo õhe: armastuse, kasmise ja palnade õmber, ehk aga nad on mõilegi tunde liheldased awaldused ehk aga mõne kelma,

siltsi lihtsa nägu süüdistused, mis järsku ilmale tekkisid ja kadusid ära, nagu libikind, mis ühe lahke päikeselise pärguse puhul leedu tooswad ja järgmisel pilgul juba siniste nägemisteks jäiwad. Harilikult on iga naise nägu laul ainult kaks ehk neli rida pikki, teda kuulda ei ole, waga ohewoosel wõisil ja lõpuks hõiskakoor algustooni oktawa pikiit wõistata on! sinu juurde. Süda on aga ka pikemaist laulust olemas, midu teki jälle kuulda. Ma tahan sinu mõlemast liigist mõnemesse tuua ja kuhese, et ma hagejat ainult nende laulude sinuga tutvustada wõin, mitte aga nende algnäpälise ära ühtsusega.

Kaejalaul.

Emake, heilake! armas ja sale
Oa su tütre, kallis kui kukeküll,
Wirk nagu peasike peasest punnema!
Emake, kulla, tee kade rõemu,
Anna mul perenaist hella ja õrna!
Siidistiluid, lühemaid lüüsi
Õrnad ja sinakad wherail siis küh ja
Nagusa tannu, kaid üheksa mõne:
Paitawa poja ta süle tal toob.
Kui sa mul perenaist ära ei kaha,
Igatus tapab mind: kuhu mind wõtate?
„Roosipeenrale, wõusilma, matama,
Roosilehte all mind siis rahha.
Nagusa roosid sul piirawad lenda,
Põhade hõõmikul juoksewad neid
Kalmule aja ja «hiwad emast.» —
Emake, heilake, anna mul sinum
Nagusa nätsu tütre nooruke!

Pradilaul.

Kambel otas pärnaga kassah,
Häppasin tules kui tihase*.
Kargasin oksalt oksale,

Koskasi kolmandal olejal
Juba ma kaugel tulema nägin:
Koskasi toredaid!
Üheses wankris wauwaga weetud,
Seda silkest sammuwad wõidu.
Rutta, deki, tõsta kambrisse
Juukseid sinna, kolenda jätga.
Emake, ehi ta ilusaks
Kerjuka kupaad waiwadega.
„Ema ei ehi mind, emake nutab.“
Ehtige mind siis wemmanaine,
Wemmanaine ei nuta ju.
„Wemmanaine ei ehi mind enam,
Pahased teinaga olemel! —
Ehi siis sina mind, wemmanaine,
Lahku me nüüd ja läbeme,
Läbuse jätwad nüüd meie põlled.“ —

Et aga wemmanaisel ka põhjust küll oli pahatahtluse, tunnistab järgmine põllesal, mida sagrelasti laulma kuulda ole:

Ümdeik wemake!
Kellel on kullasem kassa kui sa?
Koskatsikas pees su liida,
Kits sul kaskub kassapild!
Koor: Oo!

Sarnases pillimises ilmutawad laste ümberpöör
laulejad oma prantsuse ja nad oskewad oma pilget
iga ühega juhtumise kohta süüdistada. Nii küsivad
ühe mõnaku poeg (oma koolitajaga) Lati pulma. Tal
oli tuberushka kasukas sõjas, millel teatavasti saad
kõige jättakse. Waevalt oli ta ühest süüdistatud, ku
üks wõlitsu sõitlase laulma hakkas:

Meie armast noorterra kassah
Kasukat retikadest.
Koor: Retikadest.
Worsti he sa kassika wäl:
Jo meid, hitesid, küünistah.
Koor: Kõnnistah.

* Tihaseja kass tihase hase.

Sessama sõtariaga laulis sõesmaia õikol pärast riidu,
kui üks wõeti wõhelust kaswaga mees ta toekalt peidid
puudutameid oli, mille eest ta küsi aga halvasti küis:

Parema jalaga jämes
Tikka tlesse löö,
Oh, ja mu wenna! loost haarus?
Warne wennas, sind peastun
Oleksin tulnud, kui ainult —
Naer oleks tulla mind lasknud.

Lõpuks weel paar laulukent lähedama siuga:

Mesilaste laul.

Kõrgu kiitus olgu mesilastel,
Kasne wana kogub udu seen,
Kuldse püüke kiirtele munaist paistes
Punub tooneid kuldseks pargadeks.

Wäikesed mesilinnud, suured linnud
Teewad targa meelkargesi. —
Wäike õkone, suurem õke,
Õige raatsejaks meenole.

Warane looke.

Lähke looke, wäike looke,
Kuhu tetaid nii wana sa?
Näraw lami ja weelgi katab
Kõrrewõlja ja lepikuid,
Hailid kiirid ainult on lagened,
Lambad laudus mul alles mängiwad,
Kallis looke, tõuse lendu,
Et ei lull sind kätte saa!
Kuli on kawal, sest põgene. —
Kuldases wankris metsa mukul
Uhed herraid murinal wõlawad;
Kallis loo, sõõd põgenev minagi! —

Teine raamat,

Eestlaste ja liiwlaste esiaeg.

Soome kánnust wõsunud rahwaste ülewaaide.

Mitte ainult katkised ja mõrged ei parasta aja wõit-
sust küsi, mitte ainult mahurõõmu ei kuu ta kuust, et
ilmamõrd ta lubas tükide wahel wõituda, ka rahwad
murenewad — kui see sõna selles mõttes mitte ligi
jalgesti ei ole tarwitatud. Kui mõnigi suur rahwas mõis
aastatuhandate jooksul üheses, wõlgwas ja auukartuseni
sündinud kogus jäänud, langes wiimaks aastate weerkawale
wõlgude õnniskusel ruumidesse ja sai laialt õlmamisel õksi-
kuteks rahwasalgakesteks ühtlased, kellel endisest
sugulusest oma wahel, wõib olla koguni üksteise olemas
olemistest enam aimugi pole *). Ainult wõralt wari-
jale, keda traditsiooni tähelepanewas wiimne ja keele-
tundmisega wõimendunud nende rahwakaste asupaikades-
se ajab, saab rahvast weel enaks hariduses, kombes ja
keelemuutetis ühiseid perekonna-tundemärki üheses
teha ja pöörded aimata, mille kohta kõik aastara-
matel wõitwad ja mille kaja ammu juba halli muiste-
aja muinasjutudesse hingusete wõikus.

Kõige pealt sai see saatus päris põhjamaalikele
põlise kánnule, Soome rahwastele, enaks. Soomlased
ühisesirwad jaolt, wõib olla ehk juba aegse praeguse aja-
arwamise algul, oma põraku üiskudel üle Norramni al-
põle, kuma muist nende sugu rahwaid Urali jõge-
ni

*) Siis, ühiseks. Rooma wõimude elanikkude järeleolejad
igas wõitumise järe, — aegsate järeleolejad Hispaania ja Afri-
ka, — wõitumise ajal wõitumise, Afriika, Hispaania järe. ... Ka
nagu ühiseks aegsate järele wõit ka aegsate wõitumise aegsate
wõitumise järe ja Lääne Lääne wõitumise aegsate

lema, rahwa koristel sõjakõladele ei olnud kausi seega aga siiski muid e-põhiku tagajärge, kui et orao nende walel alataks õhtetööd eluajaks.

Lõunapool lüüasidraat soomlasi lõhki wõõrased wõid-ek lüüased, kes, kirwes õla ja lahela käes, sumu saamata idem ettepoole tungisid ja iga lapikse maad, mida nad kord wõitnud olid, kogu põlluks muutsid ja nii oma eluajaks seaduseleks tegid. Ka sin tugawisid soomlased teid, nii kaugele kui nad suutsid, ja jättesid argandada Sengallima ja luugi ühe sõjamehe Liwimaad lüües kätte. Nad wõisid seda lahedasti teha, nii kausi kui nad endid ainsad jätid, kalapõõgiti ja murepõõsimist teinud, kui aga õlajänuud nana neile liiga kitsaks kipus minema, olid nad paigale, kaitsesid ennast wahuwad, hakkasid ke põlde harima ja ütawad õige wangi oma kimbatajatest jagu saanud olid. Teid juhtumisi teistate elus teist nii nimetat neid juba warakult Länemere lõunast kirjeldas edaspidi allpool.

Wõib olla ühel ajal lühemega, igatahes mitte palju waremise, asus üks Suawi sugulane soomlase maale elama ja ehitas Wõlhoi keldi Newgorodi linnas. Ta elas rahulise ja rahulise sõltsi teha; ümberkaudsed soomlased liidusid temaga koguni nii tiheda ühe, et nad üheskoos Wene riigi avarustasid, kui wahine pealorusmine neid sundis korraldada oma riigieadlase rist hooit kauda. Põhjus oli järgmine:

Ühel Skandinaavia rahwal, keda põhja aasariamatutekirjutajad rutenideks ehk ruskideks nimetavad ja kes wistiski Rootsimaal pärit oli, liks korda Ingerima rannal asuma jätta, kus ta endise aralaste elanikkadega sõraltise lahikluses elas ja argipõõda oma kodu-ast rahwast hoopis lahku löi. Kui see sugurahwas ühehondama aasariagi algul uurei Ingerimale asenemine, siis ta ruskid teid kuu end pöörewad praegusega Soomemaale ja sundis paigaldajaid Soome ja Suawi rahwaid maksusi maksma. Neid ei maksetud aga kausi. Allahindlud rahwad hakkasid andsama, kihutisid normandlased, keda, nagu ruskisigi, ka warakideks nimeti, minema ja tegid oma wahel le-

pingu, mis igale ühelele rahwale ta juriuse jättis, kõi ka ühisde kaitsemisele kohustas.

Olgu nüüd, et rahwased, mis seda noori riiki kõrgutisid, kõikidele mandaduse soovitawaks tegid, wõi ka — mis asjaloo lõpu tõttu palju ühenõimise näitab olema — et alawid ennast sooselane pool sõbratud tundisid ja ühe õhki, et paremine wastupanema wõida. Aru-astud ruskid tagasiakutsusid, üks puhast aastal 862 tuli wilmaste wõist Rurik kõige oma rahwaga tagasi, tunnistati ühendatud rahwade pool wõitmaks ja asus esmalt Wana Ladogaale paigale, sehi aastal kõliti aga tegi ta Newgorodi oma pealinnaks. Sin sulisid ruskid wanaigi alawidega kokku, kes nendelt oma nime sawad, neile aga keele, kohted ja usu andisid. Teised lepingu läbi ühendatud rahwad, kriwitschid, tschudid, wessad ja merimid, pidid juba sellega leppima, et neilt wahetama kutsutud wõistile maksu andi. Saaks mõnawad tschudid ehk eestlased seda maksu sakslaste maale talukuni kord maksud, kord jalle mitte maksend olewat, seda müüda kuulid makseandjad wõiwad kõi olid neid selleks sundima.

Kaks peawõist uurest Soome rahwastest olid weel teisteomad ja wahad: praeguse Soomema ja wõima Bjarmia riigi elanikud. Nende ristluse piirimisega, s. o. allahindlusega, ügi kahetistkümmend aastal aastal Rootsi kuningas Eriich hukust. Piiskop Heinrich, britlane, oli umbes aastal 1130 wõi 1135 apostli osa soomlase seas oma peale wõtnud. tapeti aga pea pärast seda ara. Ta kuninglik kaitja Rootsimaal maksis ja sama karte ning sai selle eest aasime „põha“ ja, mis enam wõtet oli, wõitis hulga maad. See ei takistanud aga wangi neid asomlasi, kes weel wahad olid, laastawid sissetungimisega oma maadesse ettepoolest. Weel aastal 1196 pöötsidud twestlased, kargajad ja eestlased ühe wenelastega Sigtuna linna taluks; nad tapawid wõitmaks ka Upsala piiskopi Johanni ja ühe sellamaamuse hertsogi ära. Nende ühtlase korrad ühesõnuud Mäleri järwe oliwad ka põhjuseks, miks Birger Jari Soomhoid andesitas ja nii selle tee kinni pani. Alles aastal 1248 liks rootslaste korda Tawassimaad ja neikõmmed kaks aastat hiljemine ka Karjala drawõta.

Selsamaid aastasajad tingisivad Siawii waharüldased Noowegorolise Bjarmiasse ehk Prowiasse, kuid juba et neil kelle restidus põõnime nää nääs olnust. Hummiku-
maa kinnis pöölehedjad ei ole ilalgi nii agarad usku häälihtotamas olnud, kui katoliiklased, sest neil polend nii wägewat waimuliku seisust, kui wiimastel. Alla neljateistkümmendal aastajal algas piiskop Stephen Bjarmias seia Jumala meeleprahist teel, mis hulka elu-
nikka wäljajamada tundis. Lõunapooli põgenesidami ostjakid Uralt läänepoolset riinuskalt Siberisse, põhjapooli palju bjarmialasi Lapimaale. Kõndajajad ristlusku pöör-
jad käiswad nende kannel, ja kus nad Soome rahwaste peale satusiwad, seal tegiwad nad tema oma alamaks.

III

Soome rahwaste lähem kirjeldus.

Eestlastel, kelle eestajale need need õiguse pärast on põhamatuse, on nii wae sarnasus kombed ja usu poolast teiste sellesamasest aost rahwastega, et Soome rahwaste üldine kirjeldus oma peajoonest ka Eesti rahwa kohta makswas järele. Ma loodan selle järele, et mitte ühelgiüks ei peeta, kui ma ka edaspidi soom-
lastest üldiselt räägin, seia enam et soomi wael nende inegidmis ajalugu olnust ei ole¹⁾.

Ilalgi pole soomlased maide arawõtjad²⁾ olnud; igapäew heedeti nad alla, aga «katus oleks sellest löt-
wust ehk julguse puudust järeldada. Kõik wanemad põhja ajatoo-lirupetajad kirjeldawad neid üheselt üsijaka rahwana, kelle kehajad nende waimurga karmi looduse wõime oli ja kelle julgus wankumata «ih. nagu nende kätjed. Regner Lodbrok selendas Saso rüüsatust, ta ole-
wat uksem selle peale, et ta põuljalasti soomlastest.

¹⁾ Wahemad ei wõne ma ilmsi, wõtan kirjandis ja ühes Europa sarnasest aarimiseks ei wõetud maile ka needa selle lohus, jahatada. Armat üldiselt kirjeldused, nagu «Wodowig, Rahm, Haasla, Tönnel, Verelme jne. omad, olnud aliesiti.

²⁾ Arwat ni waga küsitud usgetasest arwamata.

wimatis jagu olnust samuti, kui oma wõidu peale keiser Karl raudriides sõjaskäide üh. ketsi ta Saksimaal loi.

„Naga maruvalde looga“, ütles üks teise kirjanik, „ormawad wõetudad oma kaotuste üiskusel waimase kallale, hõimawad terwe pilwe püksi needes ta seika ja põhjawal siis niisama kirelt ta hoopide eest kõrwale, etimise põhapilwet oma tormilist peidatungimise loorma“³⁾.

Murel olnud nad monomastiste ainekusel wastasid, sest oma rahkudel järwedol ja jõgedel olnud nad talu-
deks lewimasteriks karjund; kus nad maile astusiwad, oli ainult arwa wõimulik seie wastupanna. Kana kaolu-
tud skandinaawialased muriljatena Põhja-Saksimereel, At-
lantia- ja Wahemereel liikusiwad ja Inglismaa, Prantse-
mmaa, Hispania ja teiea ainult küllagi ette tereste suu-
kõnelade klost äraandmisega enesete arwa nende we-
rust tikkuwa möpse eest oma suutsiwad, olnud nad oma loodust Läänemereel ühtis kureitud eestlaste ja soomlaste lootsiku-lewastiku eest taganema. Waga sagedasti kanta-
siwad need Norra- ja Danimaa kakkaid. Rootsi kuuin-
gas Sigurd Hring oli loogusi aumitud amsat riigist lah-
kuma, sest et ta teie kaunimine kweeride ja eestlaste goaletungimise wasta kaitsta ei suudad, ja teise Rootsi wõesti, Geini, pöösiwad need kord tema oma sõgewde silmade all üles. Isega aumetel argudel na mile see sõjakik melisus allestunud ja see allestus, mis Soome wahwusest wõidgi Liwi- ja Wõnnemaal elab, üitab, et Heimsusel wõhmatud põhjust oli selleks liidutuse, mida meie tema kinkukõnes Genaw Adolfs kohta teime.
„Ni wälle“, ütles ta, „wõis oodata, et soomlastes wõhlaste eest taganewad, kui teie teie, et inimese põel looduse jõust üleküü“.

Selle peale wastamata sõjawad need wõljamad tra-
wõtjad allalehelatud, nii pra ka teie oma kodumaa nende kallale tungin; see on kühit, mis meile wastuse ajiloois lugemata kordist silma teie⁴⁾. Ma nää, jän-

³⁾ Olaus Magnus.

⁴⁾ Hinnat, wõralt alasti, prantse kikk eestad, ke Soome rida kaunistatud, olnud põgenenud, ke arwa eneset kühitama wõ-
mate kate olnud jama wõralt.

polijooksiks siin on, eesteks, inimese haasse ja lihasse surutunud arvamine, mille tõttu, pöördumist igatahes ingvermaale peetakse, ja teiseks, kõige poolharitud rahvaste iseloom ja nende sõjariistade omadused, sest see kõik teeb nad ootamatult praetungimiseks, kui enesekaitsemiseks.

Näisama nagu vahvase poolist, ei sõita soomlased ka hariduse poolist alama jõul võinud olawa, kutsuvad skandinaavlastes; nad olivad nendest inaktiivsed, mis aga ongi tannistawad. Muudugi teada, ei tohi meie siin jätta midagi selleaegase peale mõelda, mis meie need hariduseks näitame. Ei nende aastasade kultuuri põlvkondade misis, praegu üks sellest, et seltskondlike ühingu põhjustingimistest wisalt kinnipeeti, ilma nende üle palju praad mõeldmata, ja et mõned lihtsamad, ühele meele, tüümõnud teinawad olivad, mis kuni-destel nagu aabitsas on, a. o. ainult nende kokkuvõtteid, mitte midagi teist, ja selles olivad soomlased nõu-annustest ettevaatavad.

Küll ei ole see pilt mitte väga meeldiv, mida Tacitus romaani esimeses raamatus¹ endast joonistab, ja veel kahetsusväärtasimasti hiljuti jutustas Adam Bremling, et laewastikud Soomega kaunist ja eestlaste rändlastest ennast romaale hooldawad, sest et need metsikud, wõrepaalised barbarid olivad. Kuid arwameks kirjeldusteks näitab osalt teaduse paudus, kaunis ja meel-lik meel loogu arwad olawat, osalt käiwad nad ainult piiratudte sugulastele kohta, kes soomlaste päewil Soom-astla kõrbeleste ümbrustasiwad. Kes julgeks aga küll nende rahwaste järele, kes, näinuks, Tšeti rahukammas sõjastik oia elu jaksawad, wene-aste kultuuri üle otsu- tada? —

Eestpool juba näitawad Urli metskewandused, kinnide wärsmed wana Bjarmas Wälgemere ja selle mä- gestiku wahel, mille nimedki lõwitusse raskes on saanud, wõrderim agri kõik teada, mida meie wärsmed iseloomi- gades leiame, annawad teadust kultuuris, mis wärsimast selle soomlaste rügisistamisest maad õitseb. Kõik wärsad on wärsimast tema rikkuse kirjeldamas ja kühawad liial-

dustest, kui nad selles teadustest kühawad, mis seal tempites ja loosides leidus.

Need omadused olivad aga ka meile hukatuseks, sest just need olid alawatseiswad Sooma inimestajad alawate asustungimisele. Esimene, kes seda tegi, oli, nagu näha, almal näimastad Alrodi karmamees Öther. Ta sai selle liibi nii kühaks, et, nagu Briti alurawastega jutustab, igamees, kes tema nime kuuks, loobis: „Soomast Öther, kes Bjarmas küh?“ Pärast seda siwad sõjakütid sinna kuuluse praetungimiseks igalohale, kes kangelaslik ta- tist loetud kuuks; ükski ei wõlitud enam seda wärsast tead, mida tema kinnud oli, a. o. Dama ja sahu, waid käidi suuremalt juust Soomast kuuks üks miini Neowast meeda.

Kõige suurema arugi on Thora Hunt ühest wärsast sõjakütid ühes. Ta tungis kuni sinu paikes, kus Dama kühad ühes põhbas hiire Jumala küh seisib ja oia kühusega ümberkaude waa hiist mitist². Ta oli kühast punst, kulla ja kullikiwidega kühast; praad rühis ta kühale kühon, millest kühsestikunnenid kühse- kiwi strasiwad, ja kühse kühis ta kee, mille hirmawärs- tus umbes 300 marka kühda oli. Ta Gladi rippus küh, mille hinda kühse kühsekoormast, nagu nad Grecka meeli purjetasiwad, mitte tusa ei oleks saanud teha; ta põlwe- del seisib kühse kühseks, mis sigaw ja suur, et neli meest — soomannast! — teda rühkaks juba ei jaksanud, kui ta meelaga täidetud oli, ja ta oli mis rahastikisid selles- samast metallist. Kõik selle wärs on Thora enesega kaasa³.

Muidugi ei wõi selles kirjelduses luulowahajuse tar- witamist salata, aga seda peame siiski õigeks tunnustama, et rahwas, kühast tead tema põlwe rahwad arwameid aru jutustawad ja kelle maad nad alawide kõigi inede ja kühsestajade isamaks praetiwad, et see rahwas rik- kuse ja kühsestajate poolist kühsest nendest res poli- olema, kes tema üle imestasiwad, ja kust siwad hirm- mawad oma rikkuse? Mitte ainult oma mõkewandus-

¹ Skandinaavia raaga ja Helms-Kühse me

² Hoon ja Herrandi wärsad

sarnast olmaki oli ja kes neid oma lastele kallina püüandusena edasiandisid.

Nii lahkeid waimust tuli mitugi kalliks pidada. Selle pärast ohwerdati neile ka kõige enam ja seati nende kujud igalpool tões, majades, metsades, kaljude all ja kookastes. Nende iseloomi tundemärk oli see, et nende pea puujuurikast, krha aga puutüvest tehtud oli, mis ülmakide rüpaika meelde tulemata pidi. — Selge on, et need imelised olewused muud ei olnud, kui teatud seltsi heasulamega, abiandjad isendid, keda ainult kristlased kumarditeks tembeldasid.

Walmisteks selle waimuwalla ja nähtawa ilma wahel olivad preestrid ehk sortallased, kelle amet ka siingi ühendatud oli ja keda laplaste juures noadideks, eestlaste juures neidideks (noide)ks kutsuti. Naha on, et see päris ise oma ette seisus oli, sest noadideks nimistati noorimehi ainult teatud kantsaja järele. Wilmune astaga loeti, ei nad oma aja kratesinud on, ja saiwad nad veel wanemaks, siis ei arwatud neil enam miski wõimu olewat. Wist tekkis see usk sellest, et nende tegewus tõesti raske oli ja wanadel meestel üle järele.

Üks kõige raskematest toimetustest nende tegewuses oli veel selle aastajaaja kestel laplaste juures kõnede maal kõneme. *) Soomlaste ettekujutused tekkisid ainult hulgused enamatel sellest, et surnud esivanemad pöörja hinge oma juurde kutsusid. Taheti teile pärast halget weweks teha, siis oli tarwis tema surnud esivanemad oma meelt muutama suudida. ja kelle hoolde wõis seda enamine usaldada, kui enetegijate kätte, kes mitugi juba waimuwallaga nii lähedas ühenduses seisid? Üks noadidest wõttis seda siis oma geide. Paljude inimeste juuresolemisel, kes kõlbi laulus ja trummi lömna pidawad, wõisid ta enamat seltsilist tantsu ja hüppamisega, kuni ta minestult mahahanges. Siis seatusidwad paar wahi ta juurde, et iga hing-ist ta kehase puutamisest loelada; tema hing aga

*) Kõnendamis protsessi wõis nimetada, et ka eestlastel veel hingede wõid ei ole unustatud.

tõttas sel ajal, olmaks uusi kujul saatjaks, alla hirmutawassan warjutiiki, kus ta, uue kaitsewaimu wahel toetusel, walju esivanemaid, kas paludes ehk nendega heideldes, triiele miteile katusa pöördi. Jällegi olime argates, andis ta otsust oma kõngu ingajärjest.

Kergem oli ta oma palmakorraldel. Ta läi tuld abi-clupursi ristamisil pündud kätte kohal ja laakis seal juures mõnda palmakruha.

Noadide kuhuksid oli ka veel ohwerite walmistamine, kuid ainult üksikutele wäljawalutetele, keda wermistajateks brüti, anti selleks laha. Need walmistasiwad ennast mitu päewa postumise ja pesemisega selleks ette ja täksiwad siis koltsaladusisel wiisil tarwitsi püha kombeid.

Mõne kirjaniku teate järele ohwerdatiwad iseenam soomlased ja eestlased wähest inimesi, keda nad hulga rahwa juuresolemisel kusagil järele uputasiwad; harilikult aga tarwitati selleks ainult loomasi. Mõnikord kerdeti nende liha ja söndi ara, komid aga anti jumalatele, sest nad uskusiwad, et jumalad, kui nad seda heaks arwasiwad, iga kandi jällegi lihaaga katta wõtsiwad. Teistel kordadel jälle panti ohwerilooma kaktariatud libatkiid omas loomaliikus korras paugumest tehtud karbi sisse, mieti maha ja seati matmiselohale selle jumala pusta mürk pösti, kellele nende määranud oli. Kergi ei lüand niisugusest potgist midagi. Ilma et ta mine wäike ande pealewiskanud oleks.

Selsamal wiisil auustati ka esivanemate hingamispaikasi. Oma surnute kehasi ei põletanud nad wähest mitte alati ara, waid matsiwad nad, alles wäru parema hobuse ja koeraga, piduliku tantsu ja lauludega maha. Eesti- ja Soomemaal leiduwad wäljakaewatawotes haudades ilka inimese- ja loomakondid koos.

Rudbek ja isegi Leem jätustawad, soomlased ja laplased olla teedid ja lauldewa pühitsemad. Wastasehl tunnistsi ma küll tusa ei wõi, kuid see panti seda toimetust ektuseks ehk aga see pühitsemine peab lihtsalt wäem komme olema. Kuidas wõis ka see juudi

cht digem India wiis — ärga sõdalassele jantada, enne-
sialuuga kuulustamist Soome sõodresse wõituda? Ja ilma
temata ei oleks ja ei oleks ärga laupäewa. *)

V.

Wanad eestlased isäranis.

Üks üldistusest teadessse Soome rahvastest
olen ma praegusest sellest pununud, mis pool aasta-
talundat this laastamist ja wägiwõlts, mille poolt keegi
rühmitid oma' tähelepanemise wääriliseks ei arwanud,
seisid wanadest eestlastest kogumata alles on jäänud:
mis seisis selle rahwa keskel ümberkumastest aegadest
peale veel edasikastab, mõten ma osalt praeguste ees-
laste kirjeldusesse mahutada, selles peatõiks siin wõin
ma alla alust: mõnda juba waremalt pseudutatud asja-
lugu lähemalt selgitada.

Wanade eestlaste riigi-riisestend oli, nagu ma juba
üldiselt ühendusin, maharikkid. Kord aastas kogus
ümbrast terve rahwas ühes kallas kord maad, Rugeles
elk Rongolas, kolku, kus üldiselt asja wõraltult asti
ja sõja ja raha ole astut teht. See ühine koolpalk
wist oligi, peale nende kaheksa ümarduste, seltska tee-
teiseks, mis mille tagewast andis kristlike rühjatele
mü kama wastopannu ja nende lüet nio ühtlangu kaalast
reputada. Nad septsersiswad mõnikord suureparalisi,
keermelisi plaanide, sõwaralastwad wõera rüweline walit-
sust, mitmeid küllast korrage kallistestegiden, ühtlangu
kukutada, ümalt nende sõjaristade pahema seltsukorra
ja ühla unto rüweliisellimeeste juurdetuleku tõttu Soe-
simeast liies alati kõik nurja. Nad heideti wiimaks alla,
aga ka mõitki veel kardeswad sõjijad mõisaherwad

*) Ka praeguste eestlaste ja kõik need koolpalk, mis Soome
rühjate, rühjate ümardust rühjate koolpalk asti. Ma rüh-
jate wist seadusest asti sead, millest ka seadustad kirjeldad,
astimeast mõistamisse, sead Soome rühjate koolpalk kool-
palk.

nende paendumata wainu palja enam, kui tõwade He-
lame meeleheitust.

Kõige wanem Lääwimaa asjaloo kirjutaja, Lari Hend-
rik, *) nimetab hulga Eesti maakondad, mille seas
Ungannis, Sakala, Järwamaa, Rotalla, Harjuma, Wiru-
maa ja Soaruma, talusamad on. Iga maakond jagati
kõhelsadadesse; seimased näitawad igalles isepäris
wafitsid kohtusikkude ja sõjajuhide, wäenaste, all seis-
nud olewat. Asjalugu on mille mitte sarnase wälu-
meelse wanema nime allhoidnud.

Eestlaste enesalugu oma sakalaste tulekut ei ole
lataline, isäranis kui meie daanlaste ja rootlaste jätus-
tiste peale aegadest enne Kristuse sündinist ja esimesel
kolleksasajal aastal pärast seiks kui maanastuude põmi-
tuste peale waatame, ühda nad ka on, sest arwa wõib
mõnda usunawat tendet nende ümardist kuore all leida.

Nii palja aga saame nende kaudu siiski teada, et
Kristinna sõndinawilastele wäga ühtjas oli. Sõda-
sikkad Eesti purjetajad oliwad neil igalpool tea peal
ees, mis neil ümardis kord nende sõjajuhid püüdma, kord
neid ühahelita kausuma. Kõigis suures põhja sõdades
praeguse wõitlusest eestlased ja lüwlasted sõltimeses-
tana ühes. Kuid Hothor, Frodo I. ja Regner Ludbrok
tuugiswad ka suure sõjajuhidega nende maale ja
paniwad nad silmapilguks maksu alla. Nad ühahelid
sile määma ja ingestiwad Kristinna oma riigi maakon-
dade kolku, kati karmmaksse wastukõlaklik neid,
harilikult ühe wärsi, sellest mahedest eluistusest katus.
Sellest tulebki, et kirjanikud ühahelidama ja kahetelt-
kümmendama aastasega wäsi peal Eesti- ja Kuuramaad
pra daanlaste, pra rootlaste elik wäenaste omaks tun-
nistawad ja seega pärast jarmistpoole jälle sõjakõlkelema
ja laastamistest kõnlewad, mida eestlased nende rah-
waste määdes toime paniwad. Adam Brummene, kes
aastal 1076 suri, nimetab seid Rootsi alamatele ja

*) Ta astis nio ümardist pseudutatud eluistusest, keda
Alfart paritlen Sakasimeist saad, et need sead koolpalk. Pärast
põli nio seadusest praeguse Rühjate pühkaj. Pärast jarmist
ja kallas pühkaj tema sead nio seadusest.

juustab niiski, et Daani kuningas kiriku nende maal üleval pidawat. Nestor selle vastu, kes mõni aasta hiljem kirjutab, räägib tschodidest, liudlastest ja kuurlastest kui Wene maksualustest. Tõsi on, et nad ainult sellele maksu makswad, kes seda maksu neilt sõja waga nende piirides wäljanõutid.

Kõige karmam asi weel wenealaste ülewalwõtmisest, sest et nendel kõige kergem oli oma wõimu maksma panna. Ülewalpool nägime, et eestlased üheksandamal aastajal üks peawõimulise tekkimast Wene-Slawi riigist oliwad; selle läbi wõib wist ka seletada, miks eestlased nüüdki weel seda riiki Wenemaale, s. o. wenna-maale, kutsuwad. Pex aga liiwad nad temast jällegi lahku, ja kuna nad wae peal kord ühisheidetud, kord järeleiswad oliwad, sõitis Nuwgorodi suurtäht Jurjen (Jaroslau) Tartu linnakesse maksude nõudmise kindlustuseks üles. Ta oli sellega eestlastele püüdnud kindluse loonud. Nad wõitsiwad Tartu ära ja ainult suure wene-walwimise järele wõitsiwad wenelased ta aastal 1121 tagasi.

Umbes viis aastat hiljem tungis Daani kuningas Kanut VI. Eestimaa ja ehitas lossi ja kiriku seltsenai paigal, kus nüüd Tallinn seisab. Ka selle kindluse wõitsiwad eestlased peagi ära ja nimetasiwad tema ta ehitajate mälusteks Linderitza, Daani linnaks.

See näitab üldiselt kõige hilgawama järk eestlaste ajaloss olnud olewat. Rootslaste sõid oliwad sel ajal kõrgustatud, daanlased pidasiwad ühtepuhku sõda Meklenburi wendidega, Wene riigid oliwad üksteisega alalises wõruluses, nii olis siis eestlastel peawegu tulla oma tuba ja oma laba. Ojamaa (Gotlandi) kaubariik pöödis nii wiga nende sõprust, et ta nende kauplusewastikkudele ilma takistusest Daani ja Rootsi kaugiga laenuk Wisby sadamasse peatada lubas. Nende kaudselt Dunro jõesuud kinnimatta, nende mereläingute korraldus, süttelawad, mida nad ehitasiwad, ja muud nähtused, millest ma allpool räägin, annawad tunnistust, et nad merewõimluse kaudis õige kaugtele oliwad jõudnud.

Nende sõjariistad selle vastu oliwad aga wesi hoopis lühised. Noid, odad, mõrgad ja kütatappetid

oliwad ainumad riistad, millega eestlane lahingus wõitles, ja enese kaitsmiseks tarwitas ta ainult wast puust kilpi. Selle pärast oli ka raudriides sakslastel kõrge oma kiwilingudega odawad wõitust selle rahwa üle wõita.

Sagedad sisetungimised nende maale oliwad eestlasti aga warakult juba kerkunud jälgemat kaitsen niiste ja kastele suurest, kui nende isiklik wahwus ja peawastikkudega ning mullawallidega kindlustatud külad pakkusiwad. Mitmes kohas leidusiwad sakslased kiwikantsiisid, mis nende riisumist mõneks ajaks takistasiwad. Weel leidub jätsmeid nemest ja wahet nende ja Saksa lusside warumete wahel wõib kergesti aru saada. Üks niisugune kants on Parila mõisa juures ruudes, teine Waljala lähedal Saaremaal. Ajakamhast kõige enam puutunemat on jäänud wana Warbola kants ühe küla ligi Harjumaal, mida nüüd Warjalaks hüütakse. Ma lõpetan selle peatuki selle mähelponemiseaegset warumet kirjeldusega. *)

Wande saumeldamad püüde wõttes püüab umbes kuuesaja aumuu pikkune kiwist wall kõrgepoolse mähkingu harja; kiwa ei ühenda kuhjakord, waid nad on ainult üksteise omad laetud, nende walled oliwad rist mähkestega täidetud. Wall on alt kuus sõida lühem, neli sõida kõrge ning peab kol kol, et jälgesti tema peal elada ja tagasi kühki wõib. Tornidest ei ole ühtegi märki näha, aknaid ei ole olemas, ainsama ära ütleldae mud awendusi, peale kate wõljakõige, mille kohal prügitud teed mähst alla läbi ümberkaudse soo küwad; talupojad tõendawad, et metsas weel peatukoorma koughel selle kiwiprügimise jälgel leidu on.

Kanest piirides on umbe langenud kaew, millest pilliroog ja püüd wäljapüüawad. Ei ole ühtegi märki olemas, mis näitaks, et see pind kord millegiga kaetud oli, kuid kiwi hunkud, mis mitmes paigas kühil on, annawad põhjust arwamiseks, et omal ajal wälkewad eluhooned

*) Hapeli põhje sepiwadest kammendama ja kutsendistatusest. 1885.

enesele seda wõimalikult salaja laurates. Need karrad ei ole sugugi aruldasel, kus eestlane oma naise Saksa soost eksilaja ehk wõimumehe, kes talle liiga tegi, maha löö wõi ta maha jõe alla pütsa ja siis selle resti kolmaswercelisel ja hoolimata seadusliku wõimust kaotada. Seda juhtus kõige sagedasemini iseenesest kehwasest maamerikeses Tartu ümber. Majal linnewad eestlased isandadest lihtsast ja tawad meedol seda iseteadwust, mis tugewatel looduspoorudel omaks on, sead aga roomased nad alati mõluseherra jalge oia ja tasswad siis tihul oma alanduse resti salajapütselga.

Rõhmasel all moodawad enamat kõige tabilimad asuolad wigad-eks. Orjade juures wõib wõruda, mis need wabade meesema ehkida wõikswad, ainult nende eba-wõraste järele amata, mida nad tõe poolest linnewad, aga ainult koll wõib seda nendele stunka anda. Wagi-waldead mõtasherrad, nende omaks tuleb neid elamoru-riki lugeda, mida nad oma pärisorjatele etteheidawad, ja neid peaks õiguse pärast kõigi nende kuritegude rest karistama, milleni nad wiimaselid ulandawad, — teimlikud seadused seda, kahjuks, teha ei suuda, aga nad wõrsegu! saatus on seda omu hooleks jätanud!

Eestlane siinpaistawam omalusi oli mehele meel, selle pärast on ta nõud hõkiline, tige ja kaarmaksa-hõmuline. Luudus andis talle kindluse, selle pärast on ta oma praegusis olekus salalik ja kangekaine. Asjata tarwitakse tema juures palweid ja ihwardusi, et seda lool ettewõetud nõu mahajätta ennõida; asjata on kõik see kuletamine ja põhjaste etteotomine, et teie mõinast eksiarwamisest taganema panna. Ta jätub praagi järele wõtamast ja kuitub temalt ja rahelikult pealt, mis talle rähgitakse. Aga rähkige temaga tund, rähkige künne tundi: kui te lõpetanud olete, läheb ta ja teeb seda, mis ta wõimalikult nõuks wõttis, sest tal on mahu äraeas-wuse tundmus selles, et ta enamat sellestki ligutada ja elustada ei lase. — Ta on trane, wõi kergesti äritatud asuda ja ta meel on igatsugu muhudeste tundmustele wõrutud. Need omadused teewad prantslast wiimariikka-maks rahwaks Europas, eestlasi aga kowalateks wargateks, joodikuteks ja kõrwatumateks ulakateks. Arge

mõistke nende üle kohut; ei, tõstke ennem hädahüandeid nende pärast, kes selle rahwa iseloomu nii jäledaks moodustawad. See rahwas oleks rohke lugupidamise wõriline, oleks aures ja kõrgeloomuline, kui pärisorjal ainult maksaks wõorasline olla.

Süski ei ole eestlased isegi nõud ilma heade omadusteta. Nad on tõelised ja harilikud tõendataks, et üks eestlane miksama palju tööd aratseb, kui kaks lütsat; kuid, mis nad teeniwad, kolitawad nad ka kobe niisamasuguse avarusega ära, sest et orjale suuremat õnne pakkeks ei wõi, kui himude tilmist, ja et inimese, kes omis wõimimis olemisses loomatadiseks on tehtud, ka wõga wõrsti selleks omis lõbudes saama peab.

Nad on truuad ja kindlad sõbrad. Juba nende priiuse põlweel walitses ligutaw wõnnameel nende keskel, mille tõttu iga üksik nende hulgas alati kõikide omawõtmise ja toetuse peale kindel olla wõis. Hädasolud, mis sellest saadik nendest älekõlswad, pingutaswad seda wõit wõel enam, sest mures, miksma nagu pime-daski, nihkuwad inimesed üksteisele lähemale. Meie ei wõis enesele sõbrameelikumal, truimast wõnnastust ette-lugatseda, kui seda, mis eestlase keskel walitses, ilma et neil meeldegi tulnud oleks sellekohust lapingut teha. Keegi ei kasu kergesti teist tawasta, ei koola temale oma elu ehk ei jätta, ka ilma põhjama. Tema äraolust ta kasuad kaitsenata, isegi raskaid abiks wõttes, kui seda tarwis läheb; et nad üksteist salakosteile äraandnud oleksi-wad, on enamat jooks kaudnata inga. Sagedast kordasid on olnud, nagu malle milled mõisawenad kinnitaki-wad, et eestlased ennem wõlgi nühlast kannatatiwad, kui et nad nendele stunks asuud karitsa wõist tegijat ülestunnistatud oleksiwad. „Mõisagene sügõdus!“ hõl-dis jutustaja. Mõisagene meeleauatus! mõllesin mina ja tundsin rõemu omis südamis sellest kootusest paremalt seade peale, mida see olejatanud hingetugevus wõelgi annab.

Niisama wõnnamata truuusega peawad nad oma wõist, wõnnatundest, wõnn põlwe mõiեսеи: ja palu-dest paikendest kinni, mida õnnetu arstaswade lastaw wõel nendele wõel allajätas. Neude kasuade peale, nagu

mahajätkud, pime Oskari oma kaljusena peale, rannast toetates, kuulustavad nad tigeidne, tigeidne aegade ja välklaste inimeste keskelt üles õhukudade poole, kust neile lahenumul laude kõlalevaks, naga tuule kobinas, kaugelt tronnid nende viiletsuses kõrvale soolastavad. — Auuudärit, õigussalised isandad! Ärge pango mulle pahaks, et ma seda kilduvariliseks nimetan, mida teie kõnnivad nautimise ajast ajast hävitada katsuvad. Kus teie jäledalt kurjajumalid olete, silman rõna haldamisel, viiletsikku kaitsemajum. Oan sellele allarõhutatud rahvale, keelel veel rahvuslasi põhitud ja õpetust on, mida ta armustada võib ja mida ta tõesti veel armustab! Ainult see viisa kinnipidamine jalgade viisist — iga muu püüdnud ole viiletsuse ja teie ja teie seltskonnale! — ainult see oma meelevald oma armustades vähemalt on viile viilelase iseteaduse, selle, kaljuka, nii wankuwa iseseisvuse alalhoidjaks olnud, mis erandast veel paremale osale kõltsiseks, parema osa viiletsikku teha võib. — Ehausklik, kes on seda? Eks muidegi ehausklik, kes ilma põhjusteta, millega tuuriv mõistus leplik, seda tõeks peab, mis ühelselt mõistete järele võimata on. Põhjusõpetuste järgid, -kõnnitad õigussalised! ainult teile ehaskus: manada? teile, kes teie kõik, ilma -mondita, petatud lollpead ehk almatenrid teiwakonniks püüvad olete? — Oh, kui eestlased kord teie ehaskus sellest ehaskust paremaks prouad, mida nad oma isadele pärandastavad, siis, siis on teie tõi teltud, nad teenivad praegu üraagi orjad olla ²⁴.

Weel ei ole lugu nii kaugel. Weel lihtisewad nende seot muinasaja mõistustel suust suhu ja wälwawad kahwast, aga siiski kaunistatav mõtlemisliiget kõige selle kurra oleku peale ümberkauda. Nende mõistustele tõnu lihtisewad eestlase ümber kaitsesid lausukujud, ta waatab seletatud pildiga ülesse parema ilma poole ja armustab

²⁴ Tõelusest ei pea mind kerra nii järgilise, et mul oleu on wõi kohal etanste. Kõikudest jätades, kuid ka warrapik on ja mõndad teinuseid eige kumalik warrad. Ohjatekate järele kumab wana rahwastik talwale teinuse waga kaitsewa lausuga, mis wile ettejaone mähkida rõhkuwa pühkime wana kaitsewa teel.

sellel pühil magusast unenost kõik viiletsuse, mis seda ilmut põhik. Nende muinasaja seate wihid ja fikta weel waimude keskel, mis üheslasest hiinest, warrast, iergi tulet ²⁵, kuuladest keritawad, et tema viiletsuse kaas-tundõidest tunnistawemhed olla ja ta ilmuta ühligi nage-mata kergendada. Weel ühele warrast, et kõik loomad raskida oskewad, wile aga inimeste kujukse püüast ei tee; weel ühele seiwab ta liigedele warraga ühenduse ja warrast waga argusega mõgede ja pühade poole, mida õnnelikum minewik kord pühake jätas.

Nendel paikadel ei ole midagi, mis neid isetõrnis üheslasepamise viiletsiseks teeks, midagi, mis mõeldud, kirjeldatud, joonistatud wõiks saada; nad ei paku selle tõttu siis ka muinasaja-uurijs wadishimule ühtegi saaki, ainult rahwastu saladusline wile pühil ja ühendab neid. Taretanud ägeusid pühadale, et meed, kired, hallikad ennast häwitada ei lase, aga ilmutõdaniiku Arzema tued-misega wõidamele on need paigad aaweritud, pühad, kui mõistustelised, mis krahawatel warrastel on liha hella isa mõistust warrastada. Neid rahwast mõetab erist-lane ühendawa tanded meelde, et ta nende waha muusar wõnu on, kes warrastat kord nendesama barbaridele warrastustel, kelle jalga on ta müüd lameh. tunneb kahelkordse õnnisjoowastusega sellest lõhu, kui tal kordis liibeb meeswarrastuse peita pühad ja warrastat tammepuude warrastat seltsuwa teia, mis tema isalad seltsuwa paigal kord tegiwad.

Sarnane paha paik on warrast Wirumaa Taarapilla ehk Taarapilla teigi. Hiie warrast, mis ta harja püüas ja mille sakslased kolmetekitõnnemisel nautisajal mahk-rastisewad, ühligi wõ ilmus inimese kujul halli muinas-ajal, kui warrastat warrast kimbustas warrastat krahw oliwad, Taarapilla, awitaja Taara. Ta tõttas Saaremaa-le, peamis praegu juba allahetdetud warrastuwa ja krahw-sellest saadik tema inimese kaitsejumalaks. Kaugelt koguwad mõõdki weel eestlased saksa kolleka, et jalle

²⁵ Warrastuwa üheltatad nad kaitseks ja teiwastuudele warrastatad nad warrastat ajal muus. krahw kolleka.

õnnumad ja jätlegi suurtes kaswanud hile ühendas ohw-
rivi nime panna.

Teiste hile keskel, sulle usklikute waga heol kõigest
kohalistest püüetungudest kokkewõttus, tekkib jõebei kihel-
konnas Wõbandu hallikas, saltsed selgeli ja armastati
tuhandes keerus läbi rannusate aasade ja paisub kula-
rikkaks ojaeks, mis Pühajõe nime all kuus peotöökoormat
Narwaast *) (Läänemerele wõolab. Wana luulemõiste sõnu,
mis igale weele oma kaitsewäime määras, arwatakse
esialgsed ka sulle jõeel sarnase õlilõigewa kaitaja olewat,
kelle lahkus ilmad ilusaks tegi, kelle tusk wilja ikaldus-
saga muutis. Selle pärast puhastatiwad nad teda äga
sasta wäike palwega ja tegiwad seda ka iga kord siis,
kui ilmad pahaks kippsiwad minema, ning paniwad ta
kaldale õnneviisi maha.

Kord tuli ühel mõisaherral mõte järele seda püha
vett joosta panna, et weelik kiiresti ajada. Ara kartusega
wõttaswad talupojad tema toimetamist pealt ja wangu-
tasidwad tusselt sarnase tentuse alla oma põid. Õnnetu-
saks juhtus, et pikaline wiimasaadu äga lootuse wilja-
kaswu edendamise peale wõttis, ja seda luuti kuite jõe-
põualuse wihla tagajärjeks. Et ennast ja oma lapsi
väljasturmast peasta, kugusiwad õnnumad kokku ja taht-
sivad weelik äralõhkuda. Elawate maanitsuste peale
põwad nad entulgu rahule, aga kui tentud aja pärast
ilmad ka ei paranenud, wõttis meelipaha nende kaelal
taltsutamata maad. Nad pistiwad weskilõuene põõmets
ja lõhkusiwad põõmets maha. Nende entewõttjad wõeti
kinni, neile pandi rask nuihtlus peale; nad alandasiwad
ennast selle nuihtluse alla rahulisel, maruini kannatusega.
Weskit taheti uuesti alleshitada, kuid see oli juha äg.
Igas Keetimas nurgas kõlbi hädalohaw hää: „Püha jõgi,
ja „Sweska Uppe“ **) watsasiwad kaebatus tegei tühised.
Usklik korwamoetus ja selajane wihla lugusiwad pla
mas laiali ja meelimaad rahwad, kes nüümitu inimeseiga

kõikraga ülekohut ja rõhumist oliwad kannatanud, rõ-
kisiwad meel lausa kähkide kuubdes, et seda nuiht-
wist waga on teosta. Ainult kangimate kaitsemõude
appiwõime ja järeleandmine weelik asjus hoidiswad
need hirmsed järeldused tagasi, mida see rahwapa-
duse tentus tana lõhwardes.

Wesi harrastamata loo jutustab üks Saksaama esi-
mestest kirjanikkudest *) ja ma ei kalde seda lugu siin
korrata, sest et ta selgimine kui iga muu juhtumise
süüa, kui elawalt järele rahwal weel oma esivanemate
mainajutud meele on ja kui wõimsalt nad ikka weel
tema pingul walnu peale mõjuwad.

Õnnuma satus üks rahwanistatamuseaegani tõi-
laga kord hingede nuiht. Oma kahetud esivanemate
juurde; ta tundis enese wäl nii õnneliku olewat, et ta
igatses igawesti sinna jätta. Üks lõhkunud hingest
andis talle nõu sinimes seiskonnast weskilõuht,
kuihugi meeta minna ja wäl wõtmata ja joonata, pui
maja püsti seista; nii minewat, ilma et tal tarwis oleks
surra, ta siin siide ja ta wõiwat igawesti lõhkumata
kõrvaldada. Ärgates oli tühilaps nii selle õnnuma mõju
all, et ta aksidat karja hoides ühtlugu teda oma mõte-
les wõeretas ja nii elawalt teisele temast rääkis, et
teda wiimaleks luku taha pandi; muidugi pügas ta, nii
pea kui malai was. Minne põõmets pärast leiti ta paksus
metsas, kiled ripakile, pea mures, nõi pui maja püsti.
Ta silmad olidwad kinni, nigu wõimikawoline aga eik.
Ta wäl koju tagasi ja sinimäe sõlmis ta tegi seda
wäga wassumeelt ja sinimäe kartusest wäga kaitstus
wast. Ta wõttas kinni jätlegi kõige armumaine endist
wäsi, hoides äga argumanda rühma. Kas kartus-
püest eik loones, et tal weeligi korda läheb harrastatus,
ja ka wõeti, nii pea kui see tal wõimalik oli, pügas
ta kangemate mees. Siin leiti ta wiimaks, kuki peit-
koormat ta oma majast wäl, hinge pooli kummitud
seisus, sõrgad ja kokkewõttusid. Kui temase puiduti,

*) Selle äga kuldil 1866 aastal 1700 elawastatunud Narwa
härg, millel Karl XII. ja tema wäikes selgitamusega Swetajõe
püsti Wesi sõlmele paken ajas.

**) Tühilapsi nimine „püha jõgi.“

*) Herder oma rahwaste „Herzede Ann.“ Ta ütleb järe-
lelõuht „Lühimäe“ See sõlmele äga, selgitat õnnumad järe-
lõuht. Sinimäe sõlmele äga, et ta Wesi jõealga di

Tähtlapsed ja pulmad on kaks mõistet, mis on lähedas suguluses teineteisega seisavad, et ma nõud wiimase kirjelduse käüle wõlaksin, kui mul karta ei tuleks, et ma rääkides, mis misse-wikule on pühendatud, liiga palju juba olewikut kõnelema olen. Kuid see-tee rahwa pole ju maud kui mainisaja-mätseline wana; see oligi mul wahanduseks, kui ma veel mõne-veda lähemalt kujutawa tähenduse üksikult laudelisian.

Ka Eesti rahwa kumbees ja keeles kujunewad eestlaste iseloomu wõimsad, silmapaistewad omadused ja nende huriduse seis. Pühendel kannawad priipois (peinipoisid) ja kaks teist pidulist mõelaski; nad tantsiwad kolmekesi, paljad mõgad peas, prundi ümber põlulikke ringutust, kolawad mõgad ta pea kohal, kui talle muu pähe pannakse, ja kolawad nendega ristilüliti iga ühe kohta, kuni ta läbi läbi.

Eesti keelel on selge ja imekõnneis kõla, sest ee-see-gega kõik sõnad kas täishäälkuga ehk l, x, t-ga lõpewad. Ta on rühne nii hollade kallistamis-sõnade poolt, et siin maui sõlased aedil tihti tarwitawad, kui nad iseenesisõnast ülesmüdata tahawad, — misama riknaga ka kulefamate, kangemate sõnawastade ja sajawate pool-ist, mille jõledus kokkuna paneb; selles ehk ilmutata ennast enam kui milleski muus see wõrgu jõud, mis veel eestlaste iseloomus warjati on. Wõimsad kõne-kanadusi ilma wõimsate tundeteta olla ei wõi; nad on ainult keha, mida waim enesele ise loob.

Eestlaste salmid on, nagu soomlaste omadik, kaheksa-sümbelised jaotused ja need lastatakse misemati kahes kooris, mille juures üks koor iga weergu kordub, mida wime ettelaulja, Kõneletoetuse on harilikult tähendu-setsa sõnad „kasule“, „kannike“, mille järele palmu-lauijad kassikateks (kaasitajateks) kutsutakse. — Ma arwan, ma ei wõi oma kirjeldust muusamineis lõpetada, kui palumailuuga, mida Herder oma rahwalaulude kogas nii kenasti ümberpannad on ja mis Eesti hulle iseloo-must nii kohase kujutuse annab.

Ehi ennast, arutakene!
Ehi ennast heimelega,

Mis kard ema ehtiswad.
Pane palu paelajadid,
Mis on ema enne laudis:
Päle pane mure parda,
Oma em hada gasia.
Istu ema istmele,
Kõnda ema radadessa!
Wõrgu, walge wõljas juus!
Kõlika, kuli ja kerkib juus:
Saamid sõitwad sõinaga,
Tõrred tantsu juhi kõrwel. —
Ära nuta, neikene:
Nunad, neiu, mõrja-ehites,
Nunad terve eluaja.

VII.

Liiwlaste.

Wanemad põhja ajaloo-kirjutajad ütawad meile, peate eestlast ja liiwlast, need ühest kolmandamast rahwast Liiwimaal, kuurlastest, kes kõigi tundemärkide järele misama Soome soost oli ja keda nimetatud kirjanikud ikka hooldega LAU semgallidest lahustawad. Kuhu see rahwas jäänud on, selget ei leia meie kusaigil selgeid jälgi; arwetawasti sulis ta liiwlasega kokku ja Angeri rannast elanikud on tema jäinud. On loogu nii, kü ei wõi suurt wahet teha ja liiwlaste wahel olnud olla, sest nende mõlemi rahwarisme. Eesti kodumurre on täiesti ühtlase. Ma kõneles selle pärast ainult wiimastest.

Kahjuks on meil ka nende kohta ainult õige wähe teateid. Nende pirkonnas astuswad sakslased esituka maale ja need astuswad kristlikute lõhkujate esimese haastamise ohwriks. Wõrised wõtlased wahaduse eest ära-awad suurema jao selle rahwa poegadeist maha, ja kui ta wiimaks allahetis, wõtlawad teda ta rõhujad nii agarasti abitsa teiste rahwaste allakannumise, et, kui waguamud ajad tulwad, ta juba peaaegu täiesti häwitatud oli.

Sõja puhul rahvapärimusteks nagu ei oleud, järelevald rahvajal aga olivad lihtsased juba nii lihtsusetaks saanud, et neid sellest saadik mõllegi iseenesest tähelepanemise väärtuseks enam ei peetud.

Kui nimele ühesarnasuse kõigest mõllegi järeledata tohib, siis on see rahvas õige vana; ta nimis vabemalt on vana, kui praeguste eestlaste omad. Juba Põhjus jutustab, et Skandinaviast tulnud hellevenelased elanud, arvu poolest suur rahvas, kelle päralt süla kelle oliwad. Klaudius Ptolemäus nimetab nende elupaika veeliigsealt. „Phryeniide ja gootide vahel, seletab ta, elavad Ievunid (Greeks keeles: Iouanoi). Pharemid on põlvkonnast soomlased ja gootid Tacitusel Preisi guttunud lihtlaste sellisest asupaik oli siis sealsamas, kus sakslased nad veel elustajisivad.

Juba vanasti pärast seda, mitak neid misid ühtlaine Apardus nõrgestanud olivat, vast põhjustatud kirjanikud räägivad nendest peaaegu alati ainult mõnda-minnes. Adam Brechtline ei lannu mõnest sõnagi, ehk ta kõll palju eestlastest ja kuurlastest räägib. Saxo nimetab neid ainult Rootsi sõjaseltsimeestena suures lahingus, milles Sköndener rüütelate ja gootide pealikkude daanlast 114, ja Nestor räägib neidest kui Wene mäksuulastest.

Wimaste ülemvalitsus näib kaheteistkümmendast aastastajal nende keskel muidew olnud olevat, sest, nagu me allpool näha saame, kui sakslased Ojakõda linnas elustada, eestisivad, palusivad nad selleks Põltski ümbrist juba. Sel korral elustavad lihtsased Rõu linnas eestlased naatiga post, mis umbes viisteistkümmend pealiskoonat pikk ja kaheksa penikoonat lai oli. Nad toetisid ennast põllutööse, kalapüügist ja mesilastepidamisest, ei näha aga oma saaduste kasulikes tarvitamises koguile jõudnud olivat. Naga üks kromika tõendab, paarisad nad väga imeks, kui sakslased neile waha ost, mida nad senini mahawisunud olivad, liida pakkuisivad.

Nende keel, niisama nagu ka nende walitsuskord olivad eestlaste omadega ühtlased. Ka nende maa oli lihtsustatusele jagatud, mis wanaaasta all seisivad.

Need elustasivad põrsastikkudest ja wallidest piiratud kantsides, mida nad iseenesest järele kallistel wähekindel ülesehitada armastasivad. Nii seisiswad Koiva jõe kaldal Torida, Kabbosole ja Tabari kantsid, Länna jõel, praeguse Lemala kohal, neljas, Salast jõe ääres Sattesele kants, Deina kaldal Ascherade ja Lennewardi kantsid jne. Nimi Torida paistab algselt nimetatud Taara ajuga ehk aiaga üks olevat ja näib, et ka lihtsased, nagu teised soomlasedki, jumala Taarat kumardasivad; mõned teised kumbed aga tunnistawad, et nad ka katalust juba paljugi omandanud olivad. Wähemalt pidi kind wana Preisi kumbe järele walga jumalate-hoia selle üle ajast andma, kas neil preestril Dietrichi ohwerlada tuleks või mitte, ja üks Preisi ajaloo-kirjutan tõendab, et ka needad Krifwet oma wäimulikeis ülemakes lugesivad.

Selle karmuse peale nende ja mõllegi teise selle maa rahwa wahel wõistamata, elusivad nad nendega wahetamata wäenuses ja wesi praegugi püüawad nad neid, kumitawad, nendal olawat maa tõsisel peremehed, ja hoidawad selle eest, et nendega wahetumise ja mehe-astumise teel ühendata. See ei tõiata aga aneti nende kokkusuhamata teistega ja praegu on Kuusimaa ainult wähes wesi 150 perekonda ning Lihumaa kõigist ehk 300 liinge sellest wanaat rahvast järele.

Kolmas raamat.

**Liivimaa ülesleidmine
ja allaheitmine.**

Monste eino.
(Kuulmata lugasi teinon)

Sissejuhatus. Kaheteistkümnendama aastaja kirjeldus.

Pärast seda wõ-walin wiljapende kokkunoopimist põllul, mille toodeid mitte wainad määkjad ei koristanud, waid wihasevad wawakased meiega pühaks tallisivad, pärast seda, kui ma süütanud olen, mis põlised Liwima elanikud wala ja iseseiswate meestena kord oliwad, jõuan ma nende hüwitawa pöörmise koo juurde. Kuid mis wõin ma oma lugelastele öelda? Mis oliwad nad minult küsja? Ei wõi ma sarnasid hinge ühendawaid kirjeldusi teha, mille juures meie, esimese inimeste kohmetuse järele, alikusega enesele meelde tuleb, et meie ka jätmesed oleme, ka siis kõlbisid sarnastele tegudele; ei suuda ma pilkude ette ühtegi sarnast waimustusele kawatset nähtust näha, nagu neid peame iga rahwa ajalugu mõnel õnnelisel ajajärgul ilmutab ja mis, nagu Kalypso saar, meeldatustajad tulemata peotama süütwad ja haledalt igatsema panevad, et ka temale ühes isamaa poeg olla wõiks; ei wõi ma ühtegi seltskondist pilti teha, nagu teda wähest suurepäraste kurjategijate üu silmale näeb, kus ka mõttetark mõnikord silmapilguks armustab, et tal waja on põlastada ja süüte inestada. Peeneplaseel minu kirjeldustes on ehk ta lihtsus ühel pool, öel wõimulikumatus teisel pool; teine, ühtne mehtsus ajaja wõidluses poolharitud, wõrejanulise usuhelustusega ja wihasea ahnusega, Alasti Laokooni, kelle keha tüher jätkeid maad ennast kerikud ja teda lõhestawad, see on Liwima ajaloo mõistuküla.

Kõige wana Liwima ajalugu, nagu nägime, seisib peamegi ainult umbesarwumistest koos, pärastne

ei kirjelda midagi ainsat, kui selle mas rahvaste järkjärgulise kultuurilise arengumise rahvaste vahel. Siiski on tal üks eesmärk, mille poolest ta mõttevõime ajaloosuurile ülesandeks võttes teinud anda, kui nende põlvkirjutajal selleks tarvisid and-aid oleks.

Ta on ühe riigi täielise eluigu, mis omalt kohalt ainuke ilmas oli. Meie mees — peaaegu kõigipoolne was ligiduses — tema lüü tärkawat ja edendawat, meenime: teda ruttu lohutava südamusega oma naabrite peale mõjumat, näime teda oma jõudu varsti välisti terwitaes kranaiskawat, wanaikut wanaewat, lühenwat ja wärewat — siis meelugi oli ta kahepeaga wärdijas, kelle kõige lühem iga juba mõistatus on.

Jultumiste peale Europa laenupoolestes maades Lõunimaal peaaegu miski rõhu ei olnud ja ka põhja maades ei pannud ta püüdnud wõimurõngides toimie, waid andis nendeks mõnikord ainult põhjust. Selle pärast pidasidwad ka teiste riikide ajaloo kirjutajad teda wäewalt pealiskaudse nimetamise wätriliseks. Et siinduused temas nendele ainult lojwalt isiklikusid etel wähepalaks kõlbasidwad, siis oli neil selleks õigus; kuid Lõunimaal ajaloo kirjutaja ei tohi sedasama mõeldupool teiste maade kohta tarwitada. Kõik, mis sin sünnis, selle mas aluseilmine, riigiteadus, mis talle wngil pealepani, tema poliitikalise olemise lühitus wäimaks, kõik oli ainult selle tagajärg, mis ühe aastatahanda jooksul teiste rahwaste juures juhtunud oli, kellel wäewalt ainsu oli tema olemise olemisest. Kui meie selle pärast tahame, et Lõunimaal ajalugu mitte meie silmas hoopis lahus segi ei oleks, mille üksikuid nähtusi meie seletada ei suuda, kui liigseja kõigest arusaama ja teadma peab, mis põhjused need juhtumised, millest talle ains nägitiakse, tekitasidwad ja kuidas need neid juhtumisi mõista tuleb, siis peame enne pilgu Europa ajaloo ja tema aiskorra peale kaalutistkannendimisel aastatajal üritatse heitma.

Rahwad, kes wägwalihäbe walitsuse all seisidwad, illes üks kaudus ajaloo-kirjanik Aiguuga, wõidawad maid ainult oma suundijatele, wahad rahwad iseenestele. Põhja rahwad, kes Ruuna riigi purustasidwad, seisiswad

nii wahadest mrestant koos, et need peawad ainult lahus inimeste mürdu eesilestidwad, mitte aga mõnda ühendatud kogu. Täiesti seipawalik oma wahwa sõdajate trauidese peale julge olla, siis pidi ta ohtra kilega suaki nendega jagama, ja nii alles saawad trauwõidetud maadestad kindlaks sidemeteks wursid ja teata, senini ainult sõdandimistud, ainsate wahel — lühen-üskorra sisseestmise läbi. Üued waaalid walitsesidwad nendele annetatud maadades ainsama kitsendamata wõimul, waga wlist termes riigis, nii teakis päris-riigis Prantsusemaal, Sakamaal ja wäimaks Inglismaal. Igalpool saiwad wamad, põlised rahwad aate, aawtungiwate rahwaste isiklikkudeks orjadeks ja mõlemale wahel oli hakatuse ainsama suur wahu keele ja kombete, kui õiguste poolest. Wäimaks mistasidwad need loikka ja senine rahwaste wahu meelis emast paljake seikuste wahel.

Isiklike wahaduse kausus ei olnud ainuke ja wähest ka koguni mitte kõige suurem õnnetus, mida põhja meeslused lõunamaal rahwastele siwad. Ühes temaga ei läinud mitte ainult suur hulk rikkust ja kunsatõwisi kausti, waid ka suurem jagu nende rahwaste kultuurst. Nagu õigik mõnitud powari, põgumawad trauidwad ja kunsatid Gallias ja Iialias. Konstantinopolisse ja kõik ainsama palwe-õnawili, kõik rahwaste ainsa lühitus ja edendamine oleks ühe ilms wäimema mõjuna ulatawas soo peale siidunud, kui mitte, palu enne kui need wamad rahwajagadused oma meesadest ja jeldandemest laikusidwad, inimesesko kutsuwaim illes poluks wäimiseana hakasid, mis neid peatama panema, hääsakes tegema ja Roma kombetele lühenema pidi kasidewa. See ille oli wäimulik seisus ja see tema mõju on illes neist wäimsest oma dusest, mille waga meie ristiusku ühes meel kantuse heitmis tannistama peame.

Nagu õake mitcharjal tasamahi sirwesdes lühenst kokkuregala, siiskuldawana wäimaga ühe kaljunde alla woolab, siis, jõekest peitudes, kama ja murega wäljaõrseid

1) Ilmselt on, et kui Prantsusemaale eilmine mas Egiptus oli, millel taime-õskorid ja põlwe-õskorid kuni makima pidi.

ja metsast hävitas, loomakarjast ja teraviljad küllastis merde ahutab ja viitaski, kui ta tuhjaks jooksu, ainult surmehääd ja kõhlevilid enne taha jätin, niasama hilis kord jõultast väljajätinud ristluse Ruuma riigi laadest pürides osalt asuajamisel ringi, osalt tegemistega loogipidamis ja võitma võita ja hukkaka siis riigi alusmõistri kõigutamis. Rahuliselt laskiswad teda pagamad hukatusel toimetada; nad olivad lüü mõistlikud selleks, et kinnitama tuda olla. Alles siis, kui ta mõistu ja suurevalimist sünnitas, alles siis, kui ta riigi asuajamisel niisest lahutusda ahvards, kaitsesivad nad talle rõkked teha. Lüh hilja! „Niisugust usku“, ütles Voltaire, „mille üleem võdurõem see oli, et tema põhjendaga alustama kurjategi ja surma sari, ei võidud mõnda ja piinaristade abil hõvetada“. Iga tagakiusamiste ahutast ainult asuajamistustest; need tembelajad lüüsesivad ta kerkidesse, mille raskes vaevaga võideldud kultuuri sõna ja terav riigi võim sai. Kivaid Konstantin andis oma aja hõlusele järele, amsam, sõjaväestatud mõdeja Julian ja tema kummas lugevatsed asjata vastavastaku olivatsis ja sellest ajast peale oli papivaimu võit kindel.

Ta astus teigi sissetungivaste barbaridele vastu, vii oma teadusaste übi nende härmata meeleandituse pürijates ja need kangelased, kus Ruuma riigi võimu raskelõkkumisel olivad, ei astunud tema preestririte kavalusele vastupanna. Iga uus sõjaväe-vaag, mis Irabasse ja Galliasse tõetata, et viimastele ainult uusi orjast, kelle teenistusse-õhni seia saavem oli, mida teoremad nad olivad. Iga uus isovalitsus, kus oma umbrje vana Cäsarite riigi Irabasse pürides ülesseadid, vii mõistmiste vaimulise allatõimise tõrjastaks. Püskopid oskneivad ennast hõimad-õhima seika toppada, nad olivad vaimulikeksilmitaks vaimuga; vägevad riigivalitsused alandasiwad ennast nii kangelis, et nad püidala vaimulise-õhni asuajamisi ja kroomisi Koorma peamunga kkeist vastuvõtmist hõlksisivad - ja hõime, mida vaimulik vaimu enesele õhtas, oli vaimu.

Sellest ajast peale siis sümussivad vaimupäimetus ja tema ritat, paugsimine, võidurõngis kuningasena läbi

Europa, seerine taparist valitsusekõpiles ja preestririte-tembetajateks nende vras. Lõssid, linnad, troomid vajatas nende võiduwankri ratas püriks ja kloomrid kurevalivad mas seest igalpool, kuhu nad omad pügid pöörasiwad. „Uskuge“, hõndiswad preestrid, „üks on kolm: mis surmad on, on elus; mis kaduv, on igavene“. Meie usume“, vastasiwad pimesustel inimesed. „Mina olen Jumal!“ hõndis peamuse Ruuma oma õlemerlase kllas. „Meie kumardame sind“, kkeits talle orjameeslusest Europast vastu. Ta astus üleilmilisi ja maadusi, naeruväärilistest väljamõeldustel ilmasi, et sõimes ilmas inimesi seia tegema panna, mis tema omakaus mõndis. Tõrkis keisrid ja kuningaid läbi, ta jagas oma sahtlust mõnda kimgituseks teravilid sari, kuni ta rahvaid kllidega hirmutas, mis tema oma mõistet naeruväärilised olivad, ja kui, selle peale vastamata, Europa riigid taekmaks, nende viirist enam iseseisvaks ja unavõliliseks saivad, siis astitas ta, ilma kama kaksipidi mõlemata, ühe ilmajoo teise kllale ja sundis kumemad idamaa sõljast haadama ja oma tugevamate pürida- seeriga rammutama.

See oli tema võitma kõige kangem ilmasis ja müid ei võinud pöör tulemata jätta. Kistisjad nõrgestasiwad Europa rikkis; nad tegivad vaimulikkudele mõestel vaimulikkude oma mõde suurendada. need valitsejad Irabemise ajal vastetelasteks jätinud riigid astusivad kõik nende võimuga alla, kuud tagasitulevad sõdijad olivad aga ka teigi hõlga põhjendama seitarvannisi. Palastinas ja Gerekamasi maharajadusad ja sõivad enesega kkeima silmasõitigi ja klongis vaimu-hõlksu-õhni. Prantsusemad ja Saksumad algas peagi kord saajama, kord lausa võitma paavsti ülevalvõiduse vastu: ta lugepidamiste oli peidast olew haur mõnd, mille sõna ta Irab karmetavastuse pöökema hakkas.

Sellel ajajärgil, mille mõduandeks mõitvõis ja mille sõndamused allatõimad on, sest et viirõimene vaimu- las välguse ja pimeduse vahel algas ja hilise vaimuvalgustuse osimeine kait kumama kll, sellel ajajärgil, kus rahvad jällegi, ehk kll seel kurtlikult, paavstliku meele- tums soomise vastu mõitvast kkeist võitma ja vaimu-

liku seisuse allaste nõudmistele wõrsti-õigusi wastustada hakkaswad, mille tagajärjeks oli, et wastaselt poolt palawiku sõdaga wile õiguste nõppumisele wana kaitses ja kaitsewõrsta kaugema sõdumisega wastupanekut hoida katsuti. — Sõdal ajajärgul leiti Liwimaa üle. Ta on seda wõinud, et meie teda wõimeks oleksimeks lihes, wõime õpime.

Esimene pilgu tõmbab waimuliku peamehe järg. Ti bevi kaldas oma poole. „Tema omari“, ütleb Valtair, „oli India ebaajumalate wäime, keda tõukse, kui neid armuandida saada tahetakse“. See küib aga alusti tema lähemate asahite kohta. Kaugemad pidiwad rahul olema, kui ta neid mitte ei löönud, sest tema wõim, nagu iga wõim, mis ekai-ja eelarwaniate pool põhjeneb, oli kättemaksu-käsi. Sarnane, mis seka suuresalad raskusi tõstis, mida laugemal ta toetuspunkt on.

Sellist wõimik, kui Gregor VII., see raudne wõim, juigem kui ial oleks püüdnud, wõrsteide uhkuse pihtuks parustanud ja kroonidega oma pead talitunud oli, katusiwad kõik ta järeltulijad ihust ja hingest sellisema wõimustipule peatama jõuda, mida tema, õiguse pärast, omeli esum kättepõidnud, kui kättemaad oli. Nad temustaswad oma wõimendusele iga ilmselge poole, salwad nende ümme wõime-waimast wõimustest jagu ja pidiwad teisekord kiiski juhetumalele wõimenduse allaandma, kinkiswad kuningriiki ja polnud püüdnud oma wõimendusele ei juhetumad koguni mitte anda, et nendele liherahwa kinkidele liiga tegi ning Eugenius III. oli sunnitud muist pealmanst. See Praetensuudale põgeneb.

Adrian IV., inglase, lastis Brocia Armuiki, kes Rooma kinnase wasta jõulust jällegi teatud asahite wõime andnud oli, ärapiõetada ja kinkis oma eesohile illem-wõimele, Heinrich II-le, lihmne kuningriigi, sest, ütles ta, kõik wõim, mis ristiusku wõime-wõime, laugemad selle läbi parawallia järje ootaks. Paha tulewikku kinkis see lihmne, mis aasta enne tema surma, 1158. aastal, õleküüsi.

* Natuske, Parthale II ja lihmne III

Tema järeltulija, Alexander III., aeti ähe wõime-paawati poolt Roomast ära, kuid see põgeneja kinkis weel wõime-wõime Adriaia mere ning wõime wõime Friedrich Barbarossa oma jalga suudlema ja krahwina Mathilde müdi ktest praadima. Tema ajal astas wist esimene missionaar Liwimaa pinnale, ko nimetas ta aastal 1170 Fulko Viini-ja Eostima piiskopiks ja seatis daamlastele kisse eestlaste wasta sõtta minna. Et ka tema järeltulijad praewi wõime laululintamist nendes nirkades tähtsuseks ei püdnud, tunnistawad muimed dokumendid; kuid alles Cölestin III. lastis ristisõda lihlaste wasta kuulund.

Aastal 1198 astas Innocent III. praewi järjele ja praewi ta esimene töö oli, et ta Praetensuudale ümberkandele alla pani. Ial ei ole ilmselge praewi juigemad wõime ja wõime-wõime wõime lihmne Ta lihmne Hildebrandi allase wõime ja see tähtsuseks, mida see wõime alla katus. Tema oli see, kes Kogastatunopoli praewimise Balduni poolt tema pani ja see Ladina kiriku Greeku järjele wõime, tema lihmne altõlase wõime, seatis lihmne wõime ja lihmne, kinkis lihmne Praetensuudale kinkidele ja wõime ta tagasi, kui Johann enast praewiliku järje wõimeks tunnistas. Ka Liwimaa kinkis ilmus lihmne wõime-wõime tegewast. Ta lastis ristisõda lihmne wõime-wõime edasi jada, seatis lihmne wõime-wõime ja mitu piiskopkonda, kuid ta wõime-wõime aga ka ristiusku ja piiskopkondade mitu ja mitugi korda wõime ristiusku püüdnud mitte rõhuda, weel wahem neid arjades teha.

Innocent suri aastal 1216. Tema kolekange wõime poole wõime-wõime lihmne wõime wõime omeli juba tema ajal esimesel jäljed wõime-wõime poole püüdnud, kui ristiuskade wõime. Umbes aasta aastat pärast esimest ristisõda türklaste wõime oldi juba sunnitud lihmne wõime-wõime lihmne wõime wõime, albiaste wõime wõime, kelle kaitsta Toulouse krahw Raimund selle Raimundi lap-selaps oli, kes kord Palästina oma tegudega nii kinkis oli saanud. Muistest krahw Simon ja lihmne lihmne wõime wõime selle wõime, kuid tema wõime kinkis edasi ja wõime lihmne lihmne lihmne wõime.

Näisamasaguste põlvete tulekut wõis ka ilmalikkude sissearwatesse wõtta. Waimaste wasallide wastik meel ja hõõpsus, millega paawst neid mässale äratas, kui seda nende omaste omakasu-püüe ei teinud, sundiswad wiimaks ülemwalitsesjaid sedasama abinõu nende vastu käsitse wõtma, mida paawst nende eneste vastu tarwisas, s. o. neid sel teel nõrgestada, et nad nende alamaid nende vastu toetasiwad. Prantsusemaal, Inglismaal ja Saksaamaal wõitewad wõrscid peagi ühesiwa jargi selle abinõu tarwisusele, mis oma järelduses rahwaste ja inimeskonn õigustele nii kasutoowaks sai.

Alexander III seletas aastal 1167, lga kristlane pidawat waha olema; weel waras aga juba laotas Ladwig Noor päriswõrsc üna kroonumäades ja kergendas üleüldise pärisõrjadete wabaks ja linnade kodanikkudeks saamise. Linnadele kinkis ta mõttesagused eestwõetused ja andis kõige pealt neile laba teesetawaid õigustlemisid walida, mille juures ta ainult tingimiseks tegi, et nad teie, andeliseo meelkohe peale waatamata, igatahes sõlgete andmisega toetaksiwad. Sedasama tegi Heinrich II, Inglismaal ja ainult selle läbi sai inglise rahwas kogu Magna Charta suurest õigustekirjast, millele Johann Brannaua nõrkuse pärast oma nime allakirjutas ja mis inglise wahulase alusepõhjaks sai. Tema andis ainult põhjust pöranõudeks parimate asjaks. Heinrich III wastas ja alamate seisuse wolinikkude kordakordumiseks krahwi Leicesteri poolt, mida Eduard aastal 1295 kinnitama oli sunnitud.

Kõige enam läks korraldust Saksaamaal waja. Tarkeldatast hulga wasallide keskel, kes iseseiswend olid, mit pea kul nad omale sõjawäe olidwad kogunud, oli see maa igawene waras ja sõdade tallierma ja ta ülemwalitsesja oli palju them üleüldise geolftungimise mõrgitööks, kui üleüldise õhenemise keskpaigaks. Friedrich Poodabe latusas selle pärast omale wastandwõimu wastikute wasallide vastu nende eneste alamate keskel kogu. Ta andis linnadele, mis wähegi omal jalal seista suutsiwad, õiguse linnatlemisid (bürgermeisteris) walida, kra iseseiswalt nende üle walitsesiwad, ja wõis nad nii otsekohe rügi all seismise teele. Speieri linn näitab esimest-

õlmed olewas, mis aastal 1166, oma järelepi wastandwõimlemise peale waatamata, selle eesõiguse sai. Mitmed teised linnad wõtsiwad sellest omale eesmärgi. Iga wõrsc ajutist nõrkust tarwisasiwad tähtsamad paigad tema walitsuskonna piirides oma kasuks ja praagi oli terve Saksaamaa riigilinnade wõrguga kartud. Selle tagajärjeks oli kunstide ja kaupluse õitsemise minck. Nende mõlemate tööharude peale waadati senini ainult kui orjade ameti peale; paganduslised wendid Meklenburis ja Pommernis olidwad peaegu ainukesed komplejad rahwad Saksaamaal. Nüüd aga hakkasiwad warari, isegi Läänemerele, Bremen, Hamburg ja Lübeck needaga wõitlema ja selle wõistluse tagijarg oli ka Liwimaa ülesleilmise. Kaheksakümmend aastat pärast Speieri linnu wabaks kuulutamist seisis juba kardetud Hanns palst, mis isegi põhja wõlgwende walitsesjaid auukartusele sundis. Kuif imelik ja inimese waimule wähe austetegew on see nähtus, et inimesed, kes praegu alles ise waliduse õnnistust maituma olidwad lakanud, Linnatlemis seletasama wabadust wabade rahwaste hirmsamaks maharühumiseks tarwisasiwad.

Põhja maaes olidwad sellel ajajärgul küll juba rohked wäikesed wõrscirügid kuningriikideks kokkulinemad, kuid side, mis neid ühendas, oli weel nii lõrwe, et nad ikka jälle üheslagusedd ühwardasiwad. Põhjamõttelkelt oli kindlaks tehtud, et igas riigis ainult üks kuningas olla tohib, kuif rühkete wõrscisaguwõude hulgas talis isawõts selle aru osaliseks saada, et see kuningas tema soost oleks, ja selle tõttu wõrscitawad neid riikisi ikka weel sagedad kodused sõjad ning igal ülemwalitsesjal tuli oma walitsuse hakatusele wastakuningaid arwata.

Daanimaa, millel sellel ajajärgul Läänimaa kohta kõige enam tihthust on, sai mitme üksiku walitsesja järele aastal 1157 jällegi kolme kuninga, Swendli, Knuti ja Waldemari, wahel ärajootatud; kuid selamaal aastal tappis Sweed Knuti ära, langen aga ise suure lahingus Gritanumäel. Waldemar I, sai sel wiisi Daanimaa ainukeseks walitsesjaks. Tema walitsuse praategewuseks oli Meklenburi ja Pommerni wendide allahisimine. Ta

hääritas nende pealtnäha Arkoosi, stiidis neid ristlasku wastuwõtma ja laskis nendele Lausas Friedrich Panaha. temalt nende krossi laenuks jagada. Ta suri aastal 1183. Ta tark nõuandja, olempiskop Abredon, jhi ta ta poja

Kanut VI. johanajaks, kes keisrile transseerandi wandumata jättis, Holsteinimaale peanagu teraselt enesallahutis ja aastal 1196 sõjajärgu Rootsimaaile eneswõitis.

Aastal 1202 hakkas ta wend Woldemar II. waim waga. Tema laienas Kanuti wõitude ringi, kindlustas wõidetud maad ja mõlgis aldasat oga isorandis Läärimaal, kus tema mõju wistati pragi ainsuseks ja otsustandjaks saanud okks, kui teha mitte, keset tema hülgawate eitewõtete wõulu, Schönerini krahw. Godeise pealtungimise põhul wangi wõnnud paksiks. Oma koloniasuse wangipõlwe jookul jhi ta prasegu kõigist wõidetud maadest ilma, ja kui ta aastal 1227 lahingu Burnhövede juures kaotanud oli, jättis ta tagasiwõidu lootuse sunnema jao kolm nendest hoopis maha, põhundas sellest ajast peale oma elu ainult hooldele oma riigi sisenise elu eest ja sai tema seadusandjaks. Jätteman elanikud saiwad temalt oma loobugi, oma Rootsimaa wasallidele oli ta aga juba waremalt rõõmloigused andnud. Ta suri aastal 1241.

Noorimaast, millel miski mõju Liwimaa peale ei olnud, lähen ma waidides mõnda, niisama ka Rootsimaaast, mis ainult paar lähedast ja õnnetumat sõjakõiku sinna etere õitis.

Tahame on meile Wenemaa, mitte oma selleaegse wõimu ehk oma elanikelede hariduse poolast, waid selle ligidase ühenduse tõttu, milles ta oma maksulaste lätlaste, hiinlaste ja eestlastega seisis. Me aegime teises rannabes, kuidas seda rüki aastal 862 allaawid, soomlaste ja normannlaste astusiwad. Tema üle walitsusiwad suuwõltsid; neid oli männikud kaks, wabest aga ka kolm, kuid ka igal üksikül linnal oli oma wärsi. Wladimir Suur ühendas terve riigi ja pani temas aastal 988 Grewka uue maksa, mis ta wananema Olga

asjata teha oli kutsunud. Tema jagas riigi uuesti oma kaheteistkümmet poja wahel ära ja nii langus see jällegi oma endisesse korratusesse tagasi, milles ta siis wõinud oli, kui sakslased Liwimaaile tollamad, ja mis tema wõimuse wimaks tatarlaste lõhjakas ehitamisajaks tegi. Wabemate, suuwõimast all seiswate walitsuste hulgast, kes Liwimaa allalasteleis põhul allastusiwad, tuleb Polotski, Pihkwa ja Nowgorodi wärsas nimetada. Nende tegewusega saame pra tuttawaks.

II.

Liwimaa üleseldmine.

Peasegu keset Läänemert asus kaheteistkümmendal aastajal omal auujärjel selle maa kuningasmaa, rükas Wisby linn, mida õigusaga põhja Wenedignuks kutsuti. Siia tõiwad daanlased ja preislased, rootslased ja wendid Meklenburist, begi flannandlased ja britid oma põllutug toodet ja kunstisunuse sünitustest ja wahetasiwad nad üksteise wastsu ringi. Wisby nõuited läksiwad Nowgorodi kodanikud, mis ainsamagune wabarilik oli, naga seegi linn, maad mõnda alla kuni Dneprini ja siis selle jõe laenel kuni Mustamereni, et Europa ja Asia ühnapoolsele maamerkale waga linneni järele kaldale kokkukanda, kuni Ojansa agurad pojad teda Ladoga järwe ja Wulhowi jõe kaudu arastoma tõisiwad. Ka Eesti ja Soomemaa rannal litiisiwad wabest need wirgad kauplused seuberil metsakudel elanikkudel sõberlikult kaks, kui ka seal lagedal merel üht kasheldud waga pärast nendewasutaga wõeldida tuli; ainult Riia lühes ei olnud nad weel niisegi kauplusekobsa leidnud.

Kui kauplemine ja kunstisunus Saksumaal edeneva hakkasiwad, ei tundnud ka põhja sakslased hakatwel parimat ladupaika ka Hambert kaupmehed saansiwad, naga Adam Breventine teatab, oma kaubad maad mooda Jälmisse, Bremenil omad Labekki, et neid seal laewadel Wisbysse edasiniimetada. Praagi aga hakkasiwad nad

tab, et tal isegi wabrus ja selge pea ei püandud. Niisama aga ka mitte munga salakawalus ja see seisu-
ubikus, mis just wanasel meesest kõige paendumatus
ja kardetawam on.

Ei ole kindlaks tehtud, kas see aastal 1176. waa-
ltes 1184. oli, mil Meinhard, pärast seda kui ta Bremeni
ülemniskõrgelt selleks luba oli saanud, Saksa krahmori-
tega Liivimaale teele läks. Wististi pidi hakata sel ta
peameetiks ainult sakslaste hingede eest hoolitsendina
olema, kuid wasttigi palus ta Polarki wõralt Wladimi-
rit, kelle maksamata liiwlastele olid, luba Üksküla
kõlas kirikut ehitada ja paganaid ristiusku pöördet
tehtä. Wenelased olidwad kaugele igast mõnest ise oma
usku laialikantada: kutsuda ja nad ei tundnud wististi ei
õhtuma — kõrgi põhjusmõtet, mille tõttu lga tema pool-
hoidija parawalt alamsaks sei. Wladimir ei andnud selle-
pärast mitte ainult pafitud luba, waid saatis krahmori
weel kingitud kiriku ehituseks, mis temal Liivimaa
kõnest aruandema pidi.

Meinhard ei osanud lohase rahwa keelt ja waa-
walt suutis ta teda igasug. üli selgriks õppida, et oma
kõneosawusega paendumata metsalini oma isaisade usku
tõe meele mahajätma sundida, kuid seia põlnud õige-
pärast selleks, mis sel ajal paganate pöördiseks nimet-
ati, wõigagi tarwiski. Katoliku jumalateenistus oma tore-
duse ja pühadusega pühustab weel niidiki nii salme mas
rahwad, kuidas oleks siis see nukumäng, kui kirik juba
kord olnus oli. Liiw metsalistegi peale mõjuta jada wõi-
nud! Et temax takistanud oia wõtta tehtäsi ehk ei austa-
tud wõraltsega nagu wõnnastatud saada, laskiswad
peagi mõned nendest eestist meelitada nii tähtsusetu
talitust, nagu weega kastrime nende silmas olema pidi,
enest kullal tõime paana lasta ja sellest pflugast peale
— nimetati neid kristlasteks. Üks aastarnamatu-kirjutaja
on meile nende kahe õnnetuma nimed, kus esmalt munga
pünderaetuse satustiswad, allaöödnud: need olidwad
Ülo ja Wiitso. Juhtumise tegi Meinhardile wõimalikuks
oma kiriku mõju peagi weel tähtsamal mõndul laia-
dada.

Leedulased nimelt tungiswad järsku liiwlaste maa-
le, riisusidwad ja lastasidwad ta paljaks. Meinhard,
Üksküla elanikkude wõimtas, asja salumahi mees
warju lüürama, tungis sealt hõikeselt ja ootamata kaja
tagasipöördumise wõimlaste kullale ja wõttis nendest
kõik riisutud saagi jälle ära. Niisugune tegu pidi mui-
dugi austaist ja armastust tema wastu arutama, mida
ta kõhe missioonari järjekindlusega oma kasuks tarwisas.
Ta tegi Üksküla elanikkudele *) selgriks, kui kardetaw
see on lagedas paigas elada, ja lubas nendele kindla
loost õnnestada, kui nad — kristlasteks saada wõtsin-
wad. Selle hanna eest tugewas kindlust saada niisat
wiimaste meelst õige odaw kaup olewat ja nad õnnud
kaasmelega nõms. Meinhard laskis Ojunaalt müüriasep-
pasi ja kivilraijajaid tulla, kindluses — sakslaste am-
paika ja seadis temas paterellid ehk masinad üles, mis
määratunaid kiwa ja palkisi pildesidwad. Kõll wõttis
ta kokatusele ainult wiendama jao loosit oma kätte ja
lühes ka liiwlastel loost pürides saada, kuid ilka suu-
miks kasnaw Saksaosalt juardetulewate sealtmeeste
arw pidi tege peagi terve kindluse täieliselt pare-
meheks tegema. See asjalugu ja need nouded, mida ta
liiwlastelt saanud tootuse peale ristiusku wastuwõtta
põhjendad, mõjusidwad wiimaste peale nii, et nad omast
hüümisest taganesiswad, nii pea kus loost walmis oli.

Kuuhjutud sellest loosit kajasiwad wasti läbi Kuura-
ja Sengallimaa, ja õigusaga oma wahaduse pärast mures
olies, tähtas üks sengallide salk tema warawate ette, et
kanst tema kõrgelt seisupaigalt kõitega jõkke wedada;
kuid moeligi ajas müüride kõwadus selle kaise arja
ja tleppandul kiwistikamise masinad kihutasiwad peale-
tormisjad suure kaotusega tagasi.

See wõit waenlaste üle alhwateles ühte teist Liwi
suguharu, Holme rünnikka, niusamusest lepingut Mein-
hardiga tegema. Ka nendele õhtas ta nende tootuse

*) Alustis nendele, see kindlusele stenimis olidwad juba kuu-
sid, mis püripaale sakslastelt suure wõnnamata nõudisid.

peale, et nad tulewikus ristiusu wastuwõetawad, lüsi diis, kuid ka nemad tagasiwõetud oma luhamisest, nri pea kui kaits walmis oli, ja kes juha ristitud oli, arwas pühaltiku supeluse läbi jões enast toirupandud kristlikust weega kastmisesu puhastada wõiwat.

Nende koolide ehituse puhul teatas Meinhard oma diemale, Bremen'i olempiskopi Hartwigile, oma wõwastegemise tagajärjest. Hartwig ruttas seda tagajärge kindlustama, ta nimetas Meinhardi Üksküla piiskopaks ja laskis paawsti uue piiskopkonna oma oleuidie hingekärja hulkale olewõtta. Need sammud näitawad sellesel põljal niisama suurewõrreliisid, kui wõrpiisla tehud olewat: kuid nad ei olnud seda kangeliki, küll aga nõkohused ja dekasalad, ehk küll piiskop mitte waga kardetaw et paistnud olewat, kes oma nõndanimetatud alamate meeli weel ristimise poole ei olnud pöörida suutnud, kes neid selleks aruasts katsus ja kes peale ohe wõimadiku kahest mitte weel päris walmis loonist midagi muid omaks nimetada ei wõinud. Liiwlastel isiranis ei olnud midagi wõhemaasi sinu sellest, et see lahke wamake, kes nii usaldatawalt nende keskel umbrhultus ja seudelt suud midagi ei nõndnud, kui luhu neid weega kaista tahtis, et wõsamsa wamake selles ajast saadik wõljamaal iguube silmas nende maawälisaja oli ja et naabrimaad oma kolmeks pidasiwad teda sellena toetada. Deaklased, rootslased ja ojsmaalased, kes mungast Meinhardist midagi ei hoolinud, astusiwad peagi piiskopi wast wõitlusele ning isiranis sakslased arwasiwad selles ajast peale eneset õiguse olewat Liiwimaal, keegi tema päriselanikkude tühmist wastu, astuma jätta. Paniswad need wastu, siis oliwad nad terve ristikungudise silmas mässajad ja õhinaga riputati meeki wõõle, et neid seakaulma sundida.

Nii suur tahtsus oli seljel ainast sammal. Meinhard näib nut seakorda kõige pealt selleks tarnitud olewat, et Ükskülas domkapituli, domherrade kogukonda, asutada, wõhemaalt illes temal kõige peagi hulga waimulikku abilisi Liiwimaale abwateleada. Ta astus nad kõikidesse liiwlaste maakondadesse laiali, kus nad eba õllepõidamiseks iguüks põllutiki saiwad, seda nad

aga ise harima pidiwad. Kõige agaramat tegewust nende hulgas ilmutas üks Cisterciens'orde munk, nistega Dietrich, kes Toroidas elas. See mees saatis liiwlaste juures sõda aumöö, kes selle pühalik-saladuslise olemise abil, mille kaustu silmakirja-treunid harilikult mõjuda oskawad, wõi ka oma salaste Jumala nuhtluse kuulutamise tõttu, ja ta oskas seda isku tuhiasi oma kasuks kasutada. Küll wõeti nõuka teda surema, kus liiwlaste põhul paha lõkust anda nõndasiwad ja ainult tema wäljal loetakas wili seisis, ehk kui ohe tema karistuse-jutlase järele kunwarjatamise juhtus, kuid õwriholuse otus oli tema poolt ning pea pärast seda läks tal korda õige tahts saagi oma wõrku wõdada.

Üks Toroida kihelkonna wõnem, wist seestama Kaupo, kellest pärastpoole läbi jutta on, jai nimelt haigeks, keetus ta oma juurde ja nõudis temalt seda, mis liisid mõlad alati õllesiwad korda saata wõiwat, nimelt terweks tegemist. Dietrich ei olnud ei nõid ega urt, aga ta oli kawal petja. Ta laskis haige mõtma anda, et ta terweks saades ristiusku wastuwõtta lahak, stegis omõropau kogutud metarõhud kähles ja astis teda selle segiga. Juhumise kumbel sai Kaupo terweks ja oli sellest ajast peale kõige agaram paawstiwõimu poolehoidja ja tema laialilõutaja. — Keegi teine haige, kes enast ristida laskis, sai munga nõakordise peale wõtamata ka, kuid illes mees hiljuti seutur hulgast oli kohe nii katepärast oma lahke õhiga, et ta kinnitas, ta olewat oma silmaga näinud, kuidas inglid lahkuust hinge saawa poole kaustasiwad.

Saksa sõsterindajate rohke arv, nende ussak õllestumine, wõib olla ka Meinhardi enne enam käskiwaks muutunud olek tegiwad liiwlaste wõimad rahumaks ja sunnisiwad neid tema ja tema seltsimeestega waenulisele umberkõhima. Nad ajasiwad arja wõ kangele, et piiskop nõuka wõõts ise wõljamaal oma arwatwate õigustele toetust otsida. Seda aga karistawad liiwlastad ja katusiwad teda palwete ja meelitusaga seda plaani mahajätsa sundida, ka arwas ta wõimaks isegi paremaks paigale jätta ja oma õllediste kaustu kaitsemist

koju tagasi pöördumise kaupa seesse hoolde jätta. Parast nende krahviti nimetas ta pööras, mil rahwas tema juurde kukkumalema pidi, kuni hülased, kellel mõni polnud, et võeramaalase, keda nad vabatahtlikult enese keskele vallisid, selle läbi valitses-õigused nende maa, naeralvad kätte üle ja jäiwad tulemata.

Nüüd kutsus Meinhard ennast salamähti Ojamaa laevadeni, mis Eesti rannas viisid. Läbi peetada, ja kui see tal ei õnnestunud, saatis ta oma meestele Dietrichi peestrikuus ja pühinestud werga teile, nagu läheks ta mõne haigale armulauda andma. Dietrich peasis laevale, purjetas mõhema ja ägas peagi terve põhjamaa kihama. Ta läis kuguni Reemaa, palus paaristult Liwima kirikule tootust ning Cölestin oli kätte walmis ristisõja kutsud Westphali, Saksa- ja Šaani maaleste saatma.

Läbi ajaloo-kirjutaja Hendrika teodete juure läis aastal 1196 Rootsi pealik Birger Joel I. suure laewastikuga piiskupile appi, kuid tual oli watsu ja sundis teda Eesti rannal sinale minema, kus ta mõni päew ümberkaudset maad ritsus ja siis tagasi pööras.

Nagu Daani ajaloo-kirjutajad jutustawad, tegi Daani kuningas Kanut VI. seitsmendil aastal niisamasuguse kätte, kuid ka tema jõudis ainult Eestimale ja pööras jälle tagasi, wõib olla pärast seda kui ta selle Daani kanti ülesritanud oli, mis aastal 1218 Tallinna kindlusesse moodeti.

Tähtsam oli ahi, mida Meinhardile Oja- ja Saksa maad walmistati. Eene aga kui alisalgale paigale jõuda wõisid, tuli haigus ja nõbus elatunud piiskupi summa woodisse. Ta kogus kõik ristid hülased enese ümber kokku ja pani nendele kinnama ette, kas nad omale uut piiskoppi sooviwad. Ning nemad, keda tema ikka meeltanud, kelle talisid ta siati teendand oli, wõltasiwad: „nad tahawad omale teist isa saada“. Liigutaw pimestus, mis neid isiklikule olemise ja seiwuse wabel wahet teha ei lasknud? Nad siiwad omale rõhja, kas wõeramaalase: teel neile seda nõudma hakkas, mis Meinhard lipitses kättesaata oskand oli.

Meinhard sõi aastal 1196 ja kirikus, mida ta Tüskelas ise oli ehitanud, saiwad selle mehe huld hauda pandud, kelle elamus olek kolme rahvale nende tulewase saatuse kindlaks mõttas. Wiskümmend aastat ehk oli ta kloostri tundesuses kinnistunud, ilma et tal aimu oleks olnud, mis tähtjas osa temal veel ees oli. Ta pidi wanaks raugaks saama, enne kui ta kütse kelli oli seda osa oma peale wõtna. Wistati suri ta hing ülendawa teelisele, et ta ühildawõttelise, püha teekonna lõpetanud on, ilmekumlik aga — wastab tema peale kui häwitusriika langewa lähe peale, mis teewas ilms, et häda ja wõltsust teiwat rahwapiõewedele teua.

— Kui meie oma tegude tagajärge nende wõltsuse mädapruks wõtame, kes wõib siis julge olla, et ka kõige ausam ettewõte: tema poolt teda mitte ligawesti kurjategijaks ei teheldaks? Kristus wõeldes püha wihaaga oma rahwa, oma ajajärge hukkamiseks watsu, ta katsub parandust luua. Tema püha agaruse tagajärg on kaks aastatuhandit täis põledust, waimulikud wõimused, maguandad, ristisõjad, intolantsion jne. Ias Csaas wõitles ühe ilmajaga elanikkude elamise õiguse eest teie ilmajoo elanikkude juures. Tema nimesarmastus teeb seda, et kolmas ilmajago halastamata metsikult wõitl inimestest laepalaks tehakse. Surelikud, misugune tegu wõib teile ise pooltest õigust anda tulewase soo tänu mõnda? Misuguse tris juures ei tule teil mitte wõitlised, mõeldes, et teie ehk owa järelejäetate nimeta wõitlust walmistate?

IV.

Berthold, teine piiskop.

Roma kirikus tulewiku-loomused Liwimaal olidwad nii kuldad, et Bremen'i õimpiiskop katus ei wõiwatund, wõid wabaks saanud kohale kobe jälle uue mehe ametisse panti. Ta nimetas Bertholdi, the Hannoweri Cisterciumi-kloostri abema Lokkumia, Liwima piiskopiks. Selle mehele aga meeldis elu oma kodukohas nii wiha,

et ta seda kergesti slatise toore rahwa keskel aasamis-
wastu wabehatada ei tahunud ning oma lahedat põlwe tu-
lukes kirikumuinas paremale pidas, kui niisak pagaa-
rare põõramise toid. Ainsult ülempliskopi palwed ja lu-
tudus temale 20 marka lõbedat aastas palga maksta
ahwawesiwad ta wiimaks piiskopkonnast wastuwõtmata.
Juba sellest wõis ette äranäha, mis mees ta oli ja mis
temalt loota wõis, ning ta pärastine teguwis kujutas
teda ka praagi täiel mõedul kui harilikku, priiskawat ja
wõlmuhinallust meheks.

Aastal 1197 tuli ta wiimaks kaupmeestega Liwi-
maale ja asus Ükskülasse paigale. Siin kutsus ta kõik
lõguspeetud liiwilased oma juurde kokku, seletas nendele,
ta olewat ainsult selle pärast tulnud, et nad enesetele teisi
isa aasamisiwad, ja et ta seda olla tahawat, tegi ta nelli-
paki kombel selgeks: ta soosis ja jootis neid terehasti-
kuni tagawara juttuks. Liiwilastel ei olnud sarnase wasta-
wõtmise wasta midagi, kuid nad oliwad siiski liaks
mõeldakud, et oma priinut ühenassa kõhutamis eest kates
arwanda. Kui ta selle pärast käskima ja maksusi nõud-
ma hakkas, heitsiwad nad temale ette, ta olewat ainsult
wastuse parast nende juurde tulnud, ja kui ta õige pildu
Holme ligidal aasnuwaks pühittema liks, pidasiwad nad
koguist nõu, kas teda mahulada, arapõletada wõi upu-
tada. Ta walisas nad aga ise warwast lõguspeu-
kalla kuuu oma paid morda, põgenes laewale ja põneis
Olama kaudu Saksumaa kaudu.

Seal kirjeldas ta Liwimaale olusi sarnasel kujul, et
jaarest Coleslin, ehk vähemalt Bremenil ülempliskop,
tarwiliseks arwasiwad liiwilaste wastu riisistada kuulutada,
niiest eawõimuse: kõiki pazziu lepitada. Berthold ise
rändas selle sihiga põhja Saksumaal õhes mannurgast
teise ja juba järgmisel lewasel wõis ta kaunis tugewa
sõjawangu Liwimaale tagasi tulla. Selle pärast siis, et
üks saksumaal meesk oma lobistamisega paari hollikest
riisimisele meelitand ole, arwati omal juba õigust ole-
wat tema järelelelele wangiwallaga seda nõuda, mida tema
enesele ainsult beest sõdamest lühui, ning õhte maad kõrbeks
muuta, mis saksumis kullutisena lõhkesti wastuwõtmud oli.

Berthold tuli Holme äärelõssi juures wale ja wõitis

ta oma alla; see on tunnistuseks, et õelkawal Meichard
need kindlused, mille ülesõhituse eest ta liiwilastel riisi-
wu wastuwõtmist nõudis, tõe poolest omama mees-
kätte oli andanud toimetada. — Siit saatis Berthold ma-
diku kokkukogumisel liiwilaste juurde ja patsi nendelt se-
letust, kas nad osu wastuwõtmata, a. a. tema orjades
sada taluwa wõi mitte. Meichard wastasiwad nad: ei!
ja Berthold ausas oma eawõimajajaga sinna palga lae-
ruse, kas pärastpoole Riia linu ülesõhitati.

Sellest oli mis audekale, milleks riisimise pühimist
tarwisati, sest äraheidetud ja liiwilastel pidi seige olema.
Misaugust õnnistust selle petis isa õieü walmistas.
Ühelmeelil kogusiwad nad selle parast kõik kokku, asu-
siwad saksumes laugi wastu paigale ja paniswad nüüd
omalt poolt Bertholdile küsimuse ette: mikspärast olewat
ta sõjawang nende maale tulnud? Ainsult pimestand
paawastimeeluse wõib õenduda, et tema wastus: „selle-
pärast, et nad usut taganenud olewat“, mitte hoopis
arutu ei olnud. Liiwilased wastasiwad misassa leplisalt,
kui sõideti: „Oled sa uue priinut tulnud, siis meid oma
sõjawangi kuuu ja asu rahaltiselt oma lossi ehitu. Nen-
delt, kes sinu uue wastuwõtsiwad, wõid sa tein pidamist
nõuda; kõiki teisi sumi sõnadega oma asu: muuta,
mitte teadkidega.“ Kes oli siin õnnislikum? riisilased
wõi salwitud mees, kes neid ändsaka tegema tuli?

Berthold nõudis panisi nende rahumeeluse
tunustuseks, õigusega aga ei andnud liiwilased neid te-
male: aus enesete maal, kes neil õndil enamine õigas
oli seda wõimastel sisetungijatel nõuda. Nad wõhata-
siwad käsklusega ainsult odasi raha täheks.

Kahjuks ei kestnud see raha küü. Mõned saksum-
sed, kes karjamaad oma hobustele oasiwad ja seal juu-
res, wõib olla, paruselnikude waga rööwisiwad ehk
wigastasiwad, löndi maha. Täis wõla selle üle saatis
Berthold raha-õndad tagasi ja 24-mal juulil 1198 sõgis
enamine liiwilaste lahing, esimene lahing koda ja kande
est juttumud rõdoliwle wastu, kes kuuget kordasaadetud
häbitnisi sinu asu were sees mahakoputadasmõle-
siwad.

Julgelt ja meeliku sõjajärgsena meenutavad liivlased sakslaste kallale. Kuid ootä alasti, nagu nad olivad, ei saanud nad raudsõjandis rõõveliste vastupanu. Nad olid põgenema ja kureta, nagu inimene kaitsesid selle lahingu üle mehise, ainsa rahva saatuse kohta lüheda lõputuse tegevast! — Siiski aga ei jäänud ka selle verewalamise peastõdline auhõlmatu. Berthold võitles ise õhes. Ta hõlmas lüks peruke ja kandis oma otse põgenemise kaskide. Oks liivlase, imoni, lör ta maha ja kas suudis selle asja õiglas, mille ootä nad võitlesid ja mille koda nad võidid alustasid, seda meelikut vähendunud loodusarimise sõdametsa valandada? — teised kiskusid hingeta, keha vabastel ükkideks.

Sakslased kaotasid oma eestrodaja, kuid nad jäid siiski võitjateks, ja tule ja mõrgaga laustasid nad nööd terveid maad, põletasid urtsikuid ja orasid ning upisid maha igatse, keda nad kättesaavad. See sundis liivlasi viimaks allaandma. Mitmed nendest laskusid eneste kallal ristimise kambe tolm panna, mis nende silmas näisama meelele oli, kui, voh olla, selleargeste kristlaste eneste silmus, olivad mõus pööstris oma kambeselle ja maadandalest elama asuda laskma, mõtsasid esimese makuma nende iga adra pealt üle mõda vilja ülepõlumisest anda viing pidivad koguni alluga leppima, et kojumisevad valitud nende poolt saadikud ühesvõtsasid, kes nendele ant piiskoppi paluma pidivad.

Sõja põhjuseks oli, nagu nägime, kuulutamise õigkõus ning rahetõngimised olivad vatahe rahvale ära kurnatustata valjud! — Kas tohib siis liivlastele seda palata panna, kui nad esimest viimastest kinnitustasid, et vanaast rahalepingut murdi? Vanaast oliwad Saksa sõdijad kun aaga aea, kui nad pööpõden iga kausi katki jätasid ja otuseks tegivad iga mõda, kes teatud aja jooksul Liivimaal ei lühis, surmaga nüheda. See sundis uusi peretõulnud mitsõnast Saksaade põgenema ja rõõmsalt saatasid liivlased selle jama parveksse pool nikerdatud pes tagant pöö-

le, mille nad kausil metsas leidõvad ja vaksaste ja malaks pedasid. Ainult mõned kaupmehed ja mungad, kes juba Meinhardi ajal Liivimaale olivad tulnud, saidvad maksu eest luba käemaks made jätta.

V.

Kolmandama piiskopi Alberti iseloom.

Wõttad võrretest olivad liivlased sel viisil lahti saanud ja arvasidvad nööd tege, et iga hõdooht sõja taga on, kuid, kuna nad rõõmelundis mõtsasid, taoti neke teisel katkemata kütend, liõmpiskop Hartwig andis wahaku saanud piiskopkõus oma sugulase Bremen domberra Albert von Apeidernile ja selle kobotawa mehe juhatusel hakkas allarõhumise töö nii kindlat, korraldatud katku kõma, et iga vastupanek asjata oli.

Albert on üks neist meestest, keda waadeldes meie öieti ei tea, kas meie nende walmusnõne ees auukatust tundma wõi põlastas selle poole allaastama peame, kuidas nad neid andeid tarwitasid, ning kelle walmu- wõle, näisama kui ka õelumelõuse poole suurem jagu inimasi ühtlasi siinul madalalt põrumpinnalt tuma imetõsega alt õlesse waatah. Wististi poleks temal ilgeli korda läinud wõta kättesaada, mis Meinhard kewahõuga, liõtsasest tõine pani, ehk seda waimustat äratada, millega Bertholdi suris Saksaamad ja kõiki põhjamaid täitls, kuid, nagu Archimedesid, läks temal siinul just seda seisukohta tarwis, et maailma kõigutada.

Kaugel sellest, et enast, nagu Meinhard, palja hea õnn peale saatuse woogõdeste kuskada ja siinul iga wähehaa tuju õksitult maast õiesnooppida, waimistas ta, wõel enne kui ta Liivimaa pinnale astus, pliani, mida ta oma tervele eluajal wanumata silmas pidas ja mille ta wiimse wiimaks kui kindel mees, kes ise oma õnn sopp olla suudab, ka täide saatis. Kaugel sellest, et, nagu Berthold, enesele kindakorraks kirkumõisa Saksaamal alles- jätta, tegi ta, nii peakul ta piiskoppi ameti wastuwõtmise oli, oma ainsaks elu-õiesandeks selles ametis oma seis-

paika kindlustada, ja ehk ta küll oma koha Bremenis domkapituulis maha ei jätanud, sest et temale seda pakuti, siiski ruttas ta esimesel parajal pilka tarvitama, et enamat hoopis emakiriku mõju alt vabastada. Meishard oli ette kui plaadi valmistanud ja Bertholdi surin head ära ühestaunud, selleks taredaka, uhkeriks loomaks aga, mis Lühwimaa üheskerkima pandi, lõi Alberti kõrge teenusega waim nõuhoi plaani, kui ka kõik materjalid. Aga samu, mida ta astus, märgiti teda kui kõikumata, kui stabiilset meest, keda miski tema kindl ettearvetaud sihtist kõrwale ei suutnud, kes üldgi parajast pilku tarvitamata ei jätanud ja isegi kõlge tabaramat asjaolu omale tulusaks teha oskas.

Tema hinge peakeriks oli wõimuhimu. Selle kirjatõlmiseks ei loobunud ta wäga nõrkimise, armuta wadjuse ja igatsuse salakawahuse eest tagasi; ja kui tema kawal poliitika teha wõiel oma teguwilisi pehendamata mõeltes, siis sõndis see ainult selle sihiga, et biinikord seda julgimine oma sammusi endist talu mõõda juhtida. Kus ta kitskida wõis, seal püüdnud ta oma wõimu kõlge lairumata püüdnud, ja kus ta taganemissuunitud oli, seal tegi ta seda nii osawasti, et tema tulewase edasitungimine seda wastupanemataks sai.

Tahtmata inimestust kiratib tema tegowus. Want tema aldnusse, mida ta tarwitas, siis tunnepe talgastust, jahmatama lüües, kui me ta sihtil alles püües. Selle suure, selle inestamise wäetluse Alberti siht oli wäha rahwaste kätawamine ja see kõlge suurem mees, keda minu loomus, wõib olla, talus nägi, oli tema hirmususe hokkaja.

VI.

Alberti walitsuse algus.

Mitte liiwlaste ristiusku pöörmise ei olnud Alberti pea-eramärgiks, tal oli hoopis teine siht: ta tahis riiki asutada ja kitsendamata wõimuga wäetluse selle riigi üle

walitsada. Altpool suurem mõta, kui hästi see tal korda läks.

Juba tema esimesed sammud kuulustatiwad seda kindlat, targa pühitult kõnnakut ette, mida ta kõlmas hakkas. Ta sai 1198 ametisse nimetatud ja weel sel ajal aastal purjetas ta pattude andeksandamise kirjaga, milta paawst juba Bertholdile andnud oli. Ojumeale, kus ta wõitaja mehele selle lohutawa punase ristil duna kõlge kinnitas, mis õhe terwe nastasaja jooksl juba Palastinat wõrrega kaetis. Kuid ta ei olnud mitte, nagu tema eellilij, sellega üksi rahel, et tal sõjawangi oli, ta oosis omale lin lepingu-osalisi ja liks selle sihiga Daaniamale. See riik seisis sel ajal just oma hiiglane kõlge kõrgemal tipul. Pärast Waldemar I-est surma walitsesiwad tema üle kolm kaitsemata suurewaimuist meest: Meislenburi, Pommerni ja Holsteini elandkude allalhetja Kanut VI, tema wend Waldemar, kellele saatuse prool weel suurem kuulus osaks määratud oli, ja nende mõlemate ministev, piskop Absalon, kes juba nende isale niibasti oma isikliku wahwuse, kui oma targameelse poliitika tõttu tahtsaks abimeheks oli olnud. Kõik kolm kinnitasiwad Allenile oma songamat sõprust, andsiwad ta rohketel kingitustega tagasi ja lubasiwad talle igas tiikis abiks olla. * Jõuluse eutras Albert Saksumale ja lüks osakole Magdeburisse. Siin wõitis sel korral keiser Philipp, pärast seda kui ta oma wastukiesel Otto sunnitud oli Godari linna püramist seiska jätta. Albert oskas tema peale sõjapõla, et ta nende enastuse, kes Liiwimaa sõtta läksiwad, siiskama kindla kaitse all seiswaks ja puutumataks tunnema, nagu nendegi wara oli, kes Palastinat wõitsiwad, sest paawst oli ju seletanud, et pattudest lohtusaamiseks üksipulks oli kas põhja- wõi lõunamaal inimesi mahunottida. Ka see samm mõjns kaasa, et ilksa suuremad hiiglad tema tipu alla enast kokkukogusiwad, ja juba järgmisel kewadel wõis ta kühkumuse ja kolme laewaga Drona jõe suht sisserüüa.

Tal lüks seda tugawat sõjawäge tarwis, sest liiwlaste wastuwõtmise oli wäga waculine. Oma Holme saarelinas jõudis ta küll takistamata; kuid teel Oskelasse

tungisidwad liivalaad ta kallele ja ainult wõideides kõrg mõningase kuetuse järele peasta ta sinna hooni, kus Meinhardi aegsed mungad teda rõõmuga ootasiwad. Liivalaad olidwad mõis koiu püewa peale sojariiaada rahgu tegema, kuid enne wõrd kui see aeg otzas oli, wõtsiwad nad saklastel õhe laewa ktest ja põletusiwad ta ära. Munk omalt poolt aga lõi nad sõnamurdumise poolest ära. Kui nad mitu päewa teila Hehmes püraasid olidwad, meelitas ta neid rahu tegema ja katusasende praemhed oma juurde wõetaks. Wõerwalt olidwad nad aga kõik kook, kui ta nad wanggi wõttis ja ennem wabaks ei lasknud, kuni nad temale kolmekümneks penikselt poodiks andsiwad.

Siiski aga sai ta wäga hsti aru, et ta ilalegi oma wõimu laiendamise peale asseelda ei wõinud, kui ta mitte alidõu ei leidnud sakslasi maal kinnipidada. Talusis õlgu-aga anda kõige ennemine linna asutamiseks toime astu wõiwat: selleks wõis ja pühitses ta ilu paiga kaks peniksmuut Düuna jõe suust eemal, selle jõe enne ja õhe teeta katu wahel, mis weel nüüdki laewadele jalgel talwekorteit pakub. Et laewade kõiku sila juhtida, pani ta iguõhe wande alla, kes julges mõne muu umberkaude asutama poole parjunda, ja see keldus oli laewameestele nii tähtjas, et nad õhele eneset hulgast, kes kord julges Musset munda sõnu, et õhel Sengalli laadapaigal käia, wasenlusest kolmetungisiwad ja ta ära tapsiwad.

Nende toimetuste puhul oli asiarandamise tähtsarg tās saanud ja riisistõidat walestasitiwad ennast kojusisekule ette. Albert, kes enne ilma nendeta wäga wõimeta tundis olewat, tarwitas seda juhtumist ja läks neid sautma, et ise Saksamaal tulewaastase sõjakõige toimepäämiseks saatusel teha. Liivlastelt poodiks saanud poiskesed wõitis ta ühes. Ta laskis neid Saksa kloostrites kasuutuda ja pärastpoole saiwad nad tema ktra kõige tegewamateks tütristadeks ta plaani täitmise juures.

Ta saatis pealegi, nii pea kui ta Saksamaale jõudis, Dietrichi, kes juba Meinhardi ajas Roomas oli käinud, jällegi sinna. Innocenz III. oli sõda walinemas. Ta oli

kõige suurema heameelega walmis piiskopile kõik la-homa, mis ta aga soowis, kõige pealt kinnitas ta kõik enastõised, mida see oma uue linnale andnud oli, kui linna enast weel olemas pülnud.

VII.

Tema abinõud jaädawa wõimu põhjenda-miseks. Mõegawendade-ordu.

Meie nime, kui imetolussaks oma püüetele Albert seda ühesinast lühikese kõlaskõiku oma piiskopkonnas oli teha oskanud. Ta oli püüsi saanud, kes praegusel pilgul wõis isade tawelust kindlustasiwad ning tulewõkus teewe rahwa mõegutamise mõjuramaseks abinõudeks saada teotasiwad; ta oli aluspõhja pealinnale pannud, mis selleks sinis oli, et kord teewe Liwi- ja Kaura-maa ning illegi Wene ja Leedu kaugluse tühimaks ladupai-gaks saada. Saanud, mida ta järgmisel katal aastal astus, oliwad weel siidikandud.

Üks sellisegne kirjandik nimetab Albertit sagurik-kaks mõheks (teinim parentatum). Tõe poolest oli tema arwurikas peritõend ja tema katus wenda, kes Liwiinna piiskopkonnas nagu oma (peretõnna katuseliva osaks püäsiwad, olidwad temale kõigest jõust abis kõiki ta plaanis teide sautmas. Nendele tegi ta õlesonileks Saksamaal suute kaubanduse-kasude ettekuutimisega kodanikkude uude linnale nõutaks, mida ta ise aastal 1206 alles õhegi chi-tama Riis.

Ruumika wälja peal kerkis Riis ilu õhe Liwi kula kõrwil ühes ja juba seltsamal aastal wõis Albert oma domkapitoli Ükskõlast, eik nagu teda waremine nime-tati: Heeskoolest, sinna õlewita ja psakirikut siinsephõitorda. Ühe linna, nagu ka teewe maa, mida oma allõhetta ta kindlasti otsuseks tegi, pühendas ta oma kodulinnu Bremenii kaitsejanna, neitsõiku jumala Emale. See oli saam, millest kõige peenem poliitika wäljapaistab. Sellel tawelisel sinuwalistejal nimelt poldud tarwis maapeal-soid wõistõhejaid karta, tema nimi uude nendel aegadel

iga rinda wäinastusega ja süski oli ta—ling armuline, et selle üle tiales aru näuda, kuidas tema wafaga umbraküdi.

Kuid hegi tarwa-kuninganna walitses, kui aru wõeti see riigiwaltijate kristlaste silmas ka olla wõis, oli paganate keskel wäga wankaw, kui mitte iluilika nõrkasi tema ajatiseks toetusena appi wõtta ei osatud. Ühesiltselt walitses küll Albert ise terve walitsemiseaasta üle, kuid et teda ühesiltselt igas palgas küllalt mõjuwaks, s. o. rõhuwaks teha, selleks läks tal meheidki abiks saaja. Kõige ligema abinõu pakkus temale siia laenu-olukord. Küll ei olnud temal veel seda õigesti aadlised laenuwõimel osutada, mis wõrstdel oli, ka oli see ju kaudmaten wõimwalt tegu maad trakkimise, mis süngi tema pärast ei olnud ja kus omal ajal tema rakkajad ainult aru poolast wastawõeti, kuid mõlemad takistused toimetati tema nõgenema õnnewallitses ja mõju loorwale. Kas ei olnud tema-kuninganna kahtlemata kõik wõrstdõigused ja kas ei pühitsewad tema nime iga tegu? Nü siis andis ta, ilma kaua kakspõlli mõtlemata, kabele ristisõnaja, Konrad von Meindorpi ja Dago von Bannowile, laenuwõimel, esimesele — Christela lossi, millest, nagu lugeja wõib teha, ainult wäga jagu waimulikkude pärast pidi olema, teisele — Lübi kantsi Lennwardi, mille kohta waimulikul seisusel miski omanduse-õigust ei olnud.

Meindorpi ja Bannowile nendeks siis alustab see pikk nimeide rida, mille bulgas wist kahte ei leidu, mida mitte lõpmata kordasi wäljastat püüarite ja needimistega ei oleks misestatud. Nende laenuwõimel õigustid ei tehtud kindlaks, kuid just selle tõttu oli neil wõli kõik omale wõtta ja kõik teha, mis nad aga mõõga wõimul teinewad ja kaitses suutawad. Nende loobuseks olj alati wõimulole kiriku eest walweis olla, kõige pealt aga oma munkkonnas elanikkude üle walwata ja nende waimu maharõhuda.

Ka sellest abinõust ei arwanud Albert veel küllalt olnemat, sest ta ütles ainult suuast wõtta kindlastada, mitte aga wõidetusi suurendada. Wäewalt wõis kõikide wassilide poole agarat wõimelmist püükoji wõimurungi

laenukonnas eest loota. Ristisõjad aga olwad wete-wood, mis praegusel korral küll iga aasta Liwimaa rannale lahenetawad, aga ka palte tagasimõõnastawad ja piiskopi sõisama abita mahajäetawad, nagu nad tema esmoleidnud olwad. Kuidas pidi selle pärast sija asjajaga kujunema, kui kord wõimustus otsa lüppis ehk kui siemised sõjad Saksaomale wõimatuks tegiwad iga aasta tervetid wõgesi meitsi Maarja toetusel sõwerdada? Juba see teesetseus, mida Albert kantselada püüdis, pidi, asi pes kui ta tema wõimulolus, suurema jao ta kaitsjatest temalt riisuma. Ta hakkas selle pärast seegasti arwama, kuidas enesele oma kindlat kaitsewõimu, oma riikewat sõjawäge luua, mis temale midagi makama ei tuleks, ning selle oma soowi saatis ta rüütlilole asutamisega täide, milleks Palastina tarwilised eeskujud andis.

Need sõjaristid munkude ehk waimulikkude sõdijate seltskonnad käwad nende tumeade aastate-lade kõige enam seewärki sõrmituste bulka, selle pärast ei ole mitte ühelligne nende trakkimisele silmapilksel tähelepanemist pühendada.

Lõw õnnetus riikide wahel laenuwõimel walitses paljal, kuningate sõrmit, seaduslike korrutluse poudus ja sellest tekkiv hõlgus, millega iga õukuse lossi omanik ennast iseseiswaks tunnistada ja kõige alatumate kurtiwõide eest wõimulomata jätta wõis, küla see tüüis keskaja wäljastel Lääne-Euroopa kurratuse, rõõwe- ja mõrwa-kaitselõga. See olukord pidi wõimaks arkanatamata-likes saama ning ta wõndis, wist esmalt taranenlaste jaures Hispanias, teinud esik-oma sõnastid ja wahwaid mehi ääpaitis ühenduseks kokkulitama, mis omale ülesandeks tegi sõjaristatuleta sõõmest kaitses ja õigust, wõimust ja wõimust mõõga abil maksma panna, sest et seadused seda teha ei osanud. Need mehed tegiwad oma keskel lupingu seadlisse kohta, mille järele nad sarusel korral kullustatud oliwad toimetama, nissama kü ka esilaste ja traste kombete kuita, mis nute liikmete wastawõimuse jaures tüta tulwad. Nad rändastawad ratsa maal ringi, millest nad nime rüüdlid

(raatsanikud) saavad, kaitsesivad naisterahwaid ja mitterahwaid reisijaid, nõustasivad kinnisrahwaid kurjategijaid kohe jala pealt, kui nad nende üle wõlgataks jätawad, ehk kui nad allaantma pididwad, siis maksis peagi mõni õnnelikum seitsmeaastas nende eest kätte.

Teiselt poolt, et igas enam-ehk vähem korraldatud riigis armast ühendust kinnitada sajaks ja tema kät alla peale wõtmata, nõutakse wõimalikeks pidada tuleks, kuid nendel aegadel, kus kõik inimliku seitskonna sisetud katkestused olidwad ja tema hümnid enam üksikute koorwal, kui üksikute kooru elusiwad, nendel aegadel olidwad armast ettewõttel kõige tulewamaid tagajärjed ja peagi hakati igalpool nissuamanguseid ühendusi astutama. Prantsusemaal, Inglismaal, Saksamaal ja Itaalias tekkis hulk rüütlisi, kes wõimaks iserahmis kodanike-ajamisse riikides saiwad.

Waimulikele waimuastele kawal waim ei jätnud mitte kergesti asjaolu tähelepanemata, mis neile kätte tulla wõis; ja millest tuleb näha suuremat tulu loota, kui seitskonnast, mis sõjama kiriku kaudu eest wõitles, nagu selleaegsed juba olemas olidwad ühendused õiguse ja õigluse eest? Kui selle pärast üle nissuamanguse seitskonna peawõim, mis aastal 1099 Jerusalemmas haiguse eest hoolikandmise eestwõttes asutatud oli, ka rüüdlajale kaitses reisitle olid ja ümber eest wõitleda tõotas, oli juba ka kehtenud oma teha seelika andma ja tõstis aastal 1118 selle nõudmistatund hospitallaste ühenduse rüüdlorduks. — Kaks aastat pärast seda tekkis teine sarnane ühendus, tempelherade ordu, ja aastal 1190 kolmas, Marianeide ehk Saksa rüütlite ordu. Kõik nende ordude liikmed nõustasid, nagu mungadki, wõtteks, karskuseks ja sõnakuullikuks jätta, peale selle aga ka veel kirikut kaitses. — Wõimase rõõmuse korraliku ja hoolika täitmise eest oli neil tulla kõiki teisi tõotusi mitte pidada; sest ehk küll üksikud orduliikmed miski oma wana ei olend, saiwad siiski ordud ise kingituste ja rõõwimise läbi kolerikkaks, ja kui rüüdlid ka näis wõtta et tohitud, ei poetud tänuks teotamist ja sõjainiste pidamist nende juures peasega parukski. Selline sai suuremalt rüütlirahvus waimulikele meeste kätte!

Albert tundis seda tulla, mida need ordud sõjades sõrsklaste vastu teinud olidwad. Kui tal korda läks sarnast ahistust Lääwismaal elusar kutsuda, siis nõustasid kõik ta soovid täidetud olawat: tal oli alati waimu sõjawägi ja tal polnud enam tarwis wõljamis eluasa ja kolwamuse kaudu nii aralt abi ja toetust kirjeda.

Ühes wana Dietrichiga Toraidast, keda ta ühe Dönni jõe suus ülesti ülesehitatud kloostris õnneliku niinat, ja oma enese wenna Engelheriga, kes temale aastal 1201 bulga kodanikuks uue linna jaoks ühestenad oli ja selle peale Riia kapitli praostiks teatud sai, tõotas ta siis plaani walmis, mida Innocenz III. kohe heaks kiitis ja kinnitas. Mõgawendade ordu asutati aastal 1202. Aadeli ja kodaniku-seisusest mehed astusiwad suure sõhnaga ta liikmeteks.

Nad tõotasid, nagu teised rüüdlidki, karskuseks ja wõtteks jätta, paawsti ja piiskopi vastu sõnakuulelikud olla ja südista oskumataste vastu wõitleda, ühenduse oliwad neil tempelherade seadused. Nende wõljamiseks nõudmängiks oli walge mantel, mille peale panane rist ja mõrk õmmeldud olidwad. Oma esimeseks ordumeistriks saiwad nad waimu sõdija Vimo von Rohrbachi ja elu ülespidamiseks lubati neile kolmas jagu mõndest maadest, mida nad paganadest tulewõttes arawõidawad Albert ise laskis ennast ordu liikmeks wastuwõtta, aralt selle sõhaga, et enam ügupidamist tema vastu teada, teinelt poolt aga, et teda näi tõltsa oma sõnase wõita.

Nüüd oli Albert nii kaugele, et ta Lääwismaa arawõimisele täitsa seitskonna kogu anda wõis, nagu Paßistine sõja oli, kuid tema ajas oma teja paljalt targemini ja palju parema õnnega. Asias üksikud kõige tulutudat waimud ettewõtted nurja, sest et sõjawäed (jka aimessepauga peletise armastad olidwad, kes paigast ei saas, selle pärast et ta igalepoole korraga kibid, siis selle eest aga, kus üks suurte waimuastetega meest terwet ajade kätte püüdis, siis õnnestas kõik, mis ettewõeti. Siiski oli piiskop ometi warsti suunatud ordu seotamist lahutama. Wäga peagi pagas nimelt orduliikmete meeltesse isemõgune aimesse-uhkus, mis nendel aegadel üheslase wäga upsakalt ja meelakult mõllamas oli. Uued rüüdlid ei

tahtnud enam enamast taltsa sõnakuulmisega preestrimissi alla allandada, ja ehk kui Albert oma osavusega ja oma väime ülemate omaduste tõttu hulga tagajärgesid eemaal-
hoida ehk vähemalt pehmendada oskas, siiski ei suut-
nud tema vähem arusaajad järeletoojad enam tema jäl-
gedes edasikäia. See ordu tegi jutu ennemuistsest
basiliski-madust, kes oma isa tapab, tõeks, sest teema
oli see, kes pärastpele paliskõlpeks võimu hoopis
hävitas.

VIII.

Kaupo. Uuesti alustatud riisliku pöö- mine. Kommetimäng.

Nende tähtsate ettevõtete puhul valitses Liivimaa
sügavam rahu. Preestrid jätsivad oma paganate pöö-
mise ohia sõda ja liivlased, kellel oma pandeks antud
pojad mees saikivad ja kes mõidagi sellest ei almanud,
mis Albert wahel peal oli toime panna suutnud, ka nemad
olivad wakkis, waataswad pealt, kuidas uus linn kas-
was ja kuhlas liika uued sakslaste kulgad talliwad ja
läksiwad. Ilma et nad selle pärast sõjariistu kättesaanud
oeksiwad. Ka seingallide, koorilaste ja leedulastega oli
Albert rahu teinud ja seda rahu paganate kumel ohu-
tega kinnitada laanud. Mõned tähtsusest laastamise-
kõigud arwamata, mille puhul sakslased enamast seingal-
lidega, liivlased enamast aga leedulastega ühendasiwad,
ei olnud mitte suust täiesti waimulist kokkupõrkamist
olnud.

Albert tarwis anda rahusega, et liiwlasti eneste
keskel tähtse ajada, ja toimetas seal juures oma hariliku
aolusega. Ta meelitas ühe hüüti ristitud liiwlaste, wäli-
sima Kaupo Toraldist, keda Dietrich kord terweks teinud
ja ristitud oli, si kaugale, et ta oas ristiusku pöörajaga
Roono laks. Seal esitelet teda paawstide kui Liivimaa
kuningat ja see õhke waimuliku waltusega, kes keeliski
oma jalgu suudloma sundis ja kühingriikisi kingituseks
jagas, et nii talde ja armuline, et ta põhja metsalist

kaimetas ja temale kõigipidi oma sõdaueliseimat sõprust
tunnistas. Ta olewat teem andeli-wäisuseisse tõstnud,
wähemalt lühikes Kaupo Roomast rõhkete kinkidega. Sellel
põltsil oli tagajärg just niisugune, nagu loodeti. Kaupo
oli täitsa nende inimesede sügawa mõju kätte, seda
ta sõda enamast korda nägi, saanud suuresseendegid ja
kingitud mõjusiwad meelitawalt teema waimuolu peale
ja ta sai oma isamaa ärasoijaks ning kõige kardeta-
wamaks sõjariistaks mõrude kites. Tema lühi talwad nad
alati õigel ajal kõikides tema suguwendade plaanidest
teateid ja ta ise ajas kaasa wõimaseid häwitada.

Kõigi nende ettewalmistuste järele arwas Albert wõ-
maks paraja pilgu talnud olewat seda tõde enamast alus-
tada, mille jaoks kõik need sammud tehud olwad. Kui
ta selle pärast aastal 1294 omalt iga aasta korraldud
Salesmaa meekonalt hulga muskadega uue kloostris jaoks
Düna jõe suus ja suure walga ristiõitjate ja moega-
wendudega tagajõudis, wõitis ta nõuks poolsti jättn
liiwlaste allahelitsust jällegi edasi ajada ehk kroonika
qelust mända, „winaapuu-õlasi laamda wiinamäel ruh-
kendada.“

Selle sihiga saatis ta oma laenuwähe Meindorpi
tarwiliselt suure hulga sõjariistast meestega Üksküla lossi,
mis omal ajal wõltsama Meindorpile kall laenuks lahanud
oli, siiski aga mitte veel tema käes ei olnud. Liiwlast
katsiwad tema rahulikult lossi sisse ning ta toetas neile,
piiskup olewat oma wõerastega teel ja tahtwat nendega
isalikult nõu pidada. Liwlasted aga olivad nii mitu
korda juba piiskoppide isaliku olemist tunda saanud,
et nad paremaks pidasiwad kohe äraminna. Järelejärd-
nud sakslased ajastwad neid taga kuni teise Liwsi
kantsi Lennwardini ja sealt edasi kuni Ancheradeni;
igapool pogenegiwad ettewalmistamata liiwlasted esst ja
sakslased põlensasiwad külad tuhaka, wõtsiwad kantsid
sisse ja niisiwad wäljauratud maha, et mahajääwatele
hoitumakudele moona-tagawara muretseda. See sundis
liiwlast waimaks rahu tegema, ristimist eneste kallal
toime panna lasteks ja oma lossi kaest arandma;
kõige pealt hoideti nad Ükskülast hoopis wälja — neid

ainult ümberkaudse maa lastamise ja ristumisega lahustatud.

Nood viimaks alles tuli Wladimir oma sõjaväega Liivimaale. Arjatu kame järele Ükskülas sissewõtta hakkas ta Holmsi lossi piirama ja kutsus liivlased ja lätlased osale abika. Enimused õnnestusid ka mõni, kuid lätlased, kellel senini veel ei olnud sakslastega rahesid, tõrkusiwad vastu. Juba oli kindlus suureks kitsikuses, juba aeti ta müüride ees puud hankima, et teda talitornide teha, kui korraga teade laualilgus, et Saksa laewastik sõitwat Dähna jõe suula sisse. Üleööline hirm wõttis weneleste keskel maad ja nad tõttasiwad rutuga koju tagasi.

Nood kadus ka liiwlaste jalgu. Nad wõtsiwad kõik tingimised vastu, mis sakslased neadele ettekirjutasiwad, ja tegiwad rahu. Kaupole anti talle bradüwitatud kants jälle tagasi, Lennewardi ümberkaudsed elanikkad wõeti Rannewõlle ühe aasta maksu wiljana maksma, preester Aldebrand rändas ringi ja jaotas terve maa kirkute jaoks kihelkondadeks, igalpool ehitati kirikuid ja pandi preestrid asetisse. Liivlased ise pöördusiwad endid wiimaste peale palwega tahtnuid omanduse sõjas õienda, mis eelninewa wene korratuse wäljast tingimata oliwad tekkima pidanud, ja see andis sakslastele põhjust ka koltumiku ameti pärisraha keskel oma kätte kiskuda. Nad saatsiwad igasse maakonda mehi, lüües nad advokatideks nimetasiwad ja lüües peagi, kroonika kirjutaja tunnistust nõuda, koledamat ülekuhut tegema hakkasiwad.

Kuna see kõik aastal 1295 päris Liivimaal sündis, oli Dauni kuningas Waldemar II. suure sõjaväega Saaremaa randa jõudnud, et sealsete elanikkude nende riigiwõimist kätkestada. Ta lastas nende maa ära ja ehitas koguni ühe lossi üles, et aga keegi tema sõjawäe halgust sinna elama jätta ei sõidandand, püüis ta tema põlema ja põdras omale maale tagasi.

X.

Liivimaa saab riigi-laenumaaks.

Selle tagajärjed.

Albert jäi oma eesmärgile truaks ja ründas üha aasta ühe Saksa maa, et elawamat toetust enesele wõtaks, üht aiti lüks see tal korda. Palju Saksa krahweid, hertsogesi ja piiskoppesi tuli temaga igakord ühes ja põhja Saksa maa wustsi-sugukondade hulgas leidub wist wäga vähe neid, kelle eluwaemate seas mitte mitmed Liivimaal sõdinud ei oleks.

Ka aastal 1286 kinnitas see põhja Kukupeter Friisimaal, Westphalenis ja Saksimaal ristisõda ja liks siis keisri enese jutule, et ka temal kaasaaitamist nõuda, Philippil aga liks, õiguse pärast, enesel akoi rohkeat tarwis kui piiskopil, sest ehk küll ta wastand Otto IV. seokord paha Inglismaale oli põgenenud, kandis ta siiski oma korratuseesse sattunud riigis enam walitsesja nime, kui et ta selle nimisega ühendatud wõimu osaline oleks olnud. Siiski andis ta piiskopile, mis ta anda wõis, nimelt lubaduse ühe aasta 100 marka hobedat abiksena maksta ja nimetas peale selle Liivimaa, kui Rooma riigi maakonna, tema laenumaaks. Wistiski lootas uuubne preester enesest selle kinnituga hoopis wabaks teha Bremenil ülempiiskopit ktsja ja ümberkaudsete wõimide wõimu alla ja kõige pealt kindlat mõju Saksa asunikude ja mõgawendade peale Liivimaal saada, kuid wiimaste juures oli sellel tema teguwisil just ümberpööratud tagajärg.

Senini oliwad mõgawennad ainult piiskoppi ühe ordu liikmeks lugenud ja otsukoheselt ühe aja üheskoos temaga ajanud, nüüd aga, kus ta keisriliiku luendamise läbi nendest kõrgemale kerkinud oli, arkas ehke riisliwaste nendes ja tõruliselt nõudsiwad nad temalt lubatud koosandikkude kätkestamist oma tiitlikeks omandusteks. Et see nõue Albertile hoopis ootamata tuli ja ta selleks liiniks nõrk oli, et ilma mõgawendadeta läbimata ehk et need äraaata, siis ütles ta pika wiisi-

ause järele viimaks nende tahtmise. Wõidetud maa jagati kolme jaksut: ta ise wõitis enesele Toraita maakonda, orduwennad Wõnnu ümberkaudse maa; Mäsepoole maakond langes jällegi piiskopi kätte.

Albert andis ordule tema kätte langenud maaosa katta kõik waltimise õigused, mis ta ise keisrilt saanud oli, ja jättis omale ainult ühe neljandiku kiriku-sissetulekutest, kuid rüüdlid polnud siiski rahul. Nad nõudsiwad, et ta nendele ka kuluandama jao mitte weel allahoidetud maaist täieliseks wõimaduseks anda tõuka. Samane toimetus oli Rooma kiriku tegewuse piirides väga harilik; juba ammu oli tal wõlaks muid kingituseks jagada, mis näite tema omad ei olnud, et sel teel neil omale saada. Siiski aga pidas seekord Albert paremaks sarnase annetuse taotlemist eesle kiitaks wõtta. Rüüdlid aga ei jätanud rahule. Tuli siis ikka agendamaks, lastiwaist siis, kui üks mõgawend oma meelepahas ordumeisteri Vinnu aastal 1298 mahalõhi ja aawatam. Volquin von Wieterstelt selle aineti peale sai; ei jätanud muud nõu üle, kui püüdnud wahetseks paluda.

Aastal 1210 määris Innocenz, et see jagamine, mis juba teiste paadud on, igaweseks ajaks maksmu jätma peab. teiste maaide kohta aga ei tulewat midagi kindlaks teha, enne kui nad olesti arawõidetud on. See pani igawesi wõitluse tulekumme ilanema. Ene arastha wõit, et sellest ajast peale iga õnneliku wõitumise sõja lunnul tingimata sisemine wõitlus kiima pidi, oli pea kui arastatata tuli, kelte oma wõidetud maa pidi olema.

See kolmandama jao pärast arastamino, milleks Albert wõimadud oli, ja selle läbi tekkinud wahetuse piiskopi ja ordu wahel ordule põhjuseks, mis pärastpoole piiskopi waltimisele otsa peale tegi. Ku tawdis piiskop nii suurt tuskat sellest sunnitud ammusest, et ta sellest aadik igatwiisi orduid haigendada katsus, mis et Innocenz pärastistel aastatel tarwiliseks pidas Daani ja Rooma piiskoppide ja ka Niikolai-koostri ülemat Daana jõe suus paluda, et nad tema suuwastilist wenda (vererabblem fratrem) Alberti — kui carwis, wande alla po-

nekuga — keelduswad sõjalist õelalt haigendamisest ise mulluse wenda.

Waste liidlastele oli see jagamine weel palju kahjulikum, kui piiskopile, sest need oli nende allarannise wast kindlasti korraldanud. Seemsi olidwad aadlirüüdlid ja rüüdlid ikka enam ehk vähem tagasihoidlikult toimetanud, sest et nad nende silmas olewiline omandus oliwad; kaitsele omakasu kaitses neid üksikute ahnuse eest; et iga liitsikus ikka terawse rahwasse korraga puutus, siis oli neil wahet siiski wõimalik olnud wastuhakata, need iga wiisid nad üksteisest jagajate rüüdmuse allriks tehtud. Mitte ainult ei tõetunud piiskop enam sellist hoolida, mis rüüdlid oma maaiga tegiwad, ja ümberpööratud, waid ka seda maa! enamus tõkeldas jällegi wõitumiste jagu-see, mis üksikute mõgawendade ja kumaweste meelewilla alla tuli. Igal mehel oli need iga tuja jaoks wako. Isepiisus talidorm ja wastuwastu on inimene otsata õelam ja hõlwatum, kui iminesed. Sellest jagamise ajast peale oli liidlaste priius too peolest hõlwitud ja tema wahet walel nusei õeluse äratamine ei olnud tõund, kui haigehetja arastatamind.

Juba aastal 1296 määras ordu enesele sõjariistade kadu-õiguse ehitatud olnud, mis pärastpoole ka ordumeisterile asuõigaks sai. Ta walis selleks maakommi, mis üle wõitke Wendi sugulatu parat oli, kes Kouramant Windawi jõe kallastel Riiga põgenenud ja wõimaks sõjariist Liwimaal elama oli wõimad. Sellele rahwale sai uus kindlus Wõnnu nime. Pärastpoole ehitati Ascherade ja Segenawila koolid üle ja antu lossisundidele trogtidele hoolde, kes enamat peagi kouratideks muutiswad. Iga uus loss alus liidlastele pealepandud ilot ikka rõhuwamaks tolu.

Piiskopi tahtumind tõsiid sel ajal oliwad Toraita, mille ta Kampide tagasiikinnud oli, Uusakola, Helme ja Lennewardi kindlustatud paigad; viimases loomis asuwa wasõli wõimadumindino tõi temale aga weelgi tühise lisa. Daana kahal oli ainult õhel wõitust Wene wõimad kindel loss Kukeskoi, mida aadid Kokenhuusika linn-

takse. Et ta istuks nõrk oli sõda pidama, siis oli see võimatu kohe, kui waenlase liivalaste vastu algas, sakslastega rahu teinud, seda rahu pärast uuesti veel kord kummutanud ja terve aeg nunnasti erapooletuks jäänud. Inimenevõit, tema naaber, võitis nendel aga nõuks temale mõne nende vahel jahtunud eestlase trest kättetõusuda. Ta istuks oma mehed nõuol salaja üle müüri Kukevaasi loosi kaitsealga, kuni ta ise — salalikud inimesed — on ära arad — kusagil ligilähedal priia jli, et oma kelmis-
miki tagajärge äraoodata. Kõik liiks tema soovi mõnda. Wene kaitsealga asti pakku, võit Värska võeti wangi ja pandi senits ahelasse, kuni piiskopi keelekirjaga tema üle otsuse teha.

Alberti salakaval teetoom ilmutas ennast ka sin. Ta näitas äärmiselt üllapane oma wasalli truuduse-
murdmise pärast olewat, lastis aga siiski võrsta ainult selle tingimisele jälle wabaks, et ta Saksa kaitsealga oma loosi võitu lubas. Mis armase saama tagajärg oli, seda oli Värska liida rihti juba teiste kallal näha saanud: kui ta selle pärast paraja pilgu leidis, tappis ta Saksa kaitsealga maha, ja kui Albert sõjaväega lihenes, pistis ta loosi põlema ning põgenes ise ära. Aastal 1208 lastis piiskop loosi uuesti üleselbitada ja andis ta Rudolf von ferichole laenuks, kuid selle tingimisele, et kolmas põlv loosi pärast olewat müüdi ordule jli.

Sarnased sündmused annawad liiks selge kujutuse selle aja mõtte- ja teguwisist, selgiparast ei tohi neid, kui tähtsusest juhtumisi, tähelepanemata jätta.

XI.

Sõjad Läti rahvastega, Lätgallide allahetlimine.

Praeu jutustatud ettewõtte abil oliwad liivalased ealga allahoidetud ja sakslased, kes nagu sõdja paar terve maa ää kallal õgisiwad, asusiwad teise rahwa, lätlaste, kallale.

Liivimaal ja tema ümberkannul elasiwad seakord

õieti kolm sedasugu rahvast: semgallid, leedulased ja lätgallid *), kuid nad kõik oliwad üksteisega waenluses.

Semgallide eestwõidjaks oli sel ajal, kui Albert Liivimaale tuli, wahu Westhard **), kindel, julge mees kaitsemata targa peaga, kes wäidet oli oma rahvast nii kardetawal ajal juhtima, kes wäidet oli wõidu-
meheks jäänud, kuid — saatus ei lasknud talle seda osaks saada.

Et semgallid liiwlastega alalins ühawasenus elasiwad, siis ei wõinud see neile mitte üksi puhas olla, et Meinhard wõimastele loosis ehitus, ja meie nägime ka, kuidas nad kohe üskallat lõhkuma tõttasiwad. See katse liks nurja ja nad oliwad targad kiil selleks, et teda mitte korrata, seda näem et warts selle järgi liiwlast-
ja sakslaste ennetel wahel üllinat tekkisiwad.

Aastal 1199 aga keelas Albert lauwadele ära Mustet mõnda ülewõitja ja Semgallimaal kaupasi selle maa saaduste, kasukanahkade ja üüja, wastu wahetada. See oli wist põhjuseks, mis Westhardi aastal 1201 sundis teistkorda sakslaste vastu sõtta minema ja Holmet piirama hakkama. Ka see ettewõte ei õnnestunud. Westhard nägi, et wõitumistegewamate sõjamaalastega asjata oli, ta wõitis selle pärast nõuks neid omale laenuks teha, pakkus rahu ja pani neile ette lepingut oma liivate waenlaste, leedulaste, wastu teha, kus juures ta neid oma terve sõjawäega toetada lubas. Albert oli liiks ettewadik, et sarnast pakkumist tagasilükata, Westhardi tarkus aga keelas teda lepingu wastuwõtmisega semgallidele kahju tegemast. Nad saiwad lepingu-osa listeks, ilma et saledased katsunud oleksiwad oma seltsi-
meestele liiga teha.

Peagi ilmus wõimalus uut lepingut tegewaks teha.

...

*) Semgallide ja lätgallide seltsasugid etupakkis ühtes jure-
delisest wõit kaari, wõitmaks si üksteist, kui mõni maa
praeu Liivimaal temaleleku palul wõitmaks oli teha hakkas-
seada.

**) See nimi on aldiswasti wõitust; Westhardi teinemas
õpime oma teguwisist tundma.

Leedulased võtsivad aastal 1304 eelrõõmuskõlga Eesti-
maale ette, ja kui nad Riia lähedalt mahajätkusivad,
viisivad Riia kudemikud nendele toitu ja jooki, teie
wasto ja julgustasivad neid selleks etewõtteks. Wae-
walt oliwad nad aga oma teed lüüdnud, kui alati
tagasi Westhard linna ilmus ja sakslastele o-
su andis seidsamu leedulasi nende tagasitulekuks teel hoiata ning
nutamata nende kallaletungida. Kristlased oliwad
austustega, kelle wastu nad hiljuti lepingu tegi-
wad, sõprust joonud, niisama keegest osustasivad nad neid
jälle neid oma uusi sõpru kimbutada. Nad asusivad
sempallilolega metra peeta, ja kui leedulased, sakslaste
poolt nähtud sõprust usaldas, ilma midagi pahat arma-
mata oma wankritega liigi tulid, tormasivad nad
nende kallale, tapsivad talist lakkusid meest ühes nende
pealikuga maha ja löiswad niisama külmaoet-
likelt pärast lahingut ka kõik Eesti wanad surmaks, keda nad sõja-
sangi hulgas leidiswad. See katus olewat Leedumaa
ni suurt meeleheitust ännitanud, et ühesajaks kallas
wiiskümneend naid ennast ülespoisivad.

Mõlemil järgnewat aastal wõitles Westhard, kui
sakslaste truu sõltumata, ühes nendega mimes lahingus
hea õnnega liwlaste ja leedulaste wastu; kuid üks
sissetungimine wiimaste maale, milleks ta aastal 1297
sõu andis, lõppes nii õnnetu, et sakslased otsuseks
teginud tulewikus mitte enam temaga ühes sõtta minna.
Selle asemel aga ajas ta ise järgmisel aastal leedulased
wõidurikkalt oma piirdest välja.

Sellest ajast peale näitasid sempallid kuni 1337
aastani rahus elanud olewat; põhjuseks oli wist see, et
Westhardi wõitvus neid siibasti pagumatele, kui krist-
lastele kardetawaks teinud oli, pealegi oli wiimastel juba
muidugi tegemist kõigi teiste rahwaste allarõõmuse kallal.
Leedulastega aga oli lugu teisiti. Peaiga iga aasta tungi-
sivad nad Liwimaaile ja oliwad ilendse nii sõjajaks
liinud, et weneused, liwlaste ja sakslased nende ees
wõitmasiwad. Kuid nemad otsisid ainult saaki ja ei
katsunud midagi wõita; nad lastaswad ainult maad, ilma
et neil tulemist oleks olnud teie oma allaheta. Krist-
lased omalt poolt aga wõitjavad nende aastal 1296 Soe-

kantsi Dooda koolist läest ära ja sundiswad nende
lepingu-osalise Greike Wene wõrati, aastal 1298 oma
maasid piiskopile kinkima, kes ta nende lipulaenuks
jälle tagasiandis. Kõik see ja ka mitne nende heitsugi
surm ei takistanud neid aga siiski lga sõjapõik sõda
uuenemas. Me leiame neil e-äsupidi weel üht sõja-
riistu.

Leedulaste alalise sissetungimise mõjusind omalt
poolt katus, et liigallid ehk Liwimaa liwlaste omast
sakslaste alla heitsivad, kui hiljutiwad sissetungid
elawid wõitmed nendest liwlaste keskel liidi ja sai-
wad nende wastu osalisteks, teised aga, kelle omaks
sejuniid maksond oli, hariswad rahulikuks oma põlde
ja hooldiswad ihust ja hingest selle eest, et taludele sekke
kõnitud saada. Kuid see ei kaitsnud neid kaunis.

Aastal 1306 saadeti preester Alohard ühte Eesti
maakonda mõnitud kaupsi tagasiõudma. Tagasi-
tulles saatis ta liwlaste pärah ülewasse maale Cawra
jõe kallastel. Et ta alati ainult pagumate põõmise mõet
mees kandis, hakkas ta ka siin kobe jutust pidama ja
lulus selle man rahwale kõige pealt sõda, mis ta kõige
tõhtsamaks omi wastuwõtmise põhjuseks pidas, ainult
sakslaste kaitset leedulaste ja weneuste wastu. Liwlastele,
keda need rahwad senist rõhmasid oliwad, jidi sarnane
kaup muidugi õige meelt mõnda olema. Nad tegiwad
otsuseks ennast riisida lasta, ainult oliwad nad kobe-
wähel, kas weneused, kes juba ühes wõies Lazi wargas,
Tolwas, ristimist sunnitasiwad, wõi sakslased seda
teguu pididwad. Nad tegiwad selle kahewahel-olekule
õige lihtsasti lõpu; seismad wiisi ainult, nagu taluist
kolme weerandi koha kõrgist usutõetadistest sakel-
distest oemist teha wõiks, s. o. — loosi läbi. Luus
langes sakslaste poole ja nii saiwad liwlaste kardikwa-
teks, aga nad talusiwad ka kobe tule saada ristimisest,
mida nad paljalt kristlaste lepingu kinnitamise kombeks
pidaswad.

haawatud, wendadel ja omakustel kolm pool otsust malaruutuwad, et nende hädakülast mitte takistatud saada, ja püüderuudade peale wõtmata, mida sakslased igale-poole mahapannud oliswad, ajaswad nad wiimased lõnne ajal juba oma müüride wahete tagasi. Wiimast lükkisid nad selle peale laewale, et toita wõtta, ja püüeriswad siis uue õhinaga oma wahetele pääewahete tagasi. Nii wajus igawile hõlma wõitluses wahetuse ja wangiwahe wahel kibedam püüu, millestgi uuegarid rõõwelid Liivimaal weel nähtud ei olnud, ja õhtu poole oliswad kuulised tõesti juba nii kaugele, et nad püü müüride eeskohtkunda wõitiswad, mis lõnna nagu nõelusti pesu, tuleroaks tegema püüwad. Just selle tõi juures aga saiwad nii paljud nende hulgas haawatud, et nad sunnitud oliswad laewalele tagasöönnema ja kolm päewa puhkama, et oma sunnitud arapõletada ja oma nõuetele. Toruade hiwlaste, tulekuu teadudata. Nerd ümberiswad rõlmaks, kuulid lühel ajal nõndaga marssiswad ka tagasitulewad süngawennud lõnn. Igalt poolt kogusiwad wõit sakslaste poolchohidjad endid kokku; kuulid ei jäänud muud üle, kui oma inimaa peastmise katsel pooli jätta ja kurewad jälle koju parjetada.

See surjatalend kaise ei wõtnud eestlased aga weel julguse ja juba järgmisel aastal tungis üks suur Eesti sõjasaalk lühete maale, mis salk liiwlaste maale ja üks suur laewastik läks Koiva jõge müüda lilese. et Kaupo suurt kantsi äratõhkuks. Ka sellel ettewõttel oli õnnetu lõpp. Toruade juures saidwad eestlased loomad. Sõda, mida rutuga läks Koiva jõge heidet, tõi kassa asemel külja, sest ta tegi laewastikul wõimatuks jälle wälja-jasutada, ja suur hulk eestlasi, keda mõrk oma ohwriks ei alnud nõudawad, sai metsades jälja kdes otsa, enne kui ta oma kodemaale jõuda wõis.

Wils aastat kasis uue laewate sõda, mille jooksul poanegu terwel maal üksik wäljapen ei wõlnud, so-danded kolid paljaks riistatud saiwad ja lõpmata hänn. alati erk kartas rahwast meeli metsikule tegi. Isegi metsade wäljajamata peiduragasteks wõis surmukehast leida, mis mahamatmata mädaneniswad ja õhku kibeti-tasiwad, sest kiskja looma wiilaga aeti põgenejaid igal-

pool taga ja eediti kõik maia, mis aga ettepoetus, mehed, naised ja lapsed, ning õhu selle põlwe mehe tõendust mõnda, kõpetati kõrgem inimesi elusalt. Ja kõike seda kohtawat wiletand loides wõimenduskstegeu usk Liivimaal lühali? Kas wõib mõle ajalugu weel must-tamand korjatogijad silmade ette tuua, kui need riistusa ajastid?

Wiimaks tekkis oleksime nälgihada lillase, liiw-laste ja eestlaste keskel ning pea selle järgi hakkas kole-tekse näidki mahamittem, kes weel olejannud oli-wad. - Kange tormide ja massawõimemiste puhul saiwad lõwid ja tigrid talnaks ja seliswad arat laumastega. Ju-tiala wistisid ka inimene sõdunud pehmumaks. Liiwlaste ja lühaste saatsiwad saadikud eestlaste juurde, et rahu pärast nõu pidada, nendele tuliswad tee peal juba Eesti saadikud wastu, kes sellesama sihiga nende poole saadetu oliswad. Pengi lepitil selle pärast kõiken ja järg-misel aastal 1212 saiwad ka sakslased selle lepingu osa-lisaks ning tegiwad rahu kolme aasta peale selle ringi-misega, et Eesti maakond Sakala, mille elanikkla nad juba sunnitud oliswad endid ristida laskma, nende kätte langes.

XIII.

Sõja tagajärjed. Salanõu.

Kätkemaks tohtu oli tähkunud ja lühaste hakkas-irwad kühema eeringa järeleawama, mis nad olei tema tohtu wõitnud oliswad. Et eestlastest lahti saada, oliswad nad endid sakslaste rõhuwa tõke alla allaandunud. Eest-laste maa oli kõrbelis mündetud, kuid nende oma maa asisama. Nad oliswad ühandedil eestlasi mahatapnud, kuid ka ise nilisama palju mehi kaotanud, nende hulgas kõik oma kangelused ja eestwõetajad. Need oliswad mõ-bemad pooled õhwasid jõuetaks sõrgestatud ja uende wõideldikud palawiku-õgelusest põlnud muud ülejäänud, kui kõrwetaw walu haawades, mida nad üksikule toke-hoo wäljusele löiwad.

Ainult salohased olivad kogu saanud. Arwamata, et nad, raudkõbara ja raudmündri läbi kaotatud, wõrdlemisi palju wihem mehi kasutawad, et nad oma kossides igatես rüsumise eest julged olivad ja takistamata oma saaki huntikusse ajada wõisid, olivad nad peale kõige selle ka weel oma wõidetud maade ringi rõõkostu laendama. Lühelase ja liiwlaste abiga olivad nad Eesti kantsid ärawõtnud: Saksa kaitsealgaud hooldiswad neid münd. Eesti maakonnad olivad allahoidetud: nad maksiswad piiskopile mulluse ning tema nõmetsa koguni juha wana Toxida Dietrichi kestimaa piiskopiks. Wene Gerrit wüst oli ärawõidetud ja sõnakuulimisele sunnitud, ta pidi ennast Alberti wasalliks tunnistama. Igal pool olivad liiwlaste ja lühelaste oma päia hädakammitamisega ainult salohaste kogu kasutatud, kes lõpmata abisalkade juurdeoleku läbi oma kodumaalet tugewaks küll olivad saanud, et jõuetuka nõrgestatud rahwaid kõigegega rügis allaneelida. Ja kui wõidumehest lühelastiswad nad oma ülewõimu kõige marjatuks wiisil; kuna nende lepingu-maade nende eest weel walisid, küsiswad nad nendega kui ärawõidetutega timber ja toimetasiwad nende omandusega igalpool oma heakutwamist müüda.

Nü lüka, nüituseks, Jakob-pöewal aastal 1211 Albert ootumata põhaliku rongkäikuga linnaist wõlja ja õnnistas koha, kus üks Liwi kula seisis, kloostri ja domkiriku ehitusepõigaks seise; külla elanikud pidiswad wiibimata oma majad mahakiskuma. Mitte ainult allahoidetud liiwlaste, ka wabatahtlikult ristitud lühelaste kants nõõriti sõja jookslu ringemaid maksust. Ka need wõimeli nõndanimetatud adwokatid ehk kohtunikke oma aegade ärendajateks wõtmis; rüütelid nõndiswad koguni, et nende wana wõimama, nagu kõik wõimadli maakonnad, jagatud saaks, rüüsiswad temas juha enne seda ette ja wõiswad lühelaste põldudest ja meispuudest nii palju omale, kui nende sõda kutsus.

Nü oli juba kõige pealt Antines, praeguses Wol-furtis, olud ja ajada kutsusidwad wasead petetud lühelased mõist petist waimulikkude seisest appi andis kaitsma. Piiskop oli niisama armuta rõhaja, nagu mõõgawennadki

ja wõimaste juures ei olud praegi tema sõnad juha miski mõju enast. Rühilimeest kelmid liiwastiswad kaelajate ja tema üle. Waba meeste iseteadusega piiskopiswad lühelast endid mõud parema wahumaha peoli: nad haawiswad mõõgad pilku. Nad saatsidwad saadikud liiwlaste juurde ja — ühine wõitlus õhmedah nii wõimasti — need nende wanan wõiwatendased olivad rõõmuga walmis wendega tihete nõusse heitma, et seda ilks purustada, mis neid kõiki rõõbas. Tehti leping salohaste wasta ja kinnitati mõõga peale wõimusega.

Kuid arandja oli nende keskel. Seesama Kaupo, kes poarsti judasemast ja tema kilest saadud auhelis-eisusesse tõstmise kirja eest oma rahwa wõimaste rõhujate wõimale alla andnud ja igas sõjas määratsewa hullustusega oma wõendade wastu oli wõidetud, wõitis liiwlaste koosselekust osa. Ta lastis küll mõõgawennade ja waimulikkude meeste wõigiwalla-tagusi, aga ta andis siiski nõu järeleand ja lühelaste piiskopile ka omalt poolt paluse ettepanema. Papiuslase nõu ei wõtnud liiwlaste kuldida. Ta läks minema ja tema teate peale wiist laskis Daniel von Rannerow kobe mõne Liwi maakonna wõnnad abelastele panna ning Albert kõsel nimmed liiwlaste kantsid paluma peata, teised aga mahalihtkuda. Selle peale wõnnatamata et pälwad aga sala wõndu'u sõda; kuid siiski olivad liiwlaste kaotused sõjas eestlaste wastu nii eõngad olud, et nad mõlgi talusmaat enam ettewõtta ei suutud. Mitmekordsete läbirääkimiste järele Albert enesega püüti wõimaks nende eestwõetajad Tahrel kantsis seise, mille omanik ise kates katu arasunud oli. Wõitlus kestis kaua ja sai tiheti uuendatud. Wiimaks, kui alt kõnaks kaewatud wallid juha tember-kõkkuda alwardisid, ilks preester Albrand kantsi seise. Ta pidas liiwlastele kõne, mis sõllesagast kõnawõimusest eeskujulikuma proowi annab. See ta küne algas sõnadega: „Teie wihawemate madude suga!“ ja lõppes armulise kinnitusega: kui nemad kõnnest maksa hakkakisid, siis õnnistaks Jumal imelisel õlekasa alajõuud jagu nende warast. Enam kui tema poolt etteõnnatud põhjused, wõndis liiwlasti aga nende abita olek oma meelt muutma. Nad heitsidwad mürted

sõdamega alla ja töötatiwad pealepanud meheviisi maksta.

Nilsamasugane rüürik pandi ka lütlastele peale, kuid lubati sõda nende tult möögawendudega varimise alla võtta. Seda tehti ka ja nagu enne äravaha võeti, mõisteti rõõwitatud põlled rüütlike ning lütlastele lubati ainult wabatahtlikku tulu, mida rõõwitatud ise heaks arwaksiwad müüra. Nad pidiwad koguni Pihkwa wärsi Wladimiri kottunikuks onaste kaskel wasta võtta: ta ahmud oliwad tema mõnema kühkumad, sest et ta oma tütre Alberti wõnnale naiseks andnud oli, ja kahjatusks selle eest andis munk tema ahnuse kühki rahwa, kes tõe usaldusega, kuidset rõhumise wastu leida lootes, ennast kristlastega ühendanud oli. Veel enam! Albert andis pea peale selle aegsamud Antine lütlased — need wahad mehed, kes wabatahtlikult alla-hettnud, kes nii wahwasti tema kande eest wõõeldanud oliwad — nende waselaste, möögawendade, pärisies omanduseks. Rukenoist ordu-kolmandiku tagastandmise eest. — Paganaaegses Spantas põgenes kord linnuke külli eest ühe isewa mehe sülla. See wajutas wõnnu ja pealse paruka ja ühis jalestati mõistatwad ephord tema selle eest surma. —

Selsamal aastal, kui ilimalpool kirjeldatud sula wandepõu alles algamas oli, liks kohutawad Alberti õnneks sõber kardetawat krasawõistlejat Liwimaa asjus eemale toimetada. Põlsoke weneelased oliwad küll wahisi ohud ühtlilugu rõõwi- ja laastamiskäikudest Eestimaa asuwõtta, kuid wiimaks ometi pidi nende endiste kaitsesaluste, liwlaste, tšerline sakslaste alla heitmine nende ühelepanemise oma peale tõmbama. Aastal 1211 tuli selle pärast nende kuningas sõjawaaga Gercolesse ja kantsu Alberti lahitalumisele, kes aitasemati sõjawatega ilmus. Kuningas tuletas piiskopile meelde, et ta sakslastele ainult kauplemise sihiga otsealajal luha andnud oli maale asuma jääda, ja nõudis wiimastelt, et nad ristimise seisku jätaks, sest ta ise tähtwat seda teha lasta, nii pea kui ta tarwis arwab olewat. Munk wastas piibli salmidega: „Jumala sõna pidawat enam kuulma, kui inimeste sõna“, ning Jumal olewat käsikind: „Minge ja ristige kõõd paganaid.“ Siiski aga ei olewat toimel

mädagi selle wastu, et liwlastel keisrile annaksiwad, mis keisri kodus on.“ Wladimir wõiwat maksu nende klast nõuda. — Mõistagi ei olnud see seletus maksude all nõrkwate liwlastele mitte waga teootlik. Nad paniwad kindlasti selle wastu kahte isundat teenida. Mõlemud sõjawast andiwad selle pärast siis juba sõjakorda, kuid enne kui wõitlus lahtipressis, sobitas põgeneja Wladimir Pihkawat rahu. Weneelased andiwad kõik oma õigused Liwimaa kultu oma klast ara ning nemad ja sakslased töötiswad edaspidi üksteisega truuka sõimeesteks liwlaste wastu alla.

XIV.

Wahekord piiskopi ja rüütlike wahel. Teine sõda eestlastega.

Liwimaa kardetawamate waselaste bulgas oliwad ikka veel liwlastel, kes pearingi iga aasta ühe auru jao temast aruastasiwad. Ikka ühustiwad nemad ootamata tungiwad ilma erakondade wahel wahet tegemata, igaühe kallale, kes nelle ettejuhtus laastasiwad kõik õnni ara ja lütsiwad siis wiisama rutu tagast, kui nad tulnud oliwad. Nii paniwad nad aastal 1212 terwelt kolm kohutawat rõõwikku Liwimaal toime; wiimase oma wärsi Steke juhatusel all, kes seal juures oma õu kaotas. Nende rõõwimised oliwad ainult weelised wahepühad selle kõhelda kurbmängu puhul, mis Liwimaal wahetõdemata edasikesis. Et ma mädugi juha sunnitud olen liiga palju järeldusi walgele looma, siis lühatagu mulle uendost rõõwikkudest kui tähtsusest julitumiseest mõõdukama ja selle eest rahkoni ühelepanemise: tšerlastele üllimale möögawendude ja piiskopi wahel pühendada.

Mele nägime ilimalpool, et innorenz aastal 1210 Liwimaal etrewõetud maajagomise liiwlast, mitte weel arwimõetud maade kohta aga oedumeistrile selget otsust ei andnud. Selesst ajast peale wõitles ordu ühtlilugu piiskopiga lõpmata salasõimiste teel Rooma wõim-

Daanlased Liiwimaal. Eestiaste wiimastine allahelmitmine.

Daanlaste ilmumine ja nende esimene asumine järeline Liiwimaal oli kõll ainult lühikene kümneaastane wahetark selle maa ajaloos, kuid temal oliwad silmsamad tagajärjed. Ta oli peapõhjuseks, mis eestlasi wiimaks allaandmise sundis, ja tema tõtte jõudis ka wägelus ordu ja piiskoppide wahel lõpuks teinile kokkasele.

Waldemar oli wäheva sõjamees, aga ka õhtlasi tark waltitseja. Ta oli kõne walmis Alberti kaitset kuulma, ainult mitte selle sihiga, et oma riigi wõimsa, naga Saksumaa wõitlulud wõrstad seda tegiwad, ühe munga omakasu tulaks rääkida, waid et oma waim õiguseid uskema panna ja oma riigi kaitse uet wõljakes maakonda liita. Selle sihiga ilmus ta aastal 1218 suure¹⁾ laewastikuga Eestimaaile, Harju randa ja wõetis kuhu Lindarisa kantsel sisse, mille asemele ta praeguse Tallinna lossi ehitada laskis.

See uus ja kohutaw waenlane tuli eestlastele uutmata, üha aga et ta neil kohe julguse wõtnud oleks. Nende jõud oli selleks wäheine, et ligedalt wäljal wastuhakata, kuid nad wõetiswad kawalus: abika. Nende saadikud ilmniswad Waldemari laagrisse, pöörduswad labirantkinnist rahu püüsti ja lastiswad endid koguni oma oskokohe-
suse tunnustuseks, ristida. Daanlased uskusiwad seda sõlmkirja-otsakohesust, kuni ületõldele õõsine pealetungimine neid sellest eelarwamisest kratas. Eestlased tõmmasiwad daanlaste laugel kalfale, tapasiwad bulga sõjamehi maha, tungiswad kuni kuninga tõhja helgini ja oleksiwad ehk tema terve sõjawäe wiimse meheni ärahakwitarnud,

¹⁾ 1200 laewa, milts temal kuigi üks suurem ajalooskirjauk oleb öelnud öelnud, on wõr kõll kaalutud lig. Kõige wõhem meremehele nii suure laewade bulga pool oleks 15/100 meest olnud, kuid sõjawäe sõjawäega ei olnud sel ajal wõr 100 meest.

kui mitte ühel Wendi sõjawäe-jubli Wenzenhausen, kes wõr ühte Meklenburi abisaaku kumandas, nii palju kütma wõrd ja sega poleks olnud, et oma wälka korraldada ja künningale appi tõsta. Ta tõrjus eestlased tagasi. Daani kirjanikud jutustaswad, selles lahingus olewat lipp tarwast mahakõgenud, et sel wõitil oma künningat Konstantini kõewa seada ja temaga ühesõnaks teha. Muistised wõrstad öelnud warwast aparanud seunimesi korjamas ja mää ärawõitmas, kui ajalooskirjutajad inest nende allandamiseks wõljamõtlemas. Ilustawam on teada, et Waldemar selle lahingu määstuseks Danebrugi-ordu asutas; kuid Wolmarit ei wõr ta mitte, nagu mitmed kinnitawad, allahelitanud olla, sest see liin ei ole sugugi Eestimaa ja päris Liiwimaal tema äägi ei kälnud.

Selle õõsise pealetungimise puhul sai Eestimaa piiskop Dietrich surma, see muistene Meinhardi abiline, kes kõigist labirantkinnistest nii aparatl oia wõtnud oli ja mää oma ametisse seadmise usjus Waldemari korja wiibis. Lundi allapiiskop nimetas kohe teise mehe tema asemale. See samas tegi Alberti rahotuks äng, et oma õigust Eestimaa piiskoppist ametisse panna mitte kätst teemada, nimetas ka tema omalt poolt ühe mehe selle koha peale. Tema wõljawalik langes tema oma wenna Hermanni peale, kellele ta nime „Lihuta piiskop“ andis, kuna Daani kaasameestele ennest „Tallinna piiskopiks“ nimetas.

Daanlaste teguwis õpetas sakslast praagi nende õigest plaanist aru saama, ja ei olnest ettejuada, wõsawad nad kahewõrra kangema wihatsõjaga sõjakõikuni kuni Eestimaa kõige põhijapoolsemasse jagudesse ette. Nad tungiswad kuni Wirumaaile, kus nad Taarnpita hile maharaisiwad. Igilpool tegiwad nad kolledamaid wõljawalla-tegusi²⁾, ründiswad kõiki endid ristida lastema, nõudiswad panusi ja asusiwad sis saadikud daanlaste juurde, kes neid kui abisaaki kuni terwisaswad.

See aga ei olnud mitte oia, üüda daanlased min-

²⁾ Hõk teatati oli, ristimata, mää allanduse korwastuse pöörewad. Kriidilised tegurad korwaste wõr oia mää oia ja ümber, määwad nii enest kui teist inimest raskete.

gida tahtsiwad, Lunde ülempiiskop Andreas wastas selle wiimale terwiuse peale niisama wiisaka tänuawaldusega — niisamati abimeelse eest. Pealegi palus ta sakslasi Wiiru ja Harju paastis priika lasta, tulewikus oma tulist südamest wõtte talitseda ja hoopis Eestimaalet ärastada, sest et see maa wanemast põlvrest peale Daaniamaa oma olnud. Saksa sõjawägi wõitles koll selle tõenduse wastu, liks aga siiski mõnema. Nüüd oli järele ots selle kile, kas teinast ettepõuda sautis. Mõlemalt poolt saadeti rändawad massidonnud walja, kes igatihte ristima pidiwad ja kes ühtilugu oma wahel kihedasti tulisse laskiwad, sellest on selgesti näha, et nende põlgusewälist silmakirja-teenuse meelest isegi ristimise muud ei olnud, kui paljas orjakategemise koostöö. Daaniased ei olnud kollalt pöeristis ühestoonud, nad andsiwad selle pärast ostlastele enestele pühitsetud wett koju kassa, et seda oma perekondadele pealeriputada, ning, ilma midagi halma uramata, ristiwiwad need nähtuakse ka oma siga ja lambaid.

Waldemar tahtis iga päraatist tili wõimatusks teha ja oma walitusele Eestimaalet kindla kuju anda. Selle sthiga kassus ta Alberti ja ordameistri Volghini oma juurde Tallinna. Ainult wiimane õnnus, piiskop aga pööras ennast kaebusega paawsti poolle. Nuhtluseks selle eest heitis Waldemar tema ja tema wenna hoopis Eestimaalet walja, andis rootlasele Ungamaa ja Sakala, mis juha nende käes oliwad, kui kolmandiku Eestimaalet loomemaaks ja tarwitas üldsele nii mõjurwaid abinõusi, et pangi Wiiru, Järwa ja Harjumaa täitsa tema wõimu all oliwad. Kull lubasiwad mõgawennad algusest piiskoppidele nende oma laenuks saadud maakondadest anda, kuid järele aeg näitab, et nad warati oma lubamise tagasiwõtsiwad ja nii siis tõsiselt oma asutaja wastasteke saiwad.

Saksamaal ajal tuli Rootsi kuningas Johann Waga sõjawäega Rotalia rannas maale, sest hõlpsus ristimise lubi maid omale saada oli isegi tema sel ajal waga korrasse sattunud riigi wõldekilmele ärkawa hündnud. Daaniastel ei olnud midagi selle wastu, et Johann Lihta, Alberti poolt määratud Hermann piiskopkoha,

omale wõttis ja õie oma piiskoppidest sinna asuma pani. Wazwalt aga oli Rootsi laewastik koju tagasi purjetanud, kui eestlased lossi ärawõtsiwad ja piiskopi õhes suures janga tema kaitsewest mahatsiwiwad. Ainult mõned ainsused rootslased suutsiwad eluga Tallinna pääseda.

Nüüd liks Albert ise teele, et paawsti pool abi oma lepingu-osaliste wastu otsida. Lõbekis tahtis teda Waldemari kass peale wangi wõtta ja ainult selja kile tal korda põgeneda. Kui ta wiimaks Rööma jõudis, ei leidnud ta ka seal troosti. Julgemeelse Innocenz oli aastal 1216 surmad ja ta järeltulaja Honorius III. kartis wägewat Waldemari wihale aruada ja nii oma mõju põhja ohole peale kaalu peale panma. Albert pööras ennast keiseri poole, et riigilt seda saada, mis kirk temale anda ei tahanud, kuid Friedrich II. oli ise nii mitme kordseesse jagelamistesse kinnimissitud, et ta teda wawalt kuulda wõitis. Temale ei jäänud sellega siis muud üle, kui oma wattu abihallikaad, ni hõsti kui see korda liks, tarwitusele wõtta. Ta kuulutas ristisõda Saksamaal ja ka tõrsti oli tung tema sõdjate hulka õige suur, kuid kui ta oma kaheksawa parustemilitaaga Lühelki jõudis, ei andunud keegi teda Liwimaale wiia, sest ei Waldemar seda waljasti ärkahtanud oli.

Oma senistest kaitsjatest mahajäetud, kõrwabetootud oma lepinguunhest, keda ta ise Eestimaalet kutsunud oli, omalehõnend isegi omast piiskopkonnast, oli Albert kitsluses, millel tohat teist meet tingimata hukatus: leidnud oleksiwad. Tema taline ja erk waim aga juhatas talle abinõu tahte, mis teda mitte ainult kimbatusast lahjuti ei peastnud, waid koguni sadagi tagasioli, mis juha kadanud oli.

Ta sõitis ise Daaniamaale ja andis Waldemari omaks mitte ainult Eestimaa, waid ka terve Liwimaas selle otsemeelse tagimisega, kui Riia kodanikud ja max põlised elanikud sellega nõus on. Kuningas liks meelitas walt õnnestunud lõksu, andis Albertile luba oma piiskopkonda tagasi pöörata ja saatis ka kohe röödi teele, kes Liwimaas walituse asutawõtsa pidi, kuid, nagu Albert

juba ette oli äranurvanud, kõik olivad selle vastu Daani õiemuulitust maksmaks toonistada. Terve lepingu teenistati sellega siis tähtsaks ja Albert astus jällegi oma nõuetega Eestlasele kohta lagedale. Kuninga maavalitseja kihutati hõbitaval kombel minema ja hukati ennast sõjale ettevalmistama, Lendü allampüskop, keda just praegu saarlased Tallinna känduhoiliku piiramisega kimbutanud olivad, ei leidnud muud peaseisuse teed kui kuninga nimel ennast kõigist õigustest Liivi- ja Lätimaa kohta lahutada. Nii oli siis ka siin alatu papikavalus aruka ja välgewa suurrii pohtlikast võimaks ometi juba saanud.

Süüdi ei kumunud see sisemist lõhet sakslaste vahel. Röövlid olivad liiga suurt talu daanlastelt saanud, nii et nad otseskohe nende nõusse heitsiwad. Riia kodanikud ja piiskopi mehed aga tegiwad lepingu liiwlaste ja lätlastega, mida nad wendega kinnitasiwad, igalhe vastu, kes neendele liiga tegema tuleks. See andis mõdagaewendadele põhjust lühikeselt liiwlaste wägemate kallale tungida ja neid abelatusse panna. Ista ning waga wiistati oistes nend juba koduõde sakslaste wäel lahipessevad, kui mitte parajasti leedulaste ja wendlaste wägemlik asale tulek neid sundinud ei oleks õhutama.

Eestlase oli nende sündumuste puhul juba täiesti ristitud ja rünga moksude alla pandud ning Waldemar liiks Saaremaal, et saarlasi Tallinna piiramine kätte eest karistada. Tal oli hea sõjamees, ja et terwet suurt oma allaheita, lakkis ta kiwihoast ehitama lakkata; ehituse puhul aga tungisiwad saarlased nii wisa wägewusega ja nii wihasele ta kallale, et nad tema wiistati ärawõttud oleksiwad, kui mitte Orlumände krahw Albert, piiskop ja ordumeister temale appi rutanud poleks. See abistamine näitas Waldemari selgesti, kui tähtjas sakslaste sõprus Liwimaal on, ja et teda jäädawalt omale wõita, andis ta mõdagaewendadele kõik ilmalikud, Albertile aga kõik waimulikud walituseõigused Sakalas ja Ungarnias. Ta rigi koguni Alberti wenna Dietrichi oma uue lossi hoidjaks.

Wägewalt oli ta aga arstatunud, kui suure pärisela-

nikud, need kõige südikamad wabariklased põljumaades, juba jälle sõjariistad kätte wõtsiwad. Nad tegiwad oma naaberitega murrennaal, harjulistega, walelepingu ja suuwad nende käest ilhe paterelli, ilhe nendest masinast, mis sakslastele, peale nende raudriiete, suurema juu la- hingusi wõtta alustawad. Daanlased olivad nii ette- wõetamatad olust ja tema reaktiivide kinkimud, lühikesse ajaga oli suur hulk niisuguseid kirohwiskamisi - masinaid walmis. Seitsmeteistkümne sarnase paterelliga läksiwad saarlased uue lossi ette, sundisiwad ta allaheitma ja tegiwad ta muretuks. Kaitsewõie laskiswad nad peotuma oma teed minna, peale piiskopi wenna ja sõitsme daanlase, keda nad oma kätte pantideks jätiswad.

Wäljasaadetud kaskjad teatasiwad igalpool Eest- maa piirides wahwa saarlaste wõidumme ja nagu elektri- töök kätt terwest rahvast läbi. Ehimeel wõtsiwad eestlased aetud 121 sõjariistad kätte ja juba mine nä- dala pärast oli siinul weel Tallinn daanlaste jähul, sakslaste kätte ei jäänud aga Eestimaal enam midagi. Mõned wäimaste hulgaat olivad hakistete kallale tungi- miste puhul surma saanud, üks osa aeti heaga üle piiri, suurem hulk aga peeti wangis, et neid pärast pandiks antud kameeste vastu ringiwaheletoha.

Suur look oli loodud ja nend oli ainult tarwis tema tagajärgegi targa juhtida. Eestlased saatsiwad asalikud Riiga mehiase selitusega: „nad olewat walmis rahu te- gema ja lõpetawat, et nad sakslastele ilgi liiga ei tee, orjakstegewat usku ei tahtwat nad aga enam oma piirides sallida, nii kama kui nende hilgas weel üks poisijõmpaik elus on.“ Peale selle nõudiswad nad oma pantwangide tagasandmist ja lubasiwad selle eest wangiwõetud ordu- wendad proks lasta. Rohupakkimine ei kinnud saka- luste alaste plaanidega kokku, nad ei wõtnud teda wasta, aga wangide wahetamisega olivad nad nõus ja ka täiesti pimeas lastudase ardes nii wiga eestlaste silmi, et nad kohutawad sõjamehed poisikeste vastu ringiwaheletoha.

Siiski olivad orduwendad liiaks nõrgad, et üksk- sorda pagamurahwest jälle ikkese ajada. Nad palusiwad

piiskopilt abi ja see situatsioonist tegutses ühe apostel, kes aimalt paganate pöörmise sihtiga maale tulnud oli, sest et, nagu ta eraspool Wladimirile wastas, Kristus ütelnud olewat, minge teieesse ilma ja ristige paganad, ühesnaga, see mees: Juminatestaja püha järeletoleja wastas: „Et tema Kristusnal midagi kaotada ei olewat, siis ei tahwat ta ennast sõja sõksa segada. Ainult kui röövlid temale ja ta wennaile, igstihele ühe kolmandiku omaa maadest anda töötawad, olewat ta walmis eestlasi wasta ristiusku pöördma aitama.“ Nii oli ta wilmaks astokaste enesel eest arastikunud ja raskes oma loomallikal toonil augsituse ja wõimuhimulise riidwile peamehe mõnuga. Wõib olla, et iga teine wüst misamisega warustae andnud oleks, kuid — lakkust paljaks kisatud wewilmeja wangiripea on kahewõrra järele, kui ta jumalakartuse serawime-loori tagant nähtawale tuleb.

Riitlul ei jäänud mureid nõi üle, kui enes kumha, kas oma rannast Eestimaa hoopis kilest arastae ehk piiskopi poolt ettepanud tingimisi täita. Nad waliswad wümsae pesetee. Salmipilk läks lobutaw kristlik sõjawägi sõtta eestlaste wastu, kellel ühtegi kõhlikkust eestweldajat ja jahti ei olnud, sest et eelmisewõttes sõdades kõik nende kaugelased surma saanud oliwad. Kõll kuiswad nad wenelased enesete appi ja andiwad nende kätte koguni ühe kindlused kantsid, kuid see rühkendas ainult õhõldist segadust ja wiletsust. Sakslased, wenelased, daanlased, liiwlased, liitased ja eestlased taplewad ühe aastat õnnetuma waa pöörides ja kõik endised kolledused pöörasiwad kahewõrrast tagasi. Pika wewalamise järele rajas wilmaks aastal 1224 Tartu arawõimuse sakslaste õhemwallisuse kindla alusele. Seda linna kaitse senama Vescika ehk Wätscherfaw, kellel Albert kord tema isade maalapärase, Kukehoisi, kilest arawõimud oli. Ta panti wõhwa sõidimega wastu ja lükkas kindlas lootuses Wene abiwit tuleku peale, kõik ettepanud allahetmise tingimised tagasi. Wümsaks wõeti kindlus tornipõkuse sisse ning Wätscherfaw ja kõik tema mehed loodi maha. Chraimale Wene bujarile kingiti elu, pandi ta toredasti riidesse ja saadeti siis oma kodumaa teadet wümsa. Pihkwas sis ta suure

Nowgorodi sõjawäega kokku, kes pärastid peast oma toetas ja nend kurwalt koju tagasminema sunnitud oli.

Tartu arawõimuse oli tielti see look, mis Liwimaa allahetmisel püsesi peidewajatus. See linna oli terve maa klõge tugewam kindlus, siis oliwad ennast igalt poolt kõik need kookõkõkõnad, kellel wõel julgust oli wastupanu, ja selle kantsi langemisega kadus eestlaste wilmase lootus. Kõik nad heitsiwad tuma tõnusega alla ning isegi arastad laskiwad piiskopi wenna jalamid wabaks ja palusiwad rahu. Sakslasi aga tegi nende wõiduõnn kõrgiks ja kühkivaks. Selbest ajast peale kuiswad nad allahetised Liwimaa rahwastega astult nagu orjadega ümber ja kaugil ei lea meie enam, et nad need, nagu wanasti, selle wälikõksa pidanud oleksiwad nende legimuid teha ehk sõlmlise awalikkudes asjades nende lelleõigust anda.

Riitlid ja piiskopid jastasiwad ühel peanagu terve Eestimaa eneste wahel ars. Piiskop Hermann asus Lihulast Tartusse, ehtas aral lossi jälle üles, astas domkapituli sealtasas ja jagas hulga maid laenuks välja.

Daanlased oliwad selle sõja puitud hoopis tähtsusega kõrwalist oas mägimind, sest Waldemari oli juha tema algusel suur tegemine wilmaste sekoldustega ja aastal 1223 wõitis Schwerini krahw tema kogul õnnel hakitselt pealtuagides wangi. Waewaga oli ennast Tallinn kaks püramise wastu, saarlaste ja wenelaste poolt, kaitsta jõudnud ja pärast rahutegemist ei suudetud enam sakslastele wastupanu, kes isegi need maad karmad oma kätte kisustiwad, mida nad senini Daani omaks tunnustanud oliwad.

Albert oskas asjajalude tulustõnawat seisku hariliku ürgimeelsusega oma kasuks tarwitada. Ta kätis oma wenna, Eestimaa piiskopi Hermanniga, Waldemari wangikojas wõõrsil ja oskas teda niikaugele meelitada, et ka tema omalt poolt Hermannis Eestimaa piiskopis tunnisus ja toimepanud nende jagamise kinnitas. Aastal 1224 astusiwad mõlemad wennad koguni Rooma ka-

ninga Heinrich VII. poole Nürnbergi²⁾ riigipäewal, et ta nad riigiwürstide hulka üleswõtta, ja seelsamal aastal saadeti nende jürde paawsti poolt isepäinis legat ehk wolinik.

Modena piiskop Wilhelm, paawsti kancler, kose üle-
õldse põhjamaades wäga tegewat osa on mänginud, juu-
dis aastal 1224 siinase wõimehena Riiga. Ta rändas
terwe Liwimaa läbi ja maanitses igalpool parielanikke,
et nad wõimeles ristiusku peaksiwad, ning sakslasi, ei
nad allahendama wastu õiglast ja lahket olemis üles-
nähtakirjend. On ju lösi, wahse raske on wenda, et ita-
lase jätustel karmi eestlaste peale, kelle keelest ta mitte-
sõnakestki ei oskanud, suur mõju oleks olnud, kuid õles-
kutsa, millega ta ennast sakslaste poole pööras, tegi teda
kõikide silmas wäga auwastariileks. Teiste rahwaste
peale mõjus ta suurekantsi arastawalt oma ülesastumise-
tureduse ja põlaskkuse läbi ja pesaega kõik Wene
austawürstid saatsiwad saadikuid teda terwitama.

Tema peatoimetuseks oli siseniste tollinate õenda-
mine Riias. Ta tegi hulga määrusi, mille kirjelduse
osa sunnitud olein järgmise raamatu sinuase mahutamata,
kui uue riigi kodanlisest sissenestest jätta talle. Siin
rõõgim ainult tema osatustusest allahoidetud maade
kohta.

Tema Riias oleku ajal too wõetiha sakslaste ja
daanlaste wahel kõige wihasemalt lõkendama. Et seda
rõda lahutada, arwas Wilhelm kõige paremaks nõuasa-
sugust osa mängida, nagu seda Öiglus Bodensu laulus
teeb. Tu wõitis kõik tollialused maad, Jarwa, Wirumaa
ja Rotalia, paawsti nimel Rooma kiriku alla ja jättis daan-
lastele suure palumise peale ainult Tallinna ja Harjumaa.
Wastawalt oli ta aga aastal 1225 arastunud, kui sõda
uuesti lahtipeasis. Rististõda, mida Wilhelm Ojasmadi

saarlaste wastu kuulutas ja mille Wolquise ka ühesi
kahetõuimetubanda mehiga tuline saatis, pidi selle ko-
dusõja teistkorda seisku, kuid jällegi ainult määtsa lö-
hikseks ajaks.

Aastal 1227 ilmus osamata üks paawsti legat Riias
ja keelas rüütelitele ja põlaskpoppidele iga paganate kallale
tungimise ära, nii kaua kui wõimased ise nendesse ei
puutu. See keeldus käis nii lausa waimuliku ülemuse
seniste sihtide wastu, et ta kõiki inestama panema pidi.
Peagi aga sai awalikuks, et see põhu mees petis oli, keda
daanlased rahaga selleks meelitamad oltwad, et niuwisi
oma nõrkust warjata. Nad oliwad oma jõuehase sel
kumbel aga just ilmsiks teinud ja Wolquise läis järgmisel
aastal seda arwatawat suureotuse kättemokkma. Ta helts
Harjumaal oma alla, wõitis Tallinna ära ja ajas daan-
lased thitsa Liwimaaht walja. Rooma koringas Hein-
rich VII. kinkis temale — näha on, et riigi ülemawaltse-
jad paawstidele suuremeelsuse poolast sugugi järele ei
andnud — selle peale 1-aal juulil 1228 Tallinna, Jarwa-
Harju- ja Wirumaa.

Alberti eksisumrabi daanlased Eestimaaile kutsusid,
Waldemari õunetus oli nende äraajamise põhjuseks.
Edaspidi wõime näha, et meele, mille abil neid iga-
wesi eemalhoituda taheti, nad jälle tagasi ja selle wõ-
malikule tegi kindlaksmine kui halgi oma jalga selle ma-
pinnale toetada.

Nõud oli daanlaste Eestimaaht wõimeimine ainult
kümme aastat kestnud, teid mälestuseks tulewatele
põwedeile jätiswad nad siiski Tallinna, Narwa ja Rak-
were linnaid ja linnad. Weel huwitawama kingituse tegi
Waldemar aga oma laenuwastetele nõndanimetatud Ees-
timaa rüütelis-õiguse andmisega, millel weel praegugi ma-
duslik wõim on, nii kaugele kui Wene ukasid tema
wastu ei läi.

²⁾ Selle ümberastumise, mis aastal 1226 Karl IV. poolt kinnituse
sai, millele Lühki piiskop Eberhard aastal 1226 allakirjutas ja
mille Rooma seadik rahetegemise ajal Othmar eestkõitis, leianse Carl
Diplome R. Polonoise T. V. pag. 75. Hopti kirjatäh, ta wõiwat ühes-
aastal 1225 wäljaannud olla, kuid ta katab kirjepäwa: 1. de-
cember 1224.

XVI.

Alustatud sengallide allaheitmine.**Alberti surm.**

Mitte ainult põhjapool ei naaranud ülekuulamise wõidulõhn õhusaale wasta, ka lüüsi pool oli kuhutawal Alberti korda läinud üle aasameelse rahwa wahadust wõhemalt nii elukardetawalt haawata, et ta warsti püüas tema surma tema järeitajaja hõlpsaks saagiks sai.

Meie nägime õhetolekumendamas praetõkis, kuidas üksama turgal, kui wahawal Westhardi õnneks läks oma rahwale, Sengalli lastele, samast kasulikkusse seiskorda luua ja sarnast lugupidamist nende wastu aratada, et kristlased ja paganad õhewisi kartusid neid wihale äritada. Albert oli wõrast Westhardiga alalhoida kasutanud, kuigi ta wimaks enese tugewa küll arwas olewat ka tema wasta ilma kartuseta truudust murda.

Aastal 1217, kui liiwilased ja lüüsed hoopis allaheitnud, eestlased aga koguni sõrgestatud olidwad ja Waldemar neid hoopis pörmeks parastada lubas, sel aastal oli see, kui piiskop oma rõõwihinnalised pilgud ka Sengallimaa poole pööras. Ta alustas sellega, et ta põhjastid otsima hakkas, mis Rooma kirikus keele-murdes nõuematõlguste allie kandiswad, ja midagi kergemat ei wõinud olla, kui need lüüda.

Liipe krahw Bernhard oli Saksumaal kuuks aega rõõwelmas, nagu seekord rüütelis oli, suure meedikusega toime panna, oli põletanud, rüüsnud, tapnud. Haigus sundis teda seda tööd seisku jätta ja need parandas ta meeli, nagu kõik lüüd oma wanae eas enamasti palwõendeks saawad. Ta hakkas mungaks ja sai praewõit luba Liwimaal, kus kristlikele mardja-elukatele läi axi lahti oli, oma endist osa kiriku kasuks edasi-mingida. Albert nimetas tema Sengallimaa piiskopiks ja määras temale Mesoteni lossi asupaigaks. Et aga sengallid sugugi weel selle peale mõelnud ei olnud

enmast ristimist ikke alla andada ja et aaslastel nende piiridele mitte jätaks maad põlunud, mida nad omaks arwetada wõisiwad, siis anti uue piiskopile eeslõige Seleberti loss Sengallimaa piiri ääres päriseks.

Waimulik olemus oli nii siis leitud ja need hakkas Albert oma kawaluse konkursi tegema, et temale ka bingekarja suuretseda. Kõll ei kõnle meile waimulik kroonika-kirjutaja midagi sellast, missuguseid kunstiwigurisi seal jamaes tarwitusele wõeti, kuid waewalt wõib midagi mõnd, kui Alberti sajakawalust, selles ahta, et aastal 1218 just sellesama Mesoteni lossi elanikud, mis juba ette Bernhardi piiskopikuhaks oli määratud, Riiga tulwad ja kaitset leedulaste wasta palusiwad. Neile lubati abi ainult selle tingimusega, kui nad kristlaseks saada ja Saksa kaitsewõit oma lossi wõtta tõotaksiwad (et neid oma paganausulistest wendade wiha wasta kaitsta, nagu oeldi). Mõlemad tingimised wõtsiwad mõisemata sengallid wasta.

Süttaw tulelangel oli sel wiisil siis sengallide keelele lemmutatud ja nende wahadus, usk ja taanar seisiwad kaku peal. Wana Westhard elas weel ja talle jõuga tähtis see kangelane weel kord oma mõeka. Aratõies, et ainult sõdim wahutus sõlmede ees seiwat äet wõis kaela kukkumest hoida, hüüdis ta erwe rahwa kokku Mesoteni piirama. Aeg oli kassin, sest piiramise pahul juba purjetas Segehard, aka Oisterelanti-ordu munk, uue sõjasalgaga Musset mõõda ülesse, et Mesoteni täiesti Sengalli piiskupi omaks wõtta ja kõik ümised päriselanikud sealt hoopis wäljahajata. Westhard läks talle wasta, sai temast wõitu ja pööras siis piiramisele tagasi. Kuid seda polnud enam tarwiski. Saksa kaitsewõit oli palju läinud ja rõõmuga hakkiswad ristluska pöördud sengallid, kes wimaks oma pimedusest lahti saanud olid, oma peastjad kantse wärawatest sisse.

Westhard pidas ikka oma rahwa kogu hoolega silmas. Ta õendas ennast leedulastega ja tungis Liwimaale, kuid selle läbi aritas ta liiwilasi, kes omalt poolt

jälle Sempallimaa laastama ilmuksivad. Lühidalt — riigis-
taliku hingekarjuse hoolde olgu sinu selle eest — sõda
mõllas ka siingi oma üle kaledusega.

Aastal 1213 laets Albert ise suure sõjavõiega, mille
hulgas ka Saksa bertsing Albert oli, Mesotenit pärana.
Lõssi kallale tormati sarnase võitajuga, et sempallid
juba ehm püüet läbirääkimisi pidama hakkasivad, kuid
sakslaste poolt ettepanekuid väljud tingimised sundisivad
neid jällegi sõjariistu kätte võtma. Uue võitja võitluse
järele heitsivad nad viimaks alla. Juba oliwad kales-
sada meest nende lühikast kantsist väljasammunud, kui
kõrraga Westhard suure sempallide ja lerdulaste sõja-
salgaga metsast lägedale tormas. Silmapilk tapsivad
sakslased oma vaenlasi maha ja asuivad sõjakoorda, kuid
lerdulased ei tahtnud võitlema minna ja nii oli ka
Westhard sunnitud taganema. Nende eestvedajate sa-
atus, keda sakslased praegu kõikide nähes surmaka löövad
oliwad, ajas lossi kaitsejäl meelt heitma. Nad hak-
kasivad uuesti veel kängema villoga vastu, kui esme-
malt, kuni viimaks tuli nad alt lõpetaks kaevatud, kokku-
langewateli vallidelt ajas. Nüüd alles pugesiwad nad
varekesed kantsist välja ja lastesivad enast ristida ja
rijuda.

See ajendas aga ei võtnud Westhardil veel kõik jul-
guse. Sakslastel oli nii palju tegemist õhetelgu sõda es-
kats ja daantlastega põlades, et ta aga kirdi jõudu koguda
ja mõnegi verise laustamisokkidega nendele seda võle-
rust kätkestada, mida nad tema rahvale toonud oliwad.
Mõnede Wilhelmi kutsus kalli ka tema aastal 1224 oma juur-
de ja kutsus teda ristiusku vastu võtma meelitada, kuid
hallpeaga kangelane tõrkus ühtlasi ja kindlalt selle
vastu. Aluseks lüh, mis ta andis, oli — ähe missiooniari
võitlust omas Tere-tene maakonnas vallida tahta.

Kõige selle peale vaatamata aga terwtas ta äga
parajut pilku sõja ümberamiseks. Nii tungis ta aastal
1226, kui mõgawenafeld Soaremaal tegemist oli, ooke-
maga Lääwimaale ja ajas sealmaal aastal tagasilöönd
ordumeistri Sempallimaalt välja. Sedasama tegi ta aastal
1227, kui suur jagu Saksa sõjamehi kodumaale sõitnud

oli. Tema sõiduse^{*)} tõttu jät ka tõesti tema sugu-
wendade wabadas kuni Alberti surmani nõrgestamata,
ja kui viimased mõni aasta hiljem viimaks allabeitma
pidiwad, siis sõadis see korrapäraste ja pehne, wa-
hastaluse allavandumise teel. Oleks teistel rahwastel
mõttusaugune Westhard juhiks olnud, kindlasti oleks
sis ka nende saatse hoopis teistmugaseks kujunenud.

Albert suri aastal 1229 kolmekümnekuue-aastase
ametkoostu töimise järele. Oma walitsuse hakatusest
ei olnud ta muud püanduseks saanud, kui õiguse kade
lossi peale, tema surma tunni aga oli järelijädus: misseid
linnad ja piiskopkonnad, wiis alluheidetud rahvast, kor-
raldatud riik ja kindla järjele rajatud wärskeõis. Tema
viimaseks toimetuseks enne surma olawat rüüti ja talu-
peja õiguste seaduslik korraldamine olnud. Selle kuula-
rugi proovimine ja riigi seadumise aiaasade kirjeldus käib
järgnevasse raamatusse. Siin wõib me Albertit nimet
kohutawa tapainglina kujutada, kelle waimujutud wä-
nitse rahwa wabanduse ja eluime püandis.

Tagasiwaade.

Alberti surma puhul oli kõigi praeguse Eesti,
Läti- ja Kauramaa rahwaste tühine alluheidumise juba
kõneld, tarwis oli ainult asju oma wõdda käia lasta, et
ka viimaseid häämeid langema panna. Parast tema
surma algas hoopis uus ajastu olukord. Sõda ja wile-
tus kestisivad edasi, kuid wõitlejad polnud enam en-
dised. Rõõwinnak langes kirogetult maha ja need riide-
sivad ta kagistajad ise selle kallal, kes tema alluheiduma
põll; nad riidlesiwad nii kama, kuni nad ise viimaks

^{*)} Ma ei wõi siin järelelihts, mis tema isiklikult wõitlustes
kõige olgema tunnusete olnud, siis kohal kätkestamata jätta. Ühel
ajakäigul Liwimaal aawisid sakslased kord oli ootamata ta kallale,
et nende eestvedajate järele minna, kes seal kergis, kuni pa-
rijad tema alluheidumisele alla kires jaas ja sisse wõttis. Lää-
kangelane ei tahtnud ometi korduda. Ta sõitis ära rüüst, W. rüüti
ähe laubiga sinu ja püandis elupa.

ole kolmandama saagiks saanud; seda põrret saame teises andes näha. Siin lubatagu mulle vähe peatada ja käesoleva raamatu sisse peale lühidalt tagasi-wandata.

Kolme esimene Liivimaa piiskopi iseloom oli nii imevääriliseks asjaolude kohtane, nagu oleks keegi kõrgem maailmine wõim neid mehi wäljawalinnud ja teatud, ette ärandõrnatud kooras ilmuda lahkunud, et päriselanikkude häda ja wiletsusse wõtumist tingimata ja muutmata kindlaks teha. Sulasõnnad hülili Meinhard ei lüüdnud niiki isetranis tegewust, ta pilgas ainult ja kerjas ilusikist wähehaist kogu asjaolude kiirest, ilma et ta wõimusest midagi wõetawimuga wõtnud oleks. Ta oli looma poolest enam kawal kui tark, ta waim peidatas enesest rohkem osawust kui tegusõndu. Tema oli paras mees selleks, et põhjust ja wõimalust mõneks suureks ettewõetaks anda, kuid et ise midagi luua, sõlele poodus temal jõud. Tema oli kuuldust (schekel), kes lõwile saagi kättejahi, mida ta ise mahumardn ei jäänud.

Pidi nendest kasudest, mis Meinhard kawala õpit-
wimusega kättesaanud oli, õieidise tubi tekkima, siis oli waja wäljamaal seega osawõtmist ette wõtta. Plaanita, tõeliste Berthold, kes muud ei oskanud, kui prasi-
sida ja tapelda, ei olnud midugi selleks loodud, et wanaid tundeid äratada panna. Tema ei wõinud siis ka ristiusku põdemise mõde edendada ja õnn oli, et tal seega polnud terwet asja nurja ajada. Kuid mista ise korda wata ei saanud, seda tegi tema sura. Ta langes lahing-
gas. Et tema martiriuma kättesaada, et oate kui tema teenistuste sahas teewasse lohistatud saada, haaras igimees tulise õhinaga sõnaga pühita. Paarast õhutas tuld ja hä-
witawalt löwad tulekahju leegid Liivimaa pea kohal kühka.

Nüüd ilmus Albert ja sellest piigust peale, kui ta piiskopikepi oma pilkist wõitis, muutis see ennaast skeptikus tema käes. Ta ei luuranud aruandeid juhtumise kiirest; ei, ta elas ja tõimetas ainultki nende olude kerkist, mida ta ise luua oskas. Kindla käega pidas ta saatuse ohjad enda peas, ja kui ta ka wahest sunni-

nud oli selle saatuse tujest täiema, siis oskas ta siiski nii sega ajada, et ta teinekord wõimatu tujest jälle kogu kanda pawi. Tuletame meelde, kui ettewaatlikult ja wõimata ta abhalkikaid oma plaani täiimiseks enesle nõutama hakkas, weel enne kui ta Liivimaa oma jalaga saanud oli, peame meile, kui järjekindlalt ta kõik pandiks saanud pöuskesed oma taluwaneks täiendadeks teha laskes, misseguasid shindusi ta tarwitas, et liw-
lastest tagewamaks anda, enne kui ta nende kallale-
nangis, nagu linna ehitus, ordu asutamise, Kaugu wõr-
gutamine ja tema meele põrretus paawsti läbi jne. Kui selle pärast siis sõda tõesti algas, langestwad liwlasted ja nendeaga ühes lüüdnud Kehe hakkas ta mõnmaid rahwaid selleks tarwitama, et kolmandamat rahwast allarõhuda, ja iga häda, mida nad selle juures kannata-
sivad, tegi nende shelad ainult seda kättematawaks. Mõnawendade ordu sai liiga wõimendat — Wärdmatt malle kutsudes ja eestlaid endid torgu oma kassiks tar-
witades rusas Albert ta jällegi alla. Daanlased hakkas-
wad teda kimbutama, talitõrjad tema wõimandamise selja omale wõttat; ta andis järele ja just selle oma järeleandmise tõttu kaotas ta neid. Tõesti, see mees, kes uue üha enes tõmbet löi, mille ees rahwad ja wõr-
tid piluks ja põrmiks pudenesiwad, kes tegei oma wõimle-
jad sõnakuulelikute masinatenä tarwitata: kui wõimseis
inimese surras peituli, siis oli Albert suur, inimesewärd
sust mees! — Kahjuks aga annab ta meile ainult uue tunnis-
tuse, et suurest mitte küll ei ole ka asustamise peale õigust saada, et surras tihitusele ainult isekoos kol-
wattest sõda enam nähtawale tuua atak.

Ei ole sugugi ülekuhus seda sõdamata rõhujat, seda ausamat rõhujat, kes kolma weega termid rahwad oma aritena omakasu õhureks tappis, õieidise põlguse alla heitis. Kõik jälletoed, mis kuuesaju aasta jooksul Li-
wimaal korda saadeti on, mida nüüdki weel kalgis
selle maa norkades iga põlguswankriline, poulcaruga
õhujat toime panna wõib, sest et ta aadlusest sind-
kod on. — meeleheituse piirast, mida kaksõnastend
põlwe walestiwad, otsata hädakisa, mis tawase püewani
weelgi tarwa poole kosab, kõik see mürgh hõhimürgiga

Alberti surrust. Missugune maavastatamine, missugune kark järele omaid kõigil koledeksid jälgesi maha, kui see surr mees!

Arsaamata saatus nimelt, millega asutagu neid liiaks tihti tutvustab, on see, et inimesed, isegi äge walguatatud walmuga inimesed, kõiki oma hääkest elu ära wõimata wiisadusega selleks tarwitawad, et ühesaatsat, ühte suutega suurt korinööd aratada, mis neid kõigi tulewate aastatuhandete needmise alla paneb. Nad näewad waeuwa, piisawad annast ja toewad iseenesetele liiga, et omale mõistatusest hõu, mis järele tulejad hädalades sajutama suunib. Ja missugune piinestus, missugune hullus kiusab neid seda tegema? — Järelpäija Alberti vähemalt ei olnud. Ta teadis waga hästi, et wõimatused, mille eest ta kuuma agarusega wõitles, ka wõimatused olid. Ainult osatunus kihutas teda nagu pöögutööd korda saama, mille wiija ta ise maista ei wõinud, mille lühi aga millionid arsaamata õnnetaks saawad.

Häda sellele, kes oma õuduse elu-omeno järele oma olemisest muid jälgi maha ei jäta, kui ainult wõitust! Koletislike hädad ja põlased aimi tulewase aastatuhandete kõrwad:

Discite justitiam! Reliqua nihil!
(Õppige õigust tegema! Kõik muu on tühihet)

Sisu.

	lk.
Tõlkija tilendus	3
Esakõne	6
Sissejuhatus	9

Esimene raamat.

Lühike eileg.

I. jagu.

I. Eessõna	19
II. Lühikene algus	20
III. Widesut. Iselamu Mõttes	24
IV. Seadused, mis Widesut andis	27
V. Nende seaduste mõju Lühikesele peale	29
VI. Widesut asutab usu	31
VII. Lühikese pärastsoolne teadluse arendamine	33
Lühikene	37

II. jagu.

Lühikese kirjeldus kahetisekümnendast aastastajal.

I. Eessõna	45
II. Lühikese kirjeldus, kohakate ja terwis	46
III. Nende iseloomu tasandus	48
IV. Lühikese arendus ja lühikese arenduste wõime	50
V. Lühikese eluwiis	53
VI. Poliitikalise sissewade	57
VII. Kohakate elud	59
VIII. Poliitikalised ja teiste seadused	60
IX. Kohakate sissewade	61
X. Ajarawamine	66

III. jagu.

Wesede lütlaste aak.

	lk
I. Uus ja preestrite tekkimisest lütliden . . .	69
II. Ühe- ja mitme-jumala teenistus	79
III. Lütlaste mõistatus ja nende peijumalad . . .	75
IV. Teised jumalate-lligid	78
V. Lütlaste pühad	81
VI. Preestrid	87

Teine raamat.

Bestlaste ja lütlaste esiaeg.

I. Soome kinnust mõistud rahwaste ülewande . .	99
II. Soomlaste usupaigad ja üldine ajalugu . . .	101
III. Soome rahwaste lühem kirjeldus	104
IV. Soome rahwaste kumbel ja usk	110
V. Wanad eestlased isigrants	118
VI. Praegused eestlased	122
VII. Liwlased	133

Kolmas raamat.

Lütlamaa ülestõusmine ja allahetmine.

I. Sissejuhatus. Kaheteistkümmendama aastaja kirjeldus	139
II. Lütlamaa ülestõusmine	149
III. Riituskas pöörmise algus. Meinhard . . .	151
IV. Berthold, teine piiskop	157
V. Kolmandama piiskopi Alberti iseloom . . .	161
VI. Alberti walitsemise algus	162
VII. Tema abinõud jändawa võima põhjendamiseks. Mõngewendade-ordu	165
VIII. Kaupa. Uuesti alustatud riituskas pöörmine. Kõmetimise	170
IX. Liwlaste esimese kätte wabadust tagasiwõtta. Nende allahetmine	172

lk

X. Lütlamaa esiaeg riigi-teenumaks. Selte tagajärjed	174
XI. Sõjad Läti rahwastega. Laegallide allahetmine	178
XII. Sõda eestlastega	182
XIII. Sõja tagajärjed. Salandu	185
XIV. Walekord piiskopi ja eestlaste wahel. Teine sõda eestlastega	187
XV. Daanlased Lütlimaal. Eestlaste waimane allahetmine	195
XVI. Atestitud seingallide allahetmine. Alberti surm	204
Tagasiwõtte	207

Trükiwead.

Lhk. 4 rida 15 alt

112	1	ülewalt
—	2	—
129	2	ühenduses
—	3	—
130	10	alt
142	10	ülewalt
143	12	—
—	18	—
144	5	—
167	11	—
—	12	—

Trükirudon: Peab olema:

tema	rende
oleksiwas	oleksiwad
eed	ees
alutüdruk	alutüdruk
õigas	õigust
tegitajate	tegitajate
„aännitas	sõnnitus
Tal askis	Ta hakkis
mõlemata	mõlemata,
kassusi	kassuti
arwama	arwama,
jõulawat.	jõulawat